

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 8 NOVEMBER 2023 PRIS: 89:-

Kameleonten vid makten

Narendra Modis många skepnader

FRIZON

**MAGNUS
HENREKSON**

om detaljstyrningens
förbannelse.

TEMA

**LENA
ANDERSSONS**

sju teser om
yttrandefrihet.

TRADITION

**TORSTEN
RÖNNERSTRAND**

om frontreportern
Martha Gellhorn.

TIDSAM 2804-08

7 386280 408901

RETURVECKA 50

TIDNINGEN NÄRINGSLIVET

Företagsnära nyheter,
fördjupningar och
perspektiv.

Allt öppet och
utan betalväggar.

Intresserad av företagande,
ekonomi, arbetsmarknad
och näringspolitik?

I Tidningen Näringslivet får du
alla nyheter och fördjupningar.
Alltid ur näringslivets
perspektiv.

LÄS MER HÄR:
www.tn.se
eller skanna
QR-koden

 tidningen
näringslivet

FOTO TSAFRIR ABAYOV/AP

Insamling till terroroffer i Israel

Den 7 oktober blev Israel attackerat av terrororganisationen Hamas. Detta har drabbat den israeliska civilbefolkningen hårt. Flera tusentals skadade, mördade och skändade personer har alla familjer i behov av hjälp. **Förenade Israelinsamlingen/Keren Hayesods** fond för terroroffer hjälper dessa anhöriga. Fokus har legat på att evakuera familjer boende i utsatta områden söderut och ge dem tak över huvudet, mat, kläder och kristerapi. Även mobila skyddsrum placeras ut på platser som saknar fasta sådana.

Stöd Förenade Israelinsamlingen/Keren Hayesods arbete genom att Swisha ett bidrag till 123 421 88 89 eller skanna QR-koden direkt i Swishappen.

Du kan också ge en gåva via pg 454250-1. Hur du än väljer att bidra – skriv "terroroffer" som meddelande. Även företagsfakturer tillgodoses.

123-421 88 89

Tack för att du hjälper Israels folk!

STÖD OSS

Swish 123 421 88 89 • Pg 45 42 60-1

www.israelinsamlingen.org • info@israelinsamlingen.org

Upp till kamp för frihetens idéer

Hela den civiliserade världen reagerade med chock och avsmak på nyheterna om Hamas våldtäkter, kidnappningar och massaker på civila i södra Israel den 7 oktober.

Men i Sverige utbröt också entusiastiskt firande på flera håll. Genom manifestationer på offentliga platser, hänfödda kommentarer på sociala medier och jublande bilkaravaner på orter som Kristianstad, Växjö och Malmö demonstrerades, för dem som ännu inte uppmärksammat saken, att vårt land numera hårbärgerar en stor grupp människor som är uppfyllda av sådant vitglödigt hat mot Israel och judar att massmord blir en anledning till fest.

Bilden förmörkades än mer när en rad debattörer, akademiker och politiskt aktiva vägrade att ta avstånd från såväl Hamas terrordåd som från firandet av dem. Vänsterpartiets partiledare Nooshi Dadgostar fick till exempel rasande kritik från förtroendevalda i de egna leden efter att hon fördömt attackerna.

Ingrodd antisemitism med rötterna i Mellanöstern samspelar med akademiska inneteorier om strukturell rasism och över/underordning som universalförklaring till eländet i världen. Israel, som är i förbund med USA, blir i denna världsbild överordningen personifierad och palestinierna på motsvarande sätt de mest förtryckta – och för dessas företrädare är tydligen allting tillåtet. Att Hamas bryr sig föga om det palestinska folkets väl och ve utan tvärtom bedriver ett skräckregemente och använder folket som mänskliga sköldar får inte plats i dessa absurda kalkyler, där rasism mot judar kan ses som ett uttryck för antirasism.

Akademiska hårklyverier som inte gör värre skada än att de tär på universitetens budgetar? Om det ändå vore så väl. Men som Håkan Boström skriver i *GP* (16/10): ”Vad som sker på våra universitet är inte bara en intern akademisk inre angelägenhet. När tankegods – som bidrar till att förvärpa motsättningar och legitimera parallellsamhällen istället för att komma till rätta med dem – under årtal förs ut till lärare, journaliststudenter, kommunala tjänstemän och aktivister så får det konsekvenser.”

Tankegodset har, om än i utspädd form, fått bred spridning i samhället och är ett av skälen till att så många handfasta åtgärder inom kriminal-, migrations-, social- och utbildningspolitiken med flera politiska områden som idag ter sig mer eller mindre självklara under lång tid var fullständigt politiskt omöjliga.

*
EN DRYG VECKA EFTER Hamas våldsorgie besköts tre svenska fotbollssupportrar i Bryssel. Två av dem avled, den tredje blev illa skadad. Förövaren var en fanatisk islamist som valde ut sina offer utifrån det enda kriteriet att de var svenska. Det har talats om sommarens koranbrännningar och den internationella lögnkampanjen om att svenska staten stjäla muslimska barn som tänkbara motiv. Men kanske hatade han helt enkelt Sverige, eftersom vårt land symboliserar så mycket som islamisterna avskyr.

Efter terrordåd sägs ofta att det viktiga nu inte är att låta sig skrämmas utan att fortsätta leva som vanligt. Som främsta reaktion är det riktigt och rimligt. Vi får inte låta oss kuschas till att börja tumma på yttrandefrihet eller andra bärande bjälkar i samhällsbygget. Undfallenhet väcker aldrig respekt utan bara nya krav. Samtidigt är det klart att en förändrad hotbild kan motivera åtgärder, inte minst sådana som borde ha varit på plats för länge sedan. Att utvisningsdömda verkligen utvisas och att asylsökande som har fått avslag verkligen lämnar landet. Att extremister med tyranniska ambitioner inte kan erhålla statsbidrag. Att islamisters hets mot folkgrupp mäts med samma måttstock som andra extremisters.

*
STATSMAKTEN ÄR EN central aktör i kampen mot terrorismen. Men kampen mot dess apologeter är ett långt bredare uppdrag. I den allmänna debatten och i viktiga institutioner som medier, kyrkor, universitet och förvaltningar har ett litet antal personer visat stort mod och dragit ett väldigt stort lass: jag borde nämna namn men vill inte ta risken att utelämnar någon. De flesta andra har tigit eller mumlat. Så får det inte fortsätta.

Under kalla kriget stod behovet av folkbildning och opinionsbildning för frihetens värden klart för många. Men efter Sovjetunionens fall bredde inte bara ett säkerhetspolitiskt utan också ett ideologiskt lättsinne ut sig. Demokratin, rättsstaten och marknadsekonomin kom att tas för givna. När det sedan dök upp antiliberalism i nya former som identitetspolitisk kollektivism och islamism bemöttes den alltför ofta med ängslan, tafatthet och inställsamhet. Man hade inte bara glömt bort att ett fritt land måste kunna försvara sig utan också att människor som vill förbli fria måste verka för sin frihet. Den kamp som ligger framför oss är i hög grad ideologisk.

PJ Anders Linder

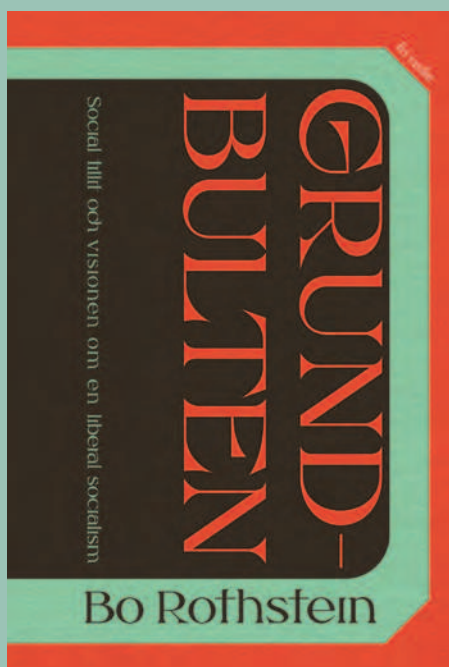
”Ett fritt land måste kunna försvara sig. Människor som vill förbli fria måste verka för sin frihet.”

PJ Anders Linder

15 år av dumhetsbekämpning

Under 15 år har Fri Tanke fört ett fördjupande samtal om samtidens mest brännande frågor. Ta del av diskussionen du med!

Som prenumerant på Axess Magasin får du 15 % rabatt på fritanke.se med koden **FTAXESS** fram till 15 december. Skanna QR-koden och utforska höstens mest omtalade titlar.

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg uppmanar till en dechiffring av hatets kod **10**
 Susanna Birgersson undrar hur Malte egentligen mår **10**
Målaga Anders Mathlein rapporterar från staden som reste sig **12**
Universitet Anna-Karin Wyndhamn försvarar akademisk frihet **16**
USA Anders Johnson förklarar varför amerikansk politik är komplicerad **18**
Ryssland Elisabeth Hedborg går på jakt efter ryska dubbelgångare **20**
I korthet AI-läkare. Svalkande likgiltighet **22**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

- Magnus Henrekson uppmanar oss att börja lita på varandra **24**
 Arild Engelsen Ruud analyserar Narendra Modis fyra avatarer **30**

36 OPINION

- Johan Frostegård efterlyser fler experiment.

”

Universitetet hade bett mig att bistå lärare i att disciplinera och förtrycka studenter, för att sedan – när studenterna anmäler obehaget de utsatts för – hjälpa samma lärare att undkomma en reprimand.

Anna-Karin Wyndhamn, sid 16

38 TEMA: YTTRANDE-FRIHETENS FRAMTID

40 En mycket svensk historia

Svensk tryck- och yttrandefrihet har en lång och stolt tradition. Men den har inte alltid stått pall mot censur och makthavares ingripanden. **Av Jonas Nordin**

46 Vi får inte ge efter

Regeringen måste rakryggat försvara tryck- och yttrandefriheten. Varje eftergift kommer bara att följas av ytterligare krav. **Av Krister Thelin**

50 Där gränsen måste gå

Människor kan ha berättigade anspråk på att fredas från sådant som de inte vill ta del av. **Av Mats Bergstrand**

54 Sju teser om yttrandefriheten

I fria samhällen finns ett stort fält där man får men inte måste, och där man får men inte bör. Samtalet om moral och dygder behöver därför alltid hållas levande.

Av Lena Andersson

58 TRADITION

Torsten Rönnerstrand om Martha Gellhorn.

62 CIVILISATION

- Film* Erik Hedling tittar på *Oppenheimer* 62
Kulturhistoria Ida Westin läser Irene Vallejo 64
Idéhistoria Carl Rudbeck om Gershom Scholem och Walter Benjamin 66
Historia Catta Neuding besöker museet Polin 67
Konst Laura Barbagallo tittar på M K Čiurlionis 68
Kulturrådet Bengt Ohlsson om strömmad förortskriminalitet 71
I korthet Jakob Sjövall minns bortgångna centraleuropéer 71

72 RECENSIONER

- Carl Rudbeck vänder sig mot Mekka 73
Lars Håkan Svensson går till källan 77
Helena Granström vet inte 80
Benny Carlson inventerar fascismens idéproduktion 82
Jenny Danielsson hyllar ett geni 84
Svend Dahl rådfrågar folket 88
Henrik Lundberg älskar på avstånd 91
Bengt G Nilsson ser bistånd gå till vapen 95

98 MELLANRADERNA

Katarina Barrling tillhör landets mest förbisedda minoritet.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Katarina Barrling,
Louise Belfrage, Adam Cwejman,
Anna Victoria Hallberg & Erik Jersenius

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Bildredaktörer och layout:

Petter Carnhagen och Vendela Nylund

Ansvarig utgivare: PJ Anders Linder

Nästa nummer: 11 december 2023

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: BIJU BORO/AFP via
Getty Images

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 769 kr

Kundtjänst: 08-799 63 31

e-post: axess@flowyinfo.se

Typsnitt: Freight (Display,

Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool/Mukusala

Printed matter
3041 0876

Lena Andersson
Författare

Laura Barbagallo
Frilansskribent

Katarina Barrling
Docent i statsvetenskap
vid Uppsala universitet

Mats Bergstrand
Director på Kreab. Redaktör
för *DN Debatt* 1989–2009

Petter Birgersson
Politisk redaktör i
Ystads Allehanda

Susanna Birgersson
Fri skribent

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Benny Carlson
Professor i ekonomisk historia
vid Ekonomihögskolan,
Lunds universitet

Svend Dahl
Chefredaktör för *Smedjan*

Jenny Danielsson
Konstvetare och en av
grundarna till Konstkompaniet

Arild Engelsen Ruud
Professor i Sydöstasienstudier
vid Oslo universitet

Johan Frostegård
Professor i medicin vid
Karolinska institutet
och författare

Helena Granström
Författare, fil mag i teoretisk
fysik och fil lic i matematik

Elisabeth Hedborg
Journalist och författare.
Sveriges Radios Moskva-
korrespondent 1983–1987 och
Sveriges Televisions 1993–1995

Erik Hedling
Professor i filmvetenskap
vid Lunds universitet

Magnus Henrekson
Professor i nationalekonomi
och tidigare vd för Institutet
för näringslivsforskning

Fredrik Johansson
Senior director på
Hallvarsson & Halvarsson

Anders Johnson
Skriftställare och
näringslivshistoriker

Henrik Lundberg
Docent i sociologi vid
Göteborgs universitet

Anders Mathlein
Journalist och författare

Catta Neuding
Medarbetare i *Axess*

Bengt G Nilsson
Journalist och författare

Jonas Nordin
Professor i bok- och biblioteks-
historia vid Lunds universitet

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Torsten Rönnerstrand
Docent i litteraturvetenskap

Jakob Sjövall
Statsvetare och frilansskribent

Lars Håkan Svensson
Professor emeritus i engelska,
översättare och kritiker

Krister Thelin
Före detta domare, statssekre-
terare i justitiedepartementet
1991–1994 och ledamot av FN:s
MR-kommitté 2009–2013

Emil Uddhammar
Professor emeritus i
statsvetenskap

Ida Westin
Bibliotekarie och kritiker

Mats Wiklund
Redaktör i *Axess*

Anna-Karin Wyndhamn
Författare och fil dr i
pedagogiskt arbete vid
Göteborgs universitet

Lätt att säga men svårare att lära ut

PER SKEDINGER KONSTATERAR att det råder ett underskott på ekonomisk bildning i Sverige (Axess nr 7/23). Det är lätt att instämma i, bildningen saknas såväl i det privata som i det offentliga rummet. Har man genom ett par decennier följt budgetdebatter i svenska kommunfullmäktigen går det att konstatera att det ofta är svårt att skilja dem från ett avsnitt i långköraren "Lyxfällan". Äventyrsbad finns det alltid pengar (lån) till, värre är det med underhåll, amorteringar och skolböcker.

Skedinger ger ett antal exempel på hur dessa brister i ekonomisk bildning skulle kunna repareras. Inte heller här finns något egentligt att invända emot. Att nationalekonomer exempelvis granskar avsnitten om samhällsekonomi i grundskolans och gymnasiet ämneslitteratur (i den mån det finns böcker!) borde vara givet.

Svårare är det att leva upp till ambitionerna, ens om råden följs. Den som har svårigheter med det svenska språket lär inte heller förstå när grundläggande samband, som det mellan tillgång och efterfrågan och pris, ska läras ut. Risken är stor att kunskapsklyftan fortsätter att växa. Det understryker förvisso bara vikten av Skedingers observation.

EN SVÅRIGHET ÄR att ekonomikårens begrepp är självklara för ekonomerna själva men inte alltid för andra. Det för investeringsbeslut avgörande "alternativkostnad" är inte så intuitivt begripligt som många ekonomer inbillar sig. Thomas Gür är något viktigt på spåren när han i sin artikel om Thomas Sowell påpekar att det svenska begreppet i sig saknar det framåtsyftande elementet, "risken för förlust av potentiella och framtida möjligheter".

Om något är det Sowells grundtes, att det inte finns några lösningar utan bara målkonflikter (för övrigt hittills den bästa översättningen jag sett någon göra), som borde hänga som bonad över varje politisk församling i Sverige.

Det finns dock ett avgörande förhållande för ekonomisk allmänbildning som Skedinger bara snuddar vid: journalistiken.

ATT, SOM SKEDINGER FÖRESLÄR, medieträna ekonomer är förstås ett alternativ. Frågan är vem som skulle sköta utlärandet och vad resultatet skulle bli. Den moderna medieträningen av politiker och högre tjänstemän har knappast rykte om sig att ha haft positiv effekt på det demokratiska samtalet.

Misslyckandet i ekonomisk bildning ligger främst i hur dessa frågor hanteras av medier, och då i första hand i den allmänna bevakningen snarare än på de etiketterade näringslivssidor och ekonomiprogram som bara når en mindre del av mediekonsumenterna.

Låt oss ta exemplet marknadshyror, som också Skedinger använder.

Det är väsentligt lättare att i journalistiken beskriva konsekvenserna av höjd hyra. En enskild person som drabbas av högre kostnader som gör att vederbörande kan bli tvungen att flytta är ett enkelt knäck, som väcker både intresse och opinion. Den som har sin valuta i form av ett redan ingånget kontrakt eller 25 år i bostadskö kommer att dra ut till strid för att bevara värdet av sin tillgång. Det är ytterligare en enkel journalistisk vinkel.

ATT DÄREMOT BESKRIVA den som genom en förändring hade kunnat få tillgång till en bostad är svårare. Det kräver ju dessutom att det finns journalister som är medvetna om att det faktiskt finns förlorare på den hårt reglerade hyresbostadsmarknaden.

Den ideologiska lutningen i svensk journalistik gör att man med fog kan misstänka att få av dem som i någon form har bevakat svensk bostadsmarknad har läst och tagit till sig av vad stora delar av ekonomikåren anser om hyresmarknaden och dess funktionssätt. Som Ingemar Ståhl, Per-Martin Meyerson och Kurt Wickman konstaterade redan 1990 i *Makten över bostaden*,

i vilken de pläderar för att avskaffa bruksvärdesprövningen, införa full avtalsfrihet, sänka skatterna och slopa bostadssubventionerna: "Det är faktiskt svårt att finna genuina grupper av vinnare i det bostadspolitiska spelet – om man bortser från de politiker, administratörer och organisationsanställda som också kommit att bestämma spelreglerna."

Det är i alla fall inte ett ekonomibudskap som har slagit igenom i de senaste decenniernas bevakning av bostadsfrågan.

OCH DÄR KOMMER vi fram till det allvarigaste handikappet för marknadsliberala ekonomer med bildningsambitioner för den breda befolkningen. Det som den bortgångne ekonomen Peter Bauer konstaterade i *Reality and Rhetoric. Studies in the Economics of Development*: "Marknadsekonomi ger människor de varor de vill ha, men de som gör att det fungerar kan inte förklara hur det går till. Socialistiska och kommunistiska system levererar inte varorna, men de som styr dem kan enkelt förklara bort misslyckandena."

Petter Birgersson

Axess nr 7/2023.

Ständigt i ny skepnad

Det är 78 år sedan andra världskriget tog slut och många verkar leva i villfarelsen att antisemitismen försvann in i historiens mörkaste hörn efter kriget och säger "aldrig mer". Men, antisemitismen upphörde inte. Den byter ständigt skepnad, men bär i sig samma ingredienser som pogromerna mot judar genom årtusendena och som Förintelsen. Då ville nationalsocialisterna utrota Europas och världens judar, idag vill mörkrets krafter utplåna både judarna och den judiska staten. Det är den moderna formen av antisemitism.

Denna våldets höst tänker jag på Mendhi, som jag hade stämt möte med på en kibbutz i norra Israel i slutet av 1980-talet. Han hade gått med på att träffa mig för en intervju, som skulle hjälpa mig i mitt uppsatsarbete om judisk teologi efter Shoah – Förintelsen. Jag hade studerat hur judiska teologer närmade sig Shoah teologiskt och en av mina grundfrågor var om det alls gick att förstå något eller skapa mening om denna ondska ur teologisk synvinkel.

EN AV TEOLOGERNA jag läste, Richard L Rubenstein, beskrev i sitt verk *After Auschwitz. Radical Theology and Contemporary*

Staden som reste sig

12 Pablo Picasso bidrar till Málagas urbana pånyttfödelse.

Fritt från frihet?

16 Akademisk frihet hotas av destruktiva metoder och aktivistiska studenter.

Okunnigt och ytligt

18 Svenska medier har djupa kunskapsluckor om amerikansk politik.

Äkta vara?

20 Spekulationer om Putins dubbelgångare följer ett historiskt mönster.

I korthet

22 AI-läkare. Svalkande likgiltighet.

Samtiden

23 Fredrik Johansson medger att vi alla säger dumheter.

Men hur mår Malte?

MALTE HAR FYRA FÖRÄLDRAR, en pappa och tre mammor. Hela familjen bor tillsammans i kollektiv. Ylva hade egentligen inte tänkt att skaffa barn, men sedan ställdes frågan där i kollektivet, om de ändå inte skulle ha ett barn. Så Ylvas man och en av kvinnorna i ett lesbiskt par är biologiska föräldrar. Men de delar allihop på Malte, Ylva också. Nu har hon barn – fast hon slapp föda, vilket var skönt, eftersom hon alltid varit så rädd för det. Den största skillnaden, berättar Ylva, är nog att när det ena paret är med Malte så kan de verkligen vara närvarande, utan att samtidigt behöva till exempel laga mat.

Det är *Expressen/Mama* som berättar den här solskenshistorien. Hur det är för Malte framkommer inte i artikeln. Men alla de fyra vuxna är jättenöjda. Ibland är det lite jobbigt när Malte favoriserar någon av dem, och det känns oräddvinst att alla inte får vara juridiska föräldrar, men annars

funkar det som sagt jättebra. Ylva lever drömmen, säger hon.

I ETT ANNAT KOLLEKTIV kokar potatis-soppan på spisen. Cal och Mina har varit ett par länge. De ville inte ha några barn, för det hade kunnat förstöra deras relation. Men när även Zaphira (oklart kön, kallas "hen" i artikeln) kom med i bilden som partner till (förlåt, jag måste kolla) Mina förändrades saken. Trion gjorde upp om hur de skulle fördela ansvaret och satte igång. Av artikeln framgår inte vem som befruktat vem, men nu är de i alla fall föräldrar till Rio (också oklar könstillhörighet) och det funkade jättebra för alla tre. Ingen har behövt ge upp särskilt mycket av sina fullbokade liv och därför bråkar de mycket mindre än vanliga familjer.

Rio säger inte så mycket.

I artikeln som publicerades i *Svenska*

Judaism (1966) att Gud är död och människan övergiven. Men, det fanns andra judiska teologer som sökte tolkningsnycklar i bibliska gestalter, som den plågade Job, eller i den teologiska tanken på att vara Guds lidande tjänare.

Jag kunde förstå Rubenstein, men hade svårare att se hur något så nattsvart och meningslöst skulle kunna göras teologiskt begripligt. Mendhi hade lovat att berätta för mig hur – och om – han hade skapat mening efter fasorna han tvingades uthärda i förintelseläget Auschwitz.

DET VAR EN KÅLROT som räddade Mendhis liv. Svälten rev i honom, han var utmärklad och svag. En dag satt han nära trappan till en byggnad där det låg ett kök. Dörren öppnades och ett av köksbiträdena kom ut med en spann rotsaker och skyndade ned för trappan. Biträdet råkade tappa kålroten och den rullade ned nära Mendhi. En annan fånge såg på avstånd hur Mendhi, utan att köksbiträdet såg, plockade upp rotsaken. Försvagad rörde sig Mendhi bort från den andra fången för att få vara ifred. Kålroten höll honom vid liv till befrielsen, som låg nära i tiden, kom. Men, hade den dröjt några dagar till hade Mendhi inte överlevt.

Det var inte så mycket med Gud, som med människan Mendhi slitit. Ibland kunde han för ett ögonblick tro på människan.

Det var när han föreställde sig att köksbiträdet tappat kålroten med flit. Om det var så visste han förstås inte, men tanken ingav ett slags mening. Den stora brottningen hade han med sig själv. Han kände skuld för att inte ha delat med sig till sin medfånge, trots att han visste att han själv gått under

Den som inte kan dechiffrera hatets kod måste lära sig det nu.

då. Det var ett moraliskt dilemma han fortfarande bar inom sig. Mendhi menade att just det gjorde honom till människa. Nazisterna hade inte kunnat ta ifrån honom förmågan att vara en människa.

DÅ SOM NU är antisemitismens mörka motor utplåningen av en judes kropp, själ och ande, att förinta – nu och för evig tid. Inga fler generationer judar. Den som inte kan dechiffrera hatets kod måste lära sig det nu. För antisemitismen lever och tolereras i vår tid.

Judarna mäts inte med samma måttstockar som andra. När terrordåden mot judar skakar vår värld hyllas terrorn öppet på Sveriges gator. I vårt land har inte den

judiska minoriteten tryggt kunnat bära en davidstjärna eller en kippa på decennier. I decennier har varenda plats där judiska barn eller vuxna vistas tillsammans haft säkerhetsbevakning.

TERRORATTACKER mot judar fördöms inte unisont som när andra folkgrupper drabbas. Det finns alltid ett ”men”. Judar tillerkänns inte samma fundamentala rätt som andra att försvara sin existens och sin nation mot yttre och inre fiender. Det finns alltid ett ”men”.

”Aldrig mer” betyder att det aldrig kan finnas ett ”men”. ✨

Av Annika Borg

Dagbladet i våras framträder även en filosof, en Kalle Grill. Han tycker att många missar hur fördelaktigt det skulle kunna vara med fler än två föräldrar. Tyvärr är det ju *normen*, men det borde vara möjligt att vara fler – fast max fem, sätter Grill som en

kännas lite otryggt, men men. Glada vuxna ger glada barn! Funkar inte livet i kollektivet kan det vara skönt att få lämna, också föräldraskapet.

Ingela Pontvik Löwenthal, familjerådgivare på RFSU, tänker så här: ”Fler vux-

Föräldraskap är inte en social konstruktion utan en biologisk realitet.

övre gräns. Han vill väl skynda långsamt.

Grill har också en intressant idé om att människor borde kunna gå in i och ut ur föräldraskap:

”Jag skulle önska att man både kan lägga till och ta bort. Att förbli förälder är något vi borde förtjäna, och inget som ska komma automatiskt för att vi är biologiska föräldrar.”

KANSKE LITE KNEPIGT för det barn som ska leva med att föräldrar när som helst kan försvinna och nya tillkomma, men det viktigaste är att det funkar för de vuxna. Att mamma som fött mig inte är en mer beständig förälder än pappas nya kille kan

na än två kan ge en större förståelse för att människor fungerar olika, och ge barnet ännu mer vidgade vyer.”

Ah, polyfamiljerna gör barnen mer empatiska. Så klart. Så fint.

”DET ÄR DAGS ATT lägga in till pusselbit i vår samhällsberättelse, för barnens skull, och inkludera alla deras mammor och pappor i det juridiska föräldrabegreppet”, skrev familjejuristen Caroline Sörgjerd på *DN Debatt* i början av augusti. Det var pridevecka och fest för den etik som bygger på att inga slutsatser kan dras av det naturgivna.

Malte har fyra föräldrar. Nej, det har han

inte. Och Ylva är inte hans mamma. Föräldraskap är inte en social konstruktion utan en biologisk realitet. Ibland överförs det juridiska föräldraskapet från de biologiska föräldrarna. Men idén om att alla som vill göra anspråk på ett barn ska ha rätt att bli dess föräldrar i juridiskt hänseende är grotesk. Att medierna anammar ett aktivistiskt språkbruk i hopp om att förändra folks verklighetsuppfattning ändrar inte på själva verkligheten.

För nej, Malte har inte fyra föräldrar. ✨

Av Susanna Birgersson

PAULA VINCENTI
JUAN RAMÓN CARNEROS
VIRGINIA ROTA
MIGUEL TORÉS
ADELA AGUILERA
CELESTE VINCENTI
EVA NILSEN
HELENA DELGADO
SANDRA GALLARDO
JARO FELICES

MAIUS

JARO FELICES "Juro Split Croacia"

NG

JESÚS CHACÓN
JOSÉ LUIS MORENO GÁMEZ
MÓNICA SÁNCHEZ ROBLES
MÓNICA VÁZQUEZ DE AYALA
ROBERTO MITROTTI
NOELIA BANDERA
ANA BELÉN FERNÁNDEZ
IGNACIO DEL RÍO
SERGIO COSME

ROBERTO MITROTTI "The National Front Disco"

FOTO: BERTRAND RIEGER / ALAMY

MÁLAGA

Staden som reste sig

Málaga har genomgått en remarkabel urban pånyttfödelse. Det hela började med Pablo Picasso, skriver **Anders Mathlein**. >>

Staden som reste sig

DET SÄGS ATT LILLE PABLO brukade rita av duvorna här på Plaza de Merced invid huset nummer 15 där han föddes. Pappa konstprofessorn ville inte att sonen skulle teckna "barnsligt", men det tog han igen senare i livet.

Med krita och skissblock sitter nu Pablo Ruiz Picasso i brons på en bänk under torgets blåblommande jakarandaträd, ständigt omgiven av turister som vill fotograferas tillsammans med Málagas store son. Han tillbringade visserligen bara några barndomsår här, och höll sig borta från Spanien under hela Francodiktaturen, men han ville att hans verk skulle visas i Málaga. Och invigningen 2003 av Picasso-museet några kvarter härifrån, 30 år efter hans död, blev början till en pånyttfödelse av staden.

Stadens andre berömda son, skådespelaren António Banderas, har gestaltat Picasso i en tv-serie där den då 57-åriga *latin lovern* förvandlades till en döende 91-åring. Under metoo-stormen fick han erfara att Picassos

kvinnosyn – måla av dem eller ligg med dem – inte stod högt i kurs.

Redan som liten började Pablo signera sina alster med "Picasso", hans mors flicknamn. Oljemålningen "Picador" av en blott åttaårig Pablito tillkom efter hans första besök med fadern på Plaza de Toros, tjurfäktningsarenan nere i fashionabla La Malagueta. Det ritualiserade dödandet ses fortfarande som en del av folksjelen men är ett rött skynke för allt fler. "Tortura es no cultura", "tortyr är inte kultur", säger motståndarna, men verksamheten får stora summor i EU-bidrag.

Vanorna är mycket sena, det här är trots allt Andalusien, en av siestatraditionens sista bastioner.

ATT ANDALUSISKA symboler som tjurfäktning och flamenco kommit att förknippas med hela Spanien bottenar i strategin från 1950-talet när Franco ville satsa på mass-turism. Och nu myllrar turisterna i Málaga, men så har det inte alltid varit.

Med en nära 3 000-årig historia är staden en av Europas äldsta. Fenicier har passerat, och kartager, romare och morer, de nordafrikanska muslimer som härskade över Al-Andalus i 700 år. Så centrala

Málaga är ett slags friluftsmuseum, men den romerska amfiteatern låg gömd och glömd och grävdes ut först på 1950-talet.

En flod av människor strömmar längs paradgatan Marqués de Larios, blank som ett salsgolv. Längre upp i staden är det om kvällen och natten packat av krog- och bargarster. Vanorna är mycket sena, det här är trots allt Andalusien, en av siestatraditionens sista bastioner.

Gator och gränder är pittoreska stråk med hus i puderrosa och rostrött och järnsmidesbalkonger löddriga av bougainvillea. Växande turism sporrar renoveringsivern för möjligheten att hyra ut lägenheter genom Airbnb, vilket har kommit bostadspriserna att skena med 62 procent på tio år. I Gamla stan finns nära 4 800 registrerade turistlägenheter och infödda *malagueños* har svårt att hitta bostäder till rimligt pris.

I STÄDER SOM Barcelona, Palma de Mallorca och Florens har fenomenet gått så långt att man tvingats införa restriktioner eller förbud. Men att också Málaga drabbas tycks i förstone orimligt. För inte särskilt länge sedan stannade man inte här, de som kom till Málagas flygplats for västerut längs Costa del Sol till orter som Torremolinos, Fuengirola och inte minst det glamorösa och numera ökända Marbella. Málaga, "Solkustens huvudstad", var bara en inkörsport, ända in på 1990-talet en nedgången hamnstad där epitet som

Stadens store son.

FOTO: JOSE PEDRO FERNANDES/ALAMY

António Banderas som Picasso.

FOTO: DUSAN MARTINEK

”shabby- chic” var eufemismer för en patina som kom ur fattigdom och förfall.

Vad som småningom följde är en urban Fågel Fenix-historia: en stad som reser sig ur askan, skrudar om och stiger fram som en destination, ett kulturrestmål med 300 soldagar om året. Efter enorma investeringar marknadsförs nu Málaga som ”city of museums”, med Picassomuseet som kronjuvel. Spekulanter, entreprenörer och innovatörer sluter upp, i Málaga Tech Park finns 600 företag, såväl små som multinationella.

DET SJAVIGA HAMNOMRÅDET Muelle 1 och 2 förvandlades, nu öppnar sig staden mot havet med marina och promenad- och krogstråk. En annan del är Soho, ”konstnärskvarteren” med gallerier, graffiti-konst, António Banderas egen teater och det moderna museet CAC, Contemporary Art Centre.

Och det är bara ett i mängden. Carmen Thyssen-museet visar spansk 1800-talsmålari, i Museo de Málaga i det före detta tullpalatset ryms konst och arkeologi från regionens historiska rikedom. I for-

privatsamlingar. ”Kulturen är inte ansvarig för det som sker”, säger museichefen.

TILL DE MER iögonfallande museerna hör Málaga-filialen till Centre Pompidou i Paris. En stor mångfärgad kub nere vid vattnet kröner de underjordiska utställningssalar- na, och såhär kan man fortsätta. Det finns ytterligare över 30 museer med teman som vin, etnologi, havet, flamenco, antiken, religiös konst och dataspel. Picassos barn- domshem är naturligtvis också öppet.

Till det övriga kulturutbudet hör bland annat film-, teater- och flamencofestivaler, den ångande *ferian* i augusti och påskens överdådiga processioner.

Omdaningens både kapten och galjons- figur är borgmästare Francisco de la Torre, en slank åttioettåring i midnattsblå kost- ym som tar emot tillsammans med två bisittare i Málagas palatsliknande stads- hus vid Avenida Cervantes. Han var vice borgmästare innan han blev borgmästa- re år 2000 och har behållit posten sedan dess. Vid det senaste valet fick hans kon- servativa Partido Popular, PP, egen majo- ritet, så oppositionens kritik mot samrö- ret med stödpartiet högerpopulistiska Vox har tonats ned.

”PACO” ÄR POPULÄR i vida kretsar, men socialdemokratiska PSOE:s Dani Pérez kri- tiserar honom hårt för att sälja ut Málaga till spekulanter och riskkapitalister, och att vräka pengar på prestigeprojekt istället för att göra något åt sociala problem, arbetslö- shet och bostadsbrist. Det byggs alldeles för få lägenheter till överkomliga priser. Pérez vill sätta stopp för turistlägenheterna.

Borgmästare de la Torre duckar rutine- rat för detaljkritik:

– Vi slösar inte, och investeringarna har gett resultat. Turismen genererar mycket pengar – och jobb.

Han har varit med länge, han minns fat- tigdomen och analfabetismen i den guds-

Inbördeskriget är fortfarande ett sår i den spanska historien, och Málaga var platsen för en av krigets värsta massakrer.

DET FINNS FLER exempel på sådana urba- na nytändningar sprungna ur kultursats- ningar och signaturbyggnader. I baskiska Bilbao, till exempel, var arkitekten Frank Gehrys hallucinatoriska Guggenheim- museum gnistan till en häpnadsväckande vitalisering av den postindustriellt ned- gångna staden.

Istället för en signaturbyggnad hade man i Málaga en signaturgestalt. Hans museum inrymt i renässanspalatset Pala- cio de Buenavista fick med hjälp av konst- närens arvingar bilda bas i renommé- skapandet. Samlingen är en exposé över Picassos tematiska och tekniska bredd, med skisser, tuschteckningar, oljor, skulp- turer och keramik.

En upprustningsplan hade sjösatts redan 1992 och har med tiden lett till en flänöranpassad stadskärna och en ny tun- nelbana, vars anläggande drog ut på tiden i en stad där marken är ett slags kulturhis- torisk och arkeologisk lasagne.

na hantverkarkvarteren Barrio Alto ligger Museo Gráfica del Vidiro y Cristal med en av världens främsta samlingar av glas, från antiken till modernt designglas.

– Vad den är *värd*? utbrister ägaren till hela härligheten, den passionerade señor Gonzalo Fernández-Prieto, när jag frågar om en kanna från 1500- talet. Det här är ju mina barn!

I en före detta tobaksfabrik finner man Museo Automovilístico med en för den bil- intresserade drömlig samling gamla lyx- åk. Och som för att provocera genusveta- re med en pojk- respektive flickavdelning visas här också historisk haute couture från modehus som Chanel, Lanvin och Yves Saint Laurent.

Samma byggnad rymmer även Colección Museo Ruso, vars tidigare samling av ryskt måleri, inlånad från det statliga museet i Sankt Petersburg, återbördades av politis- ka skäl efter invasionen av Ukraina. Men här visas fortfarande rysk konst, om än i form av

Arthur Koestler: såg inbördeskrigets inferno.

FOTO: ALAMY

förgätna södern. Det var kampen för att etablera ett universitet i Málaga som kom honom att engagera sig politiskt.

– I 1970- talets Spanien fanns inget uni- versitet söder om Madrid, säger han.

>>

Han kom tidigt att ägna sig åt stadsplanering och säger sig alltid ha väglett av det "allmänna bästa". Inspiration kom från bland annat USA och utvecklingen i Kalifornien.

– Jag tänkte att Málaga är vårt Silicon Valley som det gäller att utnyttja. Vi har bra klimat, en stad med historia och ett gott arv.

"Hållbarnet" är också här ett modeord, men de la Torre konkretiserar med att nämna avsaltningsanläggningarna för havsvatten som nog visar sig värdefulla i en allt stekhetare och törstande framtid.

BORGMASTAREN LEVDE länge under Francodiktaturen men säger sig alltid ha verkat för demokrati. Inbördeskriget är fortfarande ett sår i landets historia, och Málaga var platsen för en av krigets värsta massakrer. "Caravana de la Muerte", "Dödens karavan", betecknar slakten på tusentals flyende civila på vägen mot Almería innan Francos styrkor intog staden i februari 1937, vilket Nathan Shachar skildrar i *Sin egen värsta fiende. Essäer om spanska inbördeskriget*.

I *Spanskt testamente* från 1939 beskriver Arthur Koestler infernot i Málaga då staden bombades och besköts och rebellarmén fått stöd av 50 000 man italienskt infanteri. Koestler tillfångatogs och väntade i två månader på en avrättning som aldrig verkställdes.

Nathan Shachar understryker krigets komplexitet, härvan av konflikter, ideologiska inriktningar och grymhet begångna av både nationalister och republikaner. Det är anledningen till att det saknas en historisk samsyn – och ett nationellt museum över mardrömsåren. Men nu görs ett försök: ett kontroversiellt museibygge pågår i den lilla aragoniska staden Teruel bortom allfarvägen och beräknas stå klart 2025. Platsen är vald för att där stod ett av krigets värsta slag med 140 000 döda, bevakat av såväl Ernest Hemingway som Kim Philby, *Times*-journalist och sedermera avslöjad som sovjetisk spion.

NEJ, NÅGOT KRIGSMUSEUM har inte diskuterats. Borgmästare de la Torre skyggar en smula för frågan och säger att det redan finns ett minnesmonument och att det är svårt att skapa dialog istället för kontrovers i frågan.

Picasso, vars målning *Guernica* efter terrorbombningarna av den baskiska byn med samma namn blev emblematisksk, såg konsten på ett sätt som nog skulle tyckas opassande i "museernas stad": "Konst skapas inte för att dekorera rum. Det är ett offensivt och defensivt vapen mot fienden." ✨

UNIVERSITET

Fritt från frihet?

Akademisk frihet hotas av destruktiva metoder och strömningar från aktivistiska studenter. För att vända utvecklingen krävs lojalitet mot universiteten som institution, skriver **Anna-Karin Wyndhamn**.

SVÄRNAVIGERADE studentärenden. Det är vad vi kallar en ny sorts anmälningar. Underkänt på en tenta, krav på kompletteringar på kursuppgifter och uppsatser uppfattas som en kränkning med lös koppling till någon av diskrimineringsgrunderna. Till rubriken hör också aktivistiska avbrott i undervisningen. Någon eller några studenter finner innehållet i ett moment stötande och anmäler, trots att läraren bara följt kursplanen. Byråkratins maskineri av prövning och utredning tuggar igång. Lärarna hamnar i limbo. Det var här jag kom in som pedagogiskt stöd.

Dåvarande rektor vid Göteborgs universitet gav mig i uppdrag att under en period följa hur företeelserna påverkade lärare. Parallellt skulle jag granska universitetets interna hantering av inkomna anmälningar om kränkning och diskriminering, i just svärnavigerade fall. Snabbt kom arga artiklar om uppdraget. Universitetet hade bett mig att bistå lärare i att disciplinera och förtrycka studenter, för att sedan – när studenterna anmäler obehaget de utsatts för – hjälpa samma lärare att undkomma en reprimand. Så framställdes det i artiklarna i varje fall.

Förvrängningen av syftet kände jag väl igen. Det påminde om debatten kring *Genusdoktrinen* (Fri tanke, 2020), min och Ivar Arpis bok om jämställdhetsintegreringen och hotet mot den akademiska friheten. Diskussionen om cancelkultur vid

universiteten följer ett liknande mönster. Kritiken sägs överdriven, fenomenen uppdiktade och problemen därför icke existerande.

ÄNDÅ TALADE LÄRARE, handledare, examinatorer, studierektorer och prefekter om det som en del av arbetsvardagen.

Det jag ställdes inför går inte att beskriva som en sorts fall. Det handlade exempelvis om studenter på en medicinsk- eller

Byråkratins maskineri av prövning och utredning tuggar igång. Lärarna hamnar i limbo.

vårdvetenskaplig utbildning. När läraren här i linje med forskningsläget använde sig av män och kvinnor som existerande biologiska kategorier möjliga att utgå ifrån och referera till, protesterade de som blott ser "män" och "kvinnor" som språkliga konstruktioner.

Inom andra ämnesdiscipliner mötte jag föreläsare som uppfattats sakna rätt namn, attribut eller bakgrund för att äga rätten att adressera ett visst ämne. En tredje variant var lärare som stött på patrull när de går igenom ett historiskt faktum eller presenterar en specifik teoretisk utgångspunkt, vilken klagjorts som premiss i kursplanen.

UNDERVISNINGEN KUNDE DÅ blockeras av en eller flera studenter som underkänner fakta eller uppfattar teoripremissen för att vara en politisk åsikt som läraren förfäktar i propagandasfär. Här fanns också konflikter kring bilder eller formuleringar i kurslitteratur. Protester kommer när något kolliderar med vad studenten anser vara lämpligt att exponera.

Det är viktigt att förstå att det här inte är situationer där objektet för kritik är ett och samma. Inte heller vore det sanningsenligt

Vill få stopp på trakasserier: utbildningsminister Mats Persson.

FOTO: ALEXANDROS MICHAELIDIS/ALAMY

Trakasserad: Tobias Hübinette.

FOTO:STAFFAN LÖWSTEDT/TT

att säga att de studenter som sätter sig på tvären är en homogen grupp. Tvärtom. De situationer och sammandrabbningar som lagts i dagen visar hur alla aspekter av universitetets kunskaps- och teori-

ligt bristfällig. Problemet var att kursen, enligt de aktivistiska studenterna, inte i tillräcklig grad vilade på postkolonial teori eller anlade normkritisk hållning. Föreläsningarna stördes därför. Lärarna drogs

Situationen driver fram massavhopp, sjukskrivning och förändrade undervisningsformer. Studenten som förstör stängs inte av.

arsenal kan komma att angripas på ett sätt som förhindrar läraren att bedriva undervisning. Det är aktioner som också saboterar medstudenternas möjlighet att aktivt tillgodogöra sig momentet.

TVÅ FALL FÖR ATT illustrera ytterligheterna: I det så kallade sexologbråket vid Malmöuniversitet (2021) fann några studenter undervisningen rasistisk i bildvalet. Kursen uppfattades dessutom innehålls-

in i en omständlig utredning, vilken i sina slutsatser fallerade att skydda föreläsarnas undervisningsfrihet.

Under hösten 2023 trakasserar en högerextrem student föreläsaren Tobias Hübinette vid Karlstad universitet. Studenten skapar stort obehag för föreläsare och medstudenter. Det är Hübinette som person samt kursens teoretiska utgångspunkt i interkulturalitet som triggar attackerna. Situationen driver fram

massavhopp, sjukskrivning och förändrade undervisningsformer. Studenten som förstör stängs inte av.

MEN ÄVEN OM aktörerna och bevekelsegrunderna som driver dessa konflikter är olika, finns här en röd tråd. I fallen jag följde och i de många intervjuerna med medarbetare återkommer kritik mot det som kallas Stödet i universitetets byråkrati och som bereder policy och planer för arbetsmiljö och likabehandling. Avdelningen utbildar lokala likabehandlingsombud, tar fram metodstöd för utredningar och bistår praktiskt vid en anmälan.

Handläggarna och experterna i denna del av förvaltningen är väl inlästa på diskrimineringslagen. Jämställdhetsintegrering och mångfaldsarbete har gjort samma sektion förtrogen med genusperspektiv, antirasism, normkritik och intersektionell teori. Däremot är det skralt ställt med kunskapen om de akademiska kärnvärden som ska säkra fri kunskapsspridning och fritt kunskapssökande. I utredningsprocessen frontalkrockar så den akademiska praktikens logik med en teoriimpregnerad myndighetslogik. Den senare har ett omedelbart övertag, genom en policy som hårt kramar diskrimineringslagens påbud om aktiva åtgärder. En medarbetare i ledningsposition formulerade sin kritik på följande vis: "Regelsystemet ska till varje pris tryckas ner i verksamheten." Stödet stöder då inte, utan reglerar den akademiska frihetens gränser.

NÄR MITT UPPDRAG var tillända gjorde jag som brukligt är: skrev en rapport. Jag föredrog den och mitt arbete för instanserna i universitetets absoluta topp, där ledningen och dekanerna för respektive fakultet ingår. Problembeskrivningen fick erkännande och togs väl emot. Detta trots en tydlig kritik mot en skev maktbalans mellan byråkrati och den pedagogiska praktik som utspelar sig i föreläsningssalar och seminarierum.

Kallar sig woke: Lucas Gottzén.

FOTO:NIKLAS BJÖRLING/STOCKHOLMS UNIVERSITET

En kort stund såg det ljust ut för förändring. Sen gick mandatet tillbaka till HR. Stödet ska förvalta rapporten, löd >>

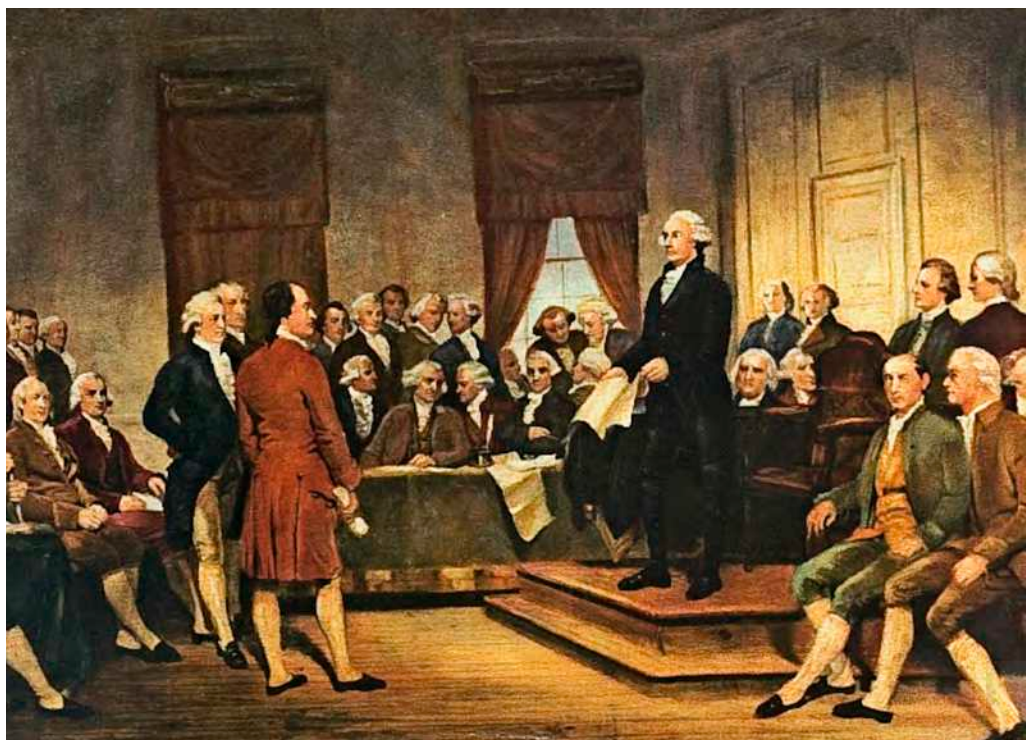
budskapet. Ironiskt nog illustreras således huvudproblemet även genom cykeln i mitt uppdrag. HR:s maktposition rubbades ej. När jag slutligen föredrog arbetet för Stödet var luften stundtals tät. ”Jag rekryterades inte hit för att bevaka akademisk frihet. Jag kan inget om den”, sa en av kollegerna irriterat när jag påpekade att denna frihet är universitetets fundament och verksamhetens hela förutsättning. Den, om något, behöver understöd.

NU GRANSKAR Universitetskanslersämbetet, på uppdrag av utbildningsminister Mats Persson, vad och hur universitetet gör för att stå pall mot aktivistiskt och extremistiskt tryck som söker tyska föreläsare. På väg är också lagförslag som ska ge högskolan befogenhet att stänga av studenter som systematiskt saboterar undervisning och studiemiljö. Båda dessa initiativ är till gagn för lärare och forskare som i sitt arbete rör vid frågeställningar, teorier och materia som kan provocera, eftersom de utmanar språk, tankesystem och sanningar.

I en intervju i *Dagens Nyheter* säger Persson: ”För mig spelar det ingen roll om tystandet kommer från identitetspolitik eller ’woke’ eller från den yttersta högerkanten – båda är lika illa.” Invändningar kom direkt. Lucas Gottzén kallar sig ”en woke genusforskare” och är professor i barn och ungdomsvetenskap vid Stockholms universitet. Han menar att utbildningsministern reducerar hotet från extremhögern. Det hotet är farligt på riktigt. Den andra sortens deplattformering kan vi ”diskutera lämpligheten i”, skriver Gottzén. Det är, om något, en olycklig relativisering, vilket också påpekades av Sara Kristoffersson, professor i designhistoria vid Konstfack.

Hon utsattes för en mobb som var uppfylld av identitetspolitisk övertygelse. Den borde lärosätet skyddat henne från, inte deltagit i. Detsamma gäller givetvis Tobias Hübinette, som hotas från andra extremhåll. Forskarssamhället ska med gemensamma krafter markera mot sådana metoder och destruktiva strömningar, oavsett vilken politisk flank de springer ur.

DET GÅR ATT vända, men förutsätter en grundlojalitet med universitetet som institution. Lojaliteten sviktar om vi, som lärare och forskare, bara känner oss manade att larma när attacker riktas mot de kolleger som vi delar teoretisk grundsyn med. Då står även det inre akademiska försvaret för fri kunskaps-spridning och fritt kunskapsökande på lerfötter. ✨

Philadelphia 1787: konstitutionen skrivs under.

FOTO: ALAMY

USA

Ett annorlunda land

Trots det stora intresset för USA har svenska medier och skribenter djupa kunskapsluckor om dess ekonomi och politiska system. Detta är ett land med stora variationer, skriver **Anders Johnson**.

SVENSKA MEDIER har över 30 korrespondenter i USA, mot färre än tio i Bryssel. I Sveriges Radios *Sommar i P1* har New York under 2000-talet varit den mest omnämnda staden efter Stockholm. *Svenska Dagbladet* berättade den 8 september att utbrottet av svinpest i Västmanland gjorde att ett område ”stort som New York City” hade spärrats av.

Trots det stora informationsflödet, finns brister och luckor i svensk medierapportering och i de böcker som skrivs om USA. Den ekonomiska historien är betydligt mindre belyst än den politiska historien. I en USA-historik från 2019, skriven av en rutinerad USA-korrespondent, ägnas mer uppmärksamhet åt Bill Clintons sexuella eskapader med en praktikant i Vita huset, än åt uppkomsten av teknikklustret Silicon Valley.

I den svenska debatten ägnas stor uppmärksamhet åt USA:s internationella

agerande, men det är ont om djupare analyser av maktfördelningen mellan federationen och delstaterna, samt av vilka skillnader som finns mellan olika delstater.

I programserien *Drömlandet* som SVT sände i somras reste Carina Bergfeldt och Tareq Taylor runt i sydstaterna för att belysa olika avigsidor med USA. Programmet om Louisiana handlade om delstatens många och långa fängelsestraff. Bergfeldt sammanfattade reportaget med påståendet att det är så här det ser ut i USA.

MEN SÅ SER DET INTE alls ut i USA generellt. Straffrätten tillhör i huvudsak delstaternas område, varför variationerna är stora. Kriminalpolitiken i Louisiana är en av USA:s mest repressiva. Mindre än 25 procent av fångarna i USA sitter i federala fängelser, dömda i enlighet med federal lagstiftning.

Varje delstat har en unik konstitution

som de själva förfogar över. Alla delstatskonstitutioner är betydligt mer omfattande än den federala konstitutionen. USA:s konstitution innehåller 4 400 ord – 7 600 ord inklusive tilläggen. Den svenska regeringsformen innehåller 11 600 ord.

Delstaternas makt har inte delegerats av federationen. Både federationen och delstaterna är självständiga jurisdiktioner. Av det 10:e tillägget till konstitutionen framgår att delstaterna besitter restkompetensen (alltså makten över de frågor som inte regleras i konstitutionen): ”Den makt som konstitutionen varken överläter på de förenta staterna eller förbjuder delstaterna, förbehålles delstaterna eller folket.”

KONSTITUTIONEN utarbetades av ett konvent i Philadelphia 1787 med representanter för 12 stater som nyligen hade vunnit sin självständighet genom ett krig mot den tidigare kolonialmakten Storbritannien. Konstitutionen ratificerades sedan av 13 stater (även av Rhode Island som inte hade deltagit i konventet) och trädde i kraft 1788.

De 13 kolonierna hade förklarat sig självständiga 1776 och ingick sedan 1781 i en löst sammanhållen konfederation vars makt begränsades till utrikespolitik och försvar. Den fråga som deltagarna i Konstitutionskonventet hade att avgöra var om de unga staterna skulle överlämna ytterligare befogenheter till ett gemensamt organ, och hur relationen mellan staterna och detta organ skulle regleras.

Ungefär 85 procent av de offentliganställda i USA, exklusive militärer, är anställda på lokal eller delstatlig nivå. Det finns stora variationer mellan delstaterna, som vallagar, skattesystem, straffrätt, civilrätt, infrastruktur, utbildningssystem och socialpolitik. Louisiana är intressant, eftersom delstatens rättssystem bygger på fransk rättstradition, medan övriga delstater och federationen bygger på brittisk rättstradition.

KONSTITUTION INNEHÅLLER ett antal förbud för delstaterna. De får exempelvis inte införa monarki, dela ut adelstitlar, utge

Justitieminister Merrick Garland.

FOTO: ALAMY

pengar, ägna sig åt utrikespolitik eller reglera kommunikationerna mellan delstater. De måste också i de flesta fall respektera lagar, avtal och beslut som har antagits i andra delstater. Ett undantag gäller skilsmässor som har tagits ut i Nevada. Dessa behöver inte respekteras av andra delstater om ingen av parterna var skriven i Nevada.

Det har aldrig funnits något federalt förbud för kvinnor att rösta i allmänna val eller väljas till politiska uppdrag. Vallagarna tillhör delstaternas kompetensområde. Det 19:e konstitutionstillägget från 1920 innebar inte att kvinnlig rösträtt infördes i USA, utan att delstaterna förbjöds att utesluta någon från rösträtt på grund av kön. 15 delstater hade kvinnlig rösträtt 1919.

NEW JERSEY HADE kvinnlig rösträtt 1776–1807. Kvinnor har haft rösträtt i Wyoming sedan 1869. Detta var inte ett resultat av någon stark kvinnorörelse, utan tvärtom var det män som ville sätta kvinnor i rörelse. Här bodde nämligen vid denna tid 6 000 män, men bara 1 000 kvinnor. En för-

USA:s konstitution utformades för 13 stater med 4 miljoner invånare, och gäller idag för 50 delstater samt ett par distrikt och territorier med över 300 miljoner invånare.

hoppning var att fler kvinnor skulle lockas hit om de fick rösträtt.

Victoria Woodhull från New York var den första kvinnan som kandiderade i presidentvalet, nämligen för Equal Rights Party 1872. Republikanen Jeanette Rankin från Montana var den första kvinnan i USA:s kongress. Hon satt i representanthuset 1917–19 och 1941–43. Rankin är den hittills enda kvinnan från Montana som har invalts i kongressen.

FÖR EN TID sedan förvånades flera svenska journalister över att en viktig politisk fråga i USA skulle avgöras med hänvisning till ett konstitutionstillägg från 1868. Det framstod nästan som otillbörligt att plocka fram en så gammal paragraf. Men alla frågor som rör styrelseskicket i USA faller tillbaka på konstitutionen och dess tillägg, och på de tolkningar som görs av Högsta domstolen. Konstitutionen från 1787, och dess tillägg, är ett högst levande dokument.

En viktig skillnad mellan USA och Sverige är regeringens ställning. Jag har hört rutinerade USA-korrespondenter göra en totalt missvisande jämförelse mellan Sveriges justitieminister Gunnar Strömmer och USA:s justitieminister Merrick Garland. Jämförelsen gällde hur Garland

Ett långvarigt och framgångsrikt demokratiskt experiment.

FOTO: MICHAEL FLIPPO/ALAMY

agerade i rättsprocesserna kring Donald Trump.

USA:s regering är ett rådgivande organ till presidenten som inte är omnämnt i konstitutionen, varför presidenten kan besluta om dess sammansättning och roll. Ministrarnas främsta uppgift är att vara chefer för mycket stora verkställande

myndigheter. De är visserligen politiskt tillsatta, men utövar även opolitiska myndighetsfunktioner. Detta gäller inte justitieministern som är högsta chef för det federala rättsväsendet.

I DEN SVENSKA debatten beaktas ofta inte dessa fundamentala skillnader gentemot svenska förhållanden där regeringen är ett grundlagsreglerat kollektivt beslutsorgan, där alla statsråd (utom utrikesministern) leder små stabsorgan och där myndigheterna är självständiga.

USA:s konstitution utformades för 13 delstater med 4 miljoner invånare, och gäller idag för 50 delstater samt ett par distrikt och territorier med över 300 miljoner invånare. Konstitutionen var mycket radikal för sin tid, och innehöll flera oprövade lösningar, men förändringarna under de 263 åren har varit få.

Endast 27 tillägg har gjorts. Förutom de tio första (Bill of Rights) som var en del av det ursprungliga konstitutionsarbetet har bara två principiella förändringar gjorts i statsskicket: slaveriets avskaffande och att kvinnor inte fick uteslutas från rösträtten.

På det hela taget får det konstitutionella experimentet från 1787 därför betecknas som tämligen framgångsrikt. *

RYSSLAND

Äkta vara?

Spekulationerna kring en dubbelgångare till Vladimir Putin följer ett historiskt mönster. Frågor om makthavarens äkthet har ställts i Ryssland sedan 1600-talet, skriver **Elisabeth Hedborg**.

VEM ÄR VLADIMIR PUTIN? Det var en vanlig fråga när denne man först dök upp på den offentliga scenen för över 20 år sedan. Idag, när vi vet svaret, har en annan fråga blivit aktuell: Har Putin en dubbelgångare? Både seriösa nyhetsmedier och mera lättviktiga publikationer har länge ägnat sig åt att reda ut detta. Svaret verkar luta åt ett "ja". Dessutom sägs presidenten vara sjuk – han tycks lida av det mesta, från Parkinsons sjukdom till blodcancer och hjärtfel. För att vara så sjuk ser Putin ut att leva ett förvånansvärt aktivt liv: sammanträden med regering och militär, resor, konferenser, möten med internationella politiker samt högtidsceremonier av olika slag. Men vem vet – kanske detta bara är möjligt tack vare en lyckad dubblering av ledaren.

Jag skall inte försöka reda ut huruvida detta är sant eller ens troligt. Däremot kan det vara värt att påpeka att en viss osäkerhet om ryska ledares identitet, hälsotillstånd och diverse andra levnadsomständigheter inte alls är något nytt. Ända sedan "den stora oredan" runt början av 1600-talet har det funnits problem och oklarheter gällande den person som för tillfället är Rysslands ledare eller står i begrepp att bli det.

Att frågan om makthavarens "äkthet" överhuvudtaget uppstår är en följd av föreställningen om ämbetets upphöjdhets och därmed även innehavarens oomtvistliga rätt till sin position. Rysslands ledare är Guds smorde och bedragare kan inte tolereras.

Än idag är allt slags oreda i makthierarkin ett rött skynke för ledarna och Putin varnade uttryckligen för denna skrämmande företeelse, *smuta*, efter att ha krossat Prigozjins myteriförsök i juni i år.

De människor som levde före fotografiets tidevarv hade oftast ingen aning om

De människor som levde före fotografiets tidevarv hade oftast ingen aning om hur deras härskare faktiskt såg ut.

DETTA HAR INTE HINDRAT olika falskspelare från att dyka upp med anspråk på tronen. När Ivan den förskräcklige avled år 1584 var successionsläget trassligt. Tsarens rättmätige arvtagare var hans yngste son, den blott 10-årige Dmitrij. Han dog oväntat under oklara omständigheter. Ryktet sade att ett brott hade begåtts och som mördare utpekades den tillfällige regenten Boris Godunov. Men hans anspråk på makten stötte på patrull när flera självutnämnda arvtagare dök upp och hävdade att Dmitrij inte alls var död. Dessa "falsa Dmitrijer" och även andra tronpretendenter förorsakade flera år av konflikter och kaos. Epoken kallas "den stora oredan".

hur deras härskare faktiskt såg ut. Upprørsledaren Jemeljan Pugatjov drog nytta av detta och 1773 utgav han sig för att vara tsar Peter III. Denne hade mördats 1762 i samband med statskuppen som hans hustru Katarina – sedermera "den stora" – hade genomfört. Men Pugatjov lyckades övertyga sin omgivning om att han var den verkliga tsaren och att det alltså var han som borde styra Ryssland. Visserligen hade Peter III varit lång och skranglig till skillnad från den kortvuxne, svartmuskige Pugatjov, men det tycks inte ha hindrat upprorsmakaren. Hans anhängarskaror växte och skakade om kejsarinnan Katarinas valde. Till sist kvästes revolten,

Pugatjov greps och avrättades offentligt i Moskva 1775.

IBLAND HAR RYSSLANDS tyranniska och nyckfulla ledare själva laborerat med sin identitet och använt undersåtarnas osäkerhet för egna syften. 1697–98 genomförde Peter den store en studieresa, ”den stora ambassaden”, till Europa för att studera västerländsk teknik och administration. Peter reste inkognito och kallade sig ”Pjotr Michajlov”. När han besökte Riga skrev den svenske generalguvernören i dåvarande Livland, Erik Dahlberg, en depesch till Karl XII: ”Vi har låtsats oss vara okunnig om tsarens närvaro för att inte uppväcka hans vrede. I hans följe är det vid dödsstraff förbjudet att tala om att han är med.” Peter den store var över två meter lång, så det kan ha varit svårt att bevara hemligheten.

Nästan trehundra år senare lekte även Boris Jeltsin med sin identitet. Under åren som partichef i Moskva (1985–87) brukade han oanmäld och inkognito besöka företag, affärer och marknader för att kontrollera hur det stod till med varutillgången och hederligheten. Det rädde brist på det mesta och Jeltsins små överraskningar var mycket uppskattade bland Moskvaborna. I ett land där myten om ”den gode tsaren” är urgammal upplevde medborgarna att Jeltsin stod på deras sida i kampen mot alla utsugare och lurendrejure.

I RYSSLAND HAR makthavarna aldrig besvärats av frågor om medborgarnas eventuella rätt till ansvarsutkrävande, så undersåtarna har inte kunnat göra så mycket mera än tvivla och skapa sina egna myter. Tsar Aleksander I var till en början en liberal reformator men blev med tiden en konservativ bakåttsträvar. Han avled trött och deprimerad år 1825 i den sydryska staden Taganrog. Som så ofta förr i rysk historia var successionsordningen oklar.

Alias Pjotr Michajlov.

FOTO: ALAMY

Så småningom spreds en legend om att Aleksandr, som hela livet varit en mystiker, inte alls hade dött utan blivit munk med namnet Fjodor Kuzmitj och flyttat till ett kloster i Sibirien.

Ovissheten om tsarernas ”äkthet” har inte bara gällt frågan om vem de själva utger sig för att vara utan ibland även vilka omvärlden anser dem vara. Bolsjevikerna ansåg att Nikolaj II och hans familj var förtryckare och utsugare och de sköts ihjäl i Jekaterinburg 1918. Men efter kommunismens fall skiftade eftervärldens dom radikalt och 1998 fördes tsarfamiliens kvarlevor till Sankt Petersburg där de fick en statsbegravning. Två år senare blev de helgonförklarade av den ryska ortodoxa kyrkan.

I OCH MED DETTA kunde man också sluttgiltigt avfärda ryktena som länge hade spridits av en tysk kvinna, Anna Andersson. Hon hävdade att hon i själva verket var en av tsarens döttrar – storfurstinnan Anastasia – och att hon hade överlevt avrättningen 1918. Många trodde på det-

Rysslands ledare är Guds smorde och bedragare kan inte tolereras.

ta och skandalpressen spred den häpnadsväckande berättelsen. Dna-tekniken och Rysslands nya politiska kurs satte definitivt stopp för äventyrerskans anspråk på en kejsarlig identitet.

Sovjetunionens grundare Vladimir Lenin avled 1924 varefter han genomgick vad som väl får kallas en postum identetskris. Hans kropp balsamerades och ställdes ut i ett mausoleum på Röda torget. Lenin förblev alltså svävande i limbo, det vill säga i en ovisst tillvaro mellan livet och döden. Efter kommunismens sammanbrott har många tyckt att det nu vore dags att begrava honom men Lenin, eller snarare de materiella resterna av honom, tycks fortfarande behövas. ”Är det verkligen den riktige Lenin som ligger här?” är en vanlig fråga från besökare i mausoleet. Svaret är ett lugubert ”Tekniskt sett: ja”. All tillgänglig vetenskap används för att bibehålla Lenins kvarlevor i presentabelt skick. Denna kropp var ju en grundläggande symbol för den sovjetiska staten och trots att dagens Ryssland har distanserat sig från mycket av det sovjetiska arvet, så får det inte finnas något tvivel på äktheten hos den Lenin som vilar i mausoleet.

EN SOM VERKLIGEN borde ha haft en dubbelgångare var Leonid Brezjnev, som

Den riktige Lenin.

styrde Sovjetunionen i 18 år. Han kom att överleva sig själv men fick ändå sitta kvar för den politiska balansens skull. Intressant nog gjordes inga ansträngningar att dölja hans tilltagande fysiska och psykiska förfall. Brezjnev fick framträda som han var: förvirrad, långgrandig, absurd. Folkhormen skötte renhållningsarbetet: otaliga anekdoter om den skröplige partichefen skapades och spreds blixtnabbt – långt före internet.

Dagens ledare Vladimir Putin är mycket mån om att synas offentligt – statstelevisionen ägnar stora delar av sina nyhetsändringar åt att redovisa hans förehavanden. Oftast ser man honom vid sitt skrivbord i samspråk med en betydelsefull gäst. Men han dyker också upp bland generaler och soldater vid fronten eller ”vanligt folk” i Moskva och annorstädes. Liksom Jeltsin spelar även Putin på myten om ”den gode tsaren”, härskaren som personligen ansvarar för att allt står rätt till i hans rike. Men nu har alltså denna bild solkats av ”avslöjanden” om hans hälsa och mentala förmåga. Tanken att han skulle ha en dubbelgångare tycks ha slagit rot i västvärlden.

I ett av många försök att motbevisa detta visade rysk tv i mars i år en liten film-snutt med Putin klädd i blå täckjacka som sent en kväll oväntat dyker upp i den ockuperade ukrainska staden Mariupol. Under presidentens korta vandring på en av stadens gator kommer plötsligt en pensionär fram och säger glatt: ”Jamen er har jag ju sett på tv!” Putin svarar: ”Så låt oss bli bekanta.” Var nu detta en äkta eller regisserad scen? Kanske var det ett resultat av en fantasifull idé från Kremles pr-strateger och kanske var inte bara ”Putin” utan även ”pensionären” en utbildad aktör. Ja vem vet – riktigt säkra kan vi aldrig vara och möjligen är det just det som är meningen. ✨

Min nya husläkare

Häromsistens besökte jag min husläkare, som jag haft i åtta år. Under denna tid har jag träffat henne två eller tre gånger per år. Hon är vänlig och korrekt, men tycks inte egentligen komma ihåg mig, eller vem jag "är". Hon inleder aldrig något småprat om hur jag lever, vad jag gör eller knappast hur jag mår. Hon verkar inte direkt intresserad, och det får man ha full respekt för. Där jag bor i Småland har landstinget satt upp ett tak om 1 100 patienter per husläkare.

Konsekvensen är att min frisör, som jag träffar ungefär var sjätte vecka, vet betydligt mer om min livsstil, mina vanor och mina intressen, ämnen som kunde vara värdefulla för en husläkare att känna till.

Senast jag träffade min husläkare hade jag anmält att jag haft litet magknip och ont i magen under flera månader. Besökstiden sattes tre veckor framåt i tiden, och under tiden kom jag själv på att det kunde bero på laktosintolerans. Jag slutade med laktosprodukter och blev över en natt nästan helt fri från symtom.

Jag behöll ändå min besökstid och min husläkare verkade tro på detta med laktosintolerans. Jag frågade henne då, om det var ok att någon gång vid restaurangbesök ta tabletter med laktas – enzymet som bryter ner laktos – som man kan köpa receptfritt på apotek. Hon verkade då mycket brydd, och

undrade vad det var för slags tabletter. Jag sökte upp dem via Google på min telefon, och visade henne. Hon framhöll då, att hon inte kände till detta, men att hon skulle be en AT-läkare på avdelningen att undersöka saken, tills vi sågs nästa gång.

För några år sedan kände jag viss oro för de dubbelslag som mitt hjärta gör – inte av

glädje eller skräck, utan opåkallat. Min far hade en liknande åkomma. Samma husläkare gjorde då en preliminär undersökning, och remitterade mig sedan till en avdelning på sjukhuset som satte på mig mätelektroder under ett dygn. Därefter förklarades att de dubbelslag jag hade var ofarliga.

När jag nu var hos husläkaren för magknipet lyssnade hon också på hjärtat. Hon utbrast: du har ju dubbelslag! Har du haft ont i bröstet, känt smärtor där? Nej, svarade jag,

jag undersökte detta för några år sedan, och fick då svaret att de inte var farliga.

När vi träffas har min husläkare inte en aning om vem jag "är", alltså mina vanor, mitt leverne, mina omständigheter. Hon har heller ingen som helst kunskap om min sjukdomshistorik, då hon uppenbarligen inte har tid att läsa in min journal, fast det är hon som remitterat mig till olika specialister för vård. Detta är inget konstigt, hon kan ju orimligen komma ihåg och känna till alla de 1 100 personer som hon har i sin vård.

Min slutsats är att en AI-robot, som ser litet trevlig ut – kanske som de där japaniska sjukhusrobotarna eller som C-3PO i *Star Wars* – och som hälsar vänligt, utbyter litet småprat om hur min vardag ser ut – vilket jag då vet registreras och lagras – skulle vara oändligt mycket mer effektiv som husläkare.

Föreställ dig att din Chat GPT hade tillgång till din sjukjournal och samtlig via nätet tillgänglig medicinsk kunskap, nästa gång du söker vård för någon åkomma. Diagnosen skulle vara långt mer tillförlitlig, än den som din husläkare kunde prestera. Du skulle inte behöva söka upp laktas-tabletterna på din telefon.

En framtid med AI kan te sig hotfull, men det finns en alldeles tydlig potential.

Emil Uddhammar

SVAL, LIKGILTIG OCH ÄKTA

Min mor var intensiv och impulsiv. Hon tog det mesta personligt. Eftersom hon var intelligent och reflekterande drabbades hon med jämna mellanrum av ånger och en längtan efter ett annat temperament. Livet skulle bli så mycket enklare då, tänkte hon, och betraktade sin väninna som en avundsvärd förebild.

"Lite svalkande likgiltighet. Det skulle jag behöva", bekände hon.

Hon gjorde då och då några tappra försök att kyla ned sig med följd att min far undrade om något var fel i deras äktenskap. Hon var oförmögen att förstå sig. Sval skulle hon aldrig bli.

Jag tänkte också inte för så länge sedan, närmare bestämt den 2 oktober som är hennes födelsedag, på frasen "svalkande

likgiltighet". Henry Parlands dikt har alltid ingivit obehagskänslor:

*En mor kom till mig:
säg
vad är det som fattas
i min kärlek?
mina barn älska mig ej
som jag dem.*

*Jag sade:
likgiltighet,
litet svalkande likgiltighet
fattas i din kärlek
– då gick hon bort
seende mot jorden.*

En förälder som medvetet dämpar känslorna gentemot sitt barn för att försäkra sig om

kärlek är svår att tänka sig. Jag tror heller inte att Parland menade så utan snarare att den förbehållslösa kärleken, även om den alltid gör det, aldrig kan utgå från ett önskat gensvar.

I en tid där känslor och spontanitet kommersialiseras och kommenderas fram på beställning, där man måste "brinna" för allt, deformeras och devalveras människors privatliv och personligheter. Vi förställer oss och blir överkliga, kanske utan att ens vara medvetna om det. Att hålla distans och slå vakt om den privata sfären blir ett sätt att skydda och bevara det som är äkta inom sig. Den svala likgiltigheten är då inte en defekt utan en motståndshandling.

Mats Wiklund

Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

Dumheternas lätthet

En avgörande händelse i den amerikanska presidentvalsrörelsen 1976 anses ha varit den groda som den sittande presidenten Gerald Ford hasplade ur sig i tv-debatten mot den demokratiska motkandidaten Jimmy Carter.

”There is no Soviet domination of Eastern Europe”, påstod Ford, till programledarens och tv-tittarnas häpnad.

Menade presidenten allvar? Jo, han framhärjade. Mindre än åtta år efter den sovjetiska invasionen av Tjeckoslovakien framstod det som bisarrt. Sovjetunionen höll på att digna under ett alltmer förkalkat ekonomiskt och politiskt system, men dominera Östeuropa kunde man.

Fords poäng var mer själslig än realpolitisk. Han menade att folken i de sovjetiska satelliterna inte var andligen underkuvade. Men förklaringen blev knappt jäst efter degen. Att Ford hade en historia av att fysisk och verbal klumpighet underlättade inte. Presidenten snubblade fram.

Att uttalandet avgjorde valet har varit en sanning i amerikansk politik i snart femtio år. Men det verkar intressant nog ha begränsat stöd i verkligheten. Åtminstone om vi ska tro de opinionsundersökningar som gjordes före och efter debatten. Möjligen satte Ford käpp i eget hjul och dämpade det driv som hans kampanj hade. Från juli till oktober hade presidenten tagit sig från 33 procentenheter bakom Carter till att ligga jäm-sides. Kanske hade han vunnit om han hållit tand för tunga. Men uttalandet innebar ingen kollaps.

EN FÖRKLARING är att utrikespolitik inte betyder så mycket. Men en annan är att väljare är mer förlåtande än politiska journalister och motståndare. Att vi som är lite för intresserade ägnar lite för mycket tid åt dumheter. Med verklig eller spelad indignation.

Det är både upplyftande och nedslående.

Upplyftande för att väljarna ändå ser den större bilden. Ford var ingen duvunge och hade inga illusioner om Sovjetunionen, även om han ska ha varit Bresjnevs favoritkandidat. Det visste väljarna.

Alla säger vi dumheter. Politiker som befinner sig under ständig mediebevakning kommer att göra det publikt. Joe Biden valdes till senator 1972 och har hunnit med en hel del, inklusive att vid ett tillfälle insisterat på att en rullstolsburen man skulle ställa sig upp.

I Sverige har vi ”Lycka till!”, att svensk industri är ”basically gone” och att internet är en fluga. Vi har den aningslösa serviliteten inför den kinesiska diktaturen och den politiska ”stabilitetens” välsignelser. Bandet rullar. Politiker jidrar.

Nedslående för att en del dumheter faktiskt säger något och inte borde förbli ostraffade. Göran Persson kom billigt undan inför sin uppenbara och förberedda naivitet inför det kinesiska systemet. Misstroendeförklaringen i riksdagen samlade hans regeringsunderlag och splittrade oppositionen.

I EN INTERVJU i juli 2016 hävdade Donald Trump med den tvärsäkra enfaldens guldstandard att ”He’s (Putin) not going to go into Ukraine, all right?” Då hade Putin redan annekterat Krim och bedrev sedan flera år ett kolonialt erövringskrig via ombud i östra Ukraina.

Amerikanska politiska journalister dammade av Ford och såg framför sig hur Trump skulle få problem.

Så blev det som bekant inte. Trump skulle säga och göra än mer härresande saker, utan att det skulle sänka hans kampanj. På den vägen är det. Det politiskt horribla blandas bekymmerslöst med det mer surrealistiska.

I oktober i år uttryckte Trump exempelvis sin beundran för Hannibal Lecter (han menade antagligen skådespelaren Anthony Hopkins). För att några dagar senare slå fast att ”republicans eat their young”. Man får utgå från att yngre republikaner i fortsättningen helst träffar ex-presidenten efter lunch.

I PARTILEDARDEBATTEN i SVT efter att Hamas mördat 1 300 människor i Israel hävdade Magdalena Andersson att den kontroversiella (för att tala i eufemismer) socialdemokratiska riksdagsledamoten Jamal El-Haj ägnat sitt politiska liv åt att bekämpa Hamas och att ingen riksdagsledamot kan uppvisa ett lika ihärdigt arbete gentemot terrororganisationen.

Detta är naturligtvis inte sant. El-Haj deltog så sent som i somras – mot sin partilednings uttryckliga uppmaning – i en konferens i Malmö med prominent deltagande av individer med koppling till Hamas. Så långt en livslång kamp.

Borde Magdalena Anderssons uttalande spela någon roll? Ja. Borde hon få komma undan? Nej. Kommer det att spela någon roll? Antagligen inte. ✨

”Det politiskt
horribla blandas
bekymmerslöst
med det mer
surrealistiska.”

Av Magnus
Henrekson

FOTO: TT

1 Börja lita på

Allt fler jobb i offentlig sektor urholkas på värde och mening samtidigt som medborgarnas missnöje växer med tjänsterna som produceras. För att vända utvecklingen krävs en samverkan mellan dem som utför och dem som konsumerar tjänsterna.

Magnus Henrekson är professor i nationalekonomi och tidigare vd för Institutet för näringslivsforskning.

”

Istället är det en överordnad chef som i detalj bestämmer vad utföraren ska göra och hur lång tid de bestämda momenten får ta.

varandra

Bristen på läkare, poliser, utbildade lärare, sjuksköterskor och flera andra centrala yrkesgrupper har mer eller mindre blivit permanent. Handlar det om ett numerärt problem? Utbildas det för få? Behöver vi invandring för att lösa problemet?

Vi har aldrig haft så många läkare per capita.

Det finns idag en läkare på var tvåhundra invånare och antalet har ökat med 8 procent sedan 2017. Antalet sjuksköterskor har ökat i takt med befolkningstillväxten. Utbildningen av lärare är högskolans största område – om alla som antas skulle fullfölja utbildningen och sedan arbeta som lärare skulle det bara ta tio år att fylla hela lärarbehovet. Det stora undantaget gäller polisen. Trots alla satsningar finns det idag

»

”

Lärare beskrevs som auktoritära personer vars makt och autonomi behövde minskas och överföras till elever, föräldrar och ledning.

klart färre poliser per capita än 2010; tre av tio vill lämna yrket och många platser på polisutbildningen gapar tomma i brist på kvalificerade sökande.

De uppräknade yrkena har något gemensamt, ett särdrag som också utmärker flera andra professioner i den skattefinansierade sektorn, såsom hemtjänstpersonal, arbetsförmedlare och arbetsterapeuter, för att bara nämna några. Särdraget i fråga – vars fundamentala betydelse först påvisades av de amerikanska statsvetarna Vincent och Elinor Ostrom – utgörs av att kvaliteten i yrkena är beroende av att dess utförda tjänster inte bara konsumeras passivt, utan aktivt formas eller produceras av sina användare i samarbete med utföraren. Låt mig förklara betydelsen av samproduktion, för att använda paret Ostroms begrepp, med hjälp av några exempel.

Polisens förmåga att förebygga kriminalitet och lösa brott är beroende av ett förtroendefullt samarbete med lokalbefolkningen. Det förutsätter, i sin tur, att den lokala polisen har betydande frihetsgrader och är förankrad i lokalsamhället. Så såg det ut tidigare, när polisen var kommunal, men över tid har polisverksamheten centraliserats alltmer och därmed fjärmats från medborgarna.

En lärare kan i praktiken inte tvinga en elev att lära sig saker; det är en fråga om samarbete och ett ömsesidigt åtagande. Detta faktum avspeglas dock inte i skolans regelverk: läraren är ensam ansvarig för att eleven uppnår nivån godkänd.

Att det anses vara lärarens fel om eleven misslyckas i studierna bekräftas med all önskvärd tydlighet i Skolinspektionens svar till gymnasieläraren Johan Svensson i ett replikskifte i *Göteborgs-Posten* 2016. Svensson skriver att när elever misslyckas med sina studier ”är min över 30-åriga erfarenhet som matematiklärare på gymnasiet att det nästan alltid beror på egenskaper eller omständigheter som är kopplade till eleven. [...] det absolut vanligaste är att misslyckandet beror på felaktig inställning till studierna”. I sitt svar menar Skolinspektionen att det är tjänstefel att anse att gymnasieelever kan avkrävas ansvar för sitt skolengagemang, eftersom ”det synsätt som Johan Svensson ger uttryck för står i strid med skollagen.”

Nära medborgaren.

FOTO: BERTIL S-SON ÅBERG/TT

Den nödvändiga varaktiga relationen mellan lärare och elev – att läraren har förväntningar på eleven som den senare känner sig förpliktad att leva upp till – undergrävs också av att lärare uppmuntras att byta jobb ofta för att driva upp sin lön. Det finns inga formella hinder, och tydligen inga moraliska hinder heller, för en lärare att sluta när som helst under en termin.

I hemtjänsten är samproduktion ofta helt avgörande för kvaliteten. Den vårdbehövande och utföraren är de som gemensamt har goda förutsättningar att komma fram till den bästa användningen av den tillgängliga tiden, vilket också bidrar starkt till att göra yrket meningsfullt. Istället är det en överordnad chef som i detalj bestämmer vad utföraren ska göra och hur lång tid de bestämda momenten får ta.

Primärvården har fragmentiserats och samproduktionsmöjligheterna mellan läkare och patient har undergrävts genom att ersättningen bygger på att vårdbehovet styckas upp i separata konsultationer och tiden för varje konsultation är förutbestämd. En patient har dessutom rätt att byta vårdcentral hur ofta som helst, det vill säga en icke-relation läkare-patient är institutionaliserad. Vårdcentralen och specialist-

Samproduktion.

FOTO: VICTORIA HENRIKSSON/TT

”

Incitament handlar nämligen inte bara om att få något utan om att bli någon, ett bra vårdbiträde, en skicklig hantverkare, en lokal leverantör med högt anseende i det egna samhället.

vården samverkar heller inte organiskt, utan remisser skickas till en anonym specialistmot-tagnings där allt börjar om.

Om Arbetsförmedlingen ska fungera väl krävs att förmedlare, arbetssökande och potentiella arbetsgivare på orten samproducerar de tjänster som Arbetsförmedlingen är tänkt att tillhandahålla. Det betyder att de tre parterna hjälps åt att hitta ett jobb som den sökande är lämplig för och har förväntningar på sig att sköta väl. Så fungerar det inte längre. Verksamheten har i allt högre grad digitaliserats. Arbetslösa som ofta står långt ifrån arbetsmarknaden anvisas att själva söka jobb i platsbanker och åläggs kvantitativa krav om att söka ett visst antal jobb per tidsenhet.

I denna process finns två offer: utföraren som erfar hur det egna jobbet urholkas på mening och konsumenten som ser värdet devalveras på den producerade tjänsten. Resultatet blir alltmer missnöjda medborgare, utförare som hoppar av och ökade svårigheter att rekrytera duktiga och starkt motiverade människor.

Hur har det kunnat bli så här med tanke på att det bara verkar finnas förlorare? Flera faktorer samverkar. En första faktor är det rättighets-

tänkande som vuxit fram under efterkrigstiden, men för att en rättighet verkligen ska kunna åtnjutas krävs att det finns kompetenta och motiverade personer som är beredda att uppfylla dessa rättigheter. Här uppstår ett olösligt dilemma om den tjänst medborgaren har rätt till måste samproduceras för att bli riktigt värdefull. Problemet förvärras också av att det etos – personligt ansvar, yrkesstolthet och moraliska drivkrafter i arbetet – som får utförarna att vilja göra ett bra jobb har undergrävts både av fackliga rättighetssträvanden och av den postmodernistiska maktdiskurs som började vinna insteg i både vänsterns och högerens tankevärldar från slutet av 1960-talet.

I boken *Lärare utan frihet* från 2014 beskriver statsvetaren Johan Wennström hur facket med början på 1970-talet alltmer kom att ifrågasätta värdet av ett professionsetos. Han citerar bland annat en representant för sjuksköterskefacket som säger att sjuksköterskeyrket ska ”vara något man väljer för pengarna”: ”Sköterskor ska naturligtvis utföra de plikter som arbetsmarknadens parter avtalat, men lidelse, kall eller personligt ansvar utöver dessa tillhör bojar från en svunnen tid.” Kommunals dåvarande ordfö-

»

”

Ytterligare en kraft som styr bort ifrån värdeskapande samproduktion är den marknadslogik som successivt vunnit insteg i välfärdssektorn.

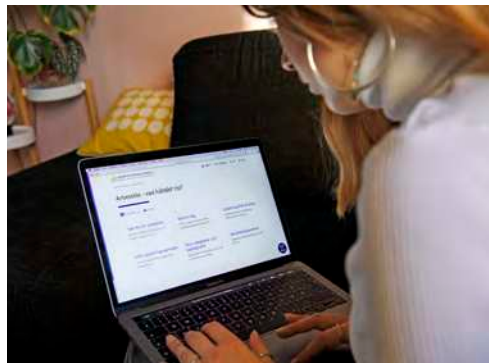
rande Sigvard Marjasin uttryckte en snarlik uppfattning: ”Flit, förnöjsamhet och hederlighet är tre positivt värdeladdade ord. ... Det är precis den moral överklassen vill se hos andra.” Att själv-uppoffrande utöva omsorg om andra människors bästa förkastades som ett hinder för höjda löner, till förmån för synen att arbetet är ett medel för att erhålla ekonomiska resurser för fritiden och tillfredsställa de egna materiella behoven.

Ungefär samtidigt började de första tecknen på en postmodernistisk diskurs ge sig tillkänna. Lärare beskrevs som auktoritära personer vars makt och autonomi behövde minskas och överföras till elever, föräldrar och ledning. Av liknande orsaker har andra yrkesgruppers utrymme för självständiga beslut baserade på erfarenhet och yrkeskunnande kringkurits: poliser, läkare, omsorgspersonal...

Därutöver har dessa yrkesgrupper tvingats att alltmer dokumentera det arbete de utfört, dels för att ”ha ryggen fri”, dels för att visa att de i sin yrkesutövning inte har avvikit från gällande interna policyer och externt pålagda regelverk. Ny teknik och den dramatiska nedgången i kostnaden för digital övervakning och kontroll ökar också frestelsen att ”för allas trygghet” spela in all samverkan mellan utförare och brukare. I den amerikanska polisen är redan *body worn video cameras* standard.

De som finner sina jobb otillfredsställande därför att den värdeskapande samproduktionen med brukaren har undergrävts behöver inte nödvändigtvis söka sig bort från den skattefinansierade välfärdssektorn. Ofta finns det goda möjligheter inom den egna organisationen att, istället för att delta i meningsfulla möten med brukare, övergå till en administrativ tjänst för att utarbeta alltmer omsorgsfullt utvecklade policyer och interna kontrollmekanismer för att säkerställa att allt gått rätt till – det som organisationsforskaren Mats Alvesson så träffande benämner ”förpappningen”. Fördelen med ett sådant jobbbyte är att lönen ofta är högre (!) än i den direkta produktionslinjen och att risken minskar att förlora jobbet vid neddragningar. Nackdelen är förstås att det nya jobbet sällan erbjuder mening och tillfredsställelse.

Ytterligare en kraft som styr bort ifrån värdeskapande samproduktion är den marknadslogik som successivt vunnit insteg i välfärdssektorn.

Ingen samproduktion.

FOTO: JESSICA GOW/TT

Den har en destruktiv inverkan på två olika nivåer. För det första gör den brukaren till konsument, som utrustad med ett paket av rättigheter kräver att få en tjänst levererad utan egen aktiv medverkan. För det andra bereder marknadslogiken vägen för konkurrens mellan olika producenter av de skattefinansierade tjänsterna. Med vinstsyftande aktörer som får hela eller åtminstone huvuddelen av sina intäkter direkt från offentliga kassor uppstår ett behov hos finansiären av att kontrollera att leverantören lever upp till vad som avtalats, och leverantören har i sin tur behov av att dokumentera vad som levereras för att kunna påvisa regel- och avtalsefterlevnad. Mer bränsle hålls därmed på kontroll- och dokumentationsbrasan, till förfång för den tid som är tillgänglig för det direkta värdeskapandet.

Marknaden för välfärdstjänster är av relativt färskt datum. Däremot har offentlig sektor med få undantag alltid köpt fysiska varor från privata företag. Detta gäller också upphandling av komplexa produkter som infrastruktur och offentliga byggnader. Denna process styrs av regler och direktiv för att trygga öppenhet och effektiv användning av offentliga medel. Det är ingen överdrift att påstå att tillämpningen av dessa regler ofta varit en besvikelse och att utfallet har lett till skandalrubriker och krav på de ansvariga politikernas avgång.

För att förstå vad som felar, låt oss fundera på hur en helt privat beställare till exempel av Nya Karolinska, Förfärd Stockholm eller den göteborgska Västlänken skulle ha gått till väga. I fall som dessa skulle en privat beställare självfallet göra en grundlig egen projektering och planering. Men beställaren skulle därutöver redan i ett förhållandevis tidigt skede inleda ett samarbete med en tänkt huvudentreprenör där valet av denne inte bara skulle styras av att entreprenören har rätt kompetens och säger sig kunna utföra uppdraget till lägst kostnad. Av stor vikt är också faktorer som goda erfarenheter från tidigare samarbeten, att entreprenören har starka incitament att inte äventyra sitt goda rykte och att det ligger i korten att ett väl genomfört uppdrag ökar chansen till framtida uppdrag. Eftersom båda parter är väl medvetna om det omöjliga i att på ritbordets förutse alla detaljer i projektet kommer köpare och säljare att i god anda samarbeta för att så kostnadseffektivt som möjligt göra de modifieringar och tillägg som krävs för att slutresultatet ska bli så bra som möjligt.

De offentliga upphandlingsreglerna (Lag 2016:1145 om offentlig upphandling) förhindrar en sådan samproduktionsstrategi. Istället tvingas den offentliga beställaren till den ofta omöjliga uppgiften att i detalj specificera precis vad man önskar upphandla och baserat på ett sådant underlag anmoda olika företag att inkomma med offerter, vars sanningshalt och realism naturligtvis också ska bedömas, för att sedan välja ut det bästa anbudet. Vid valet av utförare är det inte tillåtet att väga in vare sig

Förfärd Stockholm: offer för regelverket.

FOTO: STINA STJERNKVIST/TT

aspekter eller erfarenheter av tidigare samarbeten eller företagets behov av att värna sitt anseende på den lokala eller nationella marknaden. För att ha en chans att få kontraktet måste offerterna vara på ett lågt belopp. Resultatet blir det förväntade: Istället för ett sammanhang präglad av samarbete där båda parter på ett förtroendefullt sätt löser problem som beställaren inte kunnat förutse och genomför kompletteringar och revideringar som uppenbaras när projektet framskrider, blir utgångspunkten antagonistisk. Sättet för projektet att bli lönsamt är att så snart kontraktet är i hamn utnyttja den monopolsituation som anbudsvinnaren nu fått och kräva en hög ersättning för allt som inte fanns med i det ursprungliga underlaget.

Det är detta regelverk som ledde till att det italienska konsortiet LSAB (Viannini Lavori och CMA di Ravenna) vann upphandlingen och blev huvudentreprenör för Förfärd Stockholm. Trafikverket stoppade arbetet 2018 och projektet har nu försenats minst fyra år. Uppdraget att bygga Västlänken gick 2017 till ett turkiskt-italienskt konsortium (Gülermak och Astaldi). Kontraktet hävdades i januari 2023 efter omfattande förseningar och oförmåga att leverera på uppdraget. Projektet försenas nu upp till åtta år mot ursprunglig plan och det utländska konsortiet går skadeslöst ur projektet genom att försätta det svenska bolaget i konkurs (moderbolagsklausul saknas givetvis så ägarna kan inte stämmas för överskjutande kostnader).

Självfallet har inget av dessa företag något uppbyggt anseende i Sverige som behöver beaktas och att de upphandlingsansvariga på Trafikverket utan tidigare erfarenhet skulle kunna bedöma konsortiernas kompetens och integritet faller på sin egen orimlighet.

Det fenomen jag diskuterat här – att värdet av många tjänster som huvudsakligen finansieras över skattsedeln är en funktion av att utföraren och brukaren samarbetar – förklarar vad paret Ostrom kallar för ”tjänsteparadoxen”, vilken beskriver en situation som innebär att ju bättre tjänsten är enligt professionella kriterier, desto mer missnöjda är medborgarna med tjänsten i fråga. Det beror just på att utvärderingen är helt fokuserad på vad utföraren gör och bortser från brukarens producentroll.

Ett nödvändigt villkor för att vända utvecklingen är att inse och erkänna att samproduktion är nödvändigt för att många tjänster ska kunna hålla hög kvalitet. Det kommer också att underlätta rekryteringen till tjänsterna eftersom erfarenhet visar att många vill jobba i yrken där samproduktion är avgörande för kvaliteten. Incitament handlar nämligen inte bara om att få något utan om att bli någon, ett bra vårdbiträde, en skicklig hantverkare, en lokal leverantör med högt anseende i det egna samhället.

En nödvändig förutsättning är då att rättighetstänkandet trycks tillbaka. För att långsiktigt säkra en väl fungerande, i huvudsak skattefinansierad, välfärdstjänstsektor måste vi hitta tillbaka till en samhällelig grundsyn som innebär att de värden som bygger vår civilisation inte bara handlar om vad vi producerar och konsumerar.

Vägen framåt blir därför att utvärdera resultat och prestation på övergripande nivå och sluta detaljstyra människor och organisationer. Vi måste helt enkelt börja lita på att såväl de enskilda yrkesutövarna som de organisationer de arbetar för vet bäst hur de ska lösa sina uppgifter, att de vägleds av sin kompetens, erfarenhet och sunna förnuft och att de mindre fel som är oundvikliga förlåts och blir viktiga källor till lärande och utveckling. ✨

”

Ett nödvändigt villkor för att vända utvecklingen är att inse och erkänna att samproduktion är nödvändigt för att många tjänster ska kunna hålla hög kvalitet.

Av Arild
Engelsen
Ruud

2

Arild Engelsen Ruud är
professor i Sydöstasien-
studier vid Oslo universitet.

Den mångsidige

FOTO: PRAKASH SINGH/GETTY IMAGES

Modi

Indiens premiärminister har skilda budskap och skilda metoder till skilda publiker. Narendra Modi representerar det nya Indien och ett ständigt mer hinduiskt Indien.

Mycket av det vi får av information från Indien om landets politiska utveckling är filtrerat genom västorienterade medier, liberala oppositionella och demokratiobservatörer. I denna version står premiärminister Narendra Modi och hans regering för ett dramatiskt demokratiskt förfall med tydliga antiliberala och auktoritära drag.

Samtidigt åtnjuter Narendra Modi och hans parti BJP stor popularitet i hemlandet och då i synnerhet Modi själv. Partiet fick solida 31 procents stöd i valet 2014, vilket ökade till 37 procent i valet 2019. Detta är påfallande bra, eftersom indiska väljare har haft en benägenhet att rösta ned sittande regeringar såväl på nationell som delstatlig nivå. Uppslutningen bakom Modi är emellertid långt större. I en mätning från Morning Consults i maj 2023 ansåg 76 procent av de tillfrågade att han gör ett bra jobb. En omfattande mätning från Local Circles med 64 000 svarande, genomförd ett år tidigare, gav honom 67 procents positiva svar. Andra mätningar har givit liknande resultat.

Ett slående resultat var när Pew Research Center i februari och mars 2017 kom fram till att hela 88 procent gillade honom – slående, eftersom detta bara var månader efter den så kallade demonetariseringen då 500- och 1 000-rupiesedlarna drogs in med fyra timmars varsel och all småhandel gick i stå i flera dagar. Ändå förblev Modi en populär ledare – i ett land som för det mesta har föga gott att säga om sina politiker.

Som ett första steg i att förstå Modis popularitet föreslår jag att man ska betrakta hans dragningskraft genom en lins av vad jag kallar hans fyra avatarer. Med *avatar* avses här en aspekt eller framtoning som existerar parallellt med andra aspekter eller framtoningar – och delvis i inbördes kontrast. De fyra avatarerna är Modi som verkställande direktör, Modi som väktare, Modi som andlig hinduisk ledare och Mody som landbygdspatron. Dessa fyra avatarer betonas olika utifrån behov.

»

”

Modis och BJP:s dominans i medierna, och i synnerhet de sociala medierna, var av central betydelse för valresultatet.

Allra först måste vi inse vilken roll som Modi spelar i valkampanjerna. Dessa har alltid varit starkt personorienterade i Indien, men det hela fick en ny intensitet med Modi inför valet 2014. Ett central slagord den gången var *Abki bar Modi sarkar*: den här gången är det dags för en Modi-regering. Han kallades *Hindu hriday samrat*, kejsare av hinduernas hjärta, och *Vikas purush*, Utvecklingsmannen. I boken *The New BJP* går journalisten Nalin Mehta igenom BJP:s kommunikation i sociala medier och det visar sig att "Modi" är ordet som används mest, mer än "BJP".

Hans dominans i sociala medier belyser hans första avatar, den teknikfokuserade och affärsorienterade ledaren, den framtidsblickande politiker som lovade utveckling, *vikas*, och som skulle göra om Indien efter *the Gujarat model*. Kom ihåg att Modi, när han valdes till premiärminister 2014, hade varit chefsminister i Gujarat ända sedan 2001. Vid den tidpunkten kunde Gujarat skryta med en högre tillväxttakt i ekonomin än alla andra delstater och hade en betydande industrisektor.

Delstaten klarade sig väl vad många indikatorer beträffade, men gjorde mindre väl ifrån sig när det gällde indikatorer som hade med sociala förhållanden att göra. Trots den goda ekonomiska utvecklingen ökade de sociala skillnaderna; barn från underprivilegierade familjer fick otillräckligt med skolgång och sjukvård; många levde utan rent dricksvatten, och så vidare. Detta

var emellertid förhållanden som Modi och BJP lyckades marginalisera i den politiska debatten.

Modis och BJP:s dominans i medierna, och i synnerhet de sociala medierna, var av central betydelse för valresultatet, påpekar statsvetaren Christoph Jaffrelot i *Modi's India*. Modi var en av de allra första politiker i Indien som började nyttja sociala medier. Han experimenterade med Google+, Hangout, blev aktiv på Twitter och använde hologram i stor utsträckning. Med hjälp av hologrammen var han "på plats" i långt fler byar och småorter än politiker vanligtvis klarade av och han förde den nya tiden till avlägsna platser och fattigkvarter. Jaffrelot kallar det high tech-populism. Modis främsta rival, Rahul Gandhi, kom igång på Twitter först flera år senare.

Bilden av Modi som skapades i sociala medier var en helt annan än bilden av Modi efter massmorden på muslimer i det av honom ledda Gujarat 2002. Att han blev det nya Indiens hopp berodde på en skarpt utformad kampanj som leddes av en liten grupp teknikentreprenörer och marknadsförare och den internationella kommunikationsbyrån APCO. Kampanjen kostade mer pengar än någon tidigare hade gjort och den ägde i hög grad rum vid sidan om BJP:s egen medieorganisation. Den gav Modi direktkontakt med väljarna.

Sluminneväånare i Beawar lyssnar på Modis radioprogram Mann Ki Baat.

FOTO: SUMIT SARASWAT/GETTY IMAGES

Så är det fortfarande. BJP har en solid dominans i medierna, vilket också har påtagligt negativa sidor. På sociala medier har inte minst trolande blivit ett vanligt vapen mot meningsmotståndare. Detta praktiseras särskilt av de stora så kallade trollfabrikerna i den stora hindunationalistiska ”ekologin”.

Medieforskaren Sahan Udupa använder uttrycket *gaali culture*, smädelser, om fenomenet, men också *fun*, en metapraktik som innefattar skilda aktiviteter såsom sökande på internet efter information och bilder som kan missbrukas, underhållande och ofta kränkande åsiktsyttringar på sociala medier och tät sammanhållning i den egna gruppen. Det är inte olikt den *Kill the normies*-kultur som har utvecklats på Chan4 och liknande platser i väst: ett uttryck för upprorsbehov hos unga män och en del kvinnor, fastän den indiska versionen används i politiska syften. Därtill kommer BJP:s dominans i elektroniska medier och lokala nyhetskanaler, tv-kanaler och lokalspråkliga tidningar, vilken har uppstått genom uppköp, styrning genom annonspengar och ett missbrukat regelverk.

Under den första perioden vid makten gick inte ekonomin så bra och 2018 var det en reell möjlighet att BJP skulle förlora makten. Men så inträffade en självmordsaktion i Pulwama i närheten av Kashmir i febru-

ari 2019 där 46 polismän dödades. Som motaktion flög indiska plan över gränsen till Pakistan och bombade vad de kallade ett terroristläger. Troligtvis släppte de bara bomberna på en bergssida. Men avsikten var tydlig. Det var det första flygangreppet över gränsen sedan kriget 1971 och Modi sände en tydlig signal till sina väljare om att vara beredd att använda makt för att försvara landet.

Omedelbart därefter började BJP kalla Modi *chowkidar*, väktaren. Andra kallade sig också väktare på Twitter och i andra sociala medier, men det var Modi som var chefsväktaren och detta blev centralt i uppslutningen bakom honom under uppmarschen mot valet två månader senare. Tanken att någon ville landet illa stimulerade starka nationella känslor. Jämfört med andra länder råder också ”extraordinära nationella känslor bland indier” (Stimson Centre 2022). Hela 90 procent anser att Indien är ett bättre land än de flesta andra och två av tre tycker illa om Pakistan.

Som alla andra statsledare inser Modi att angrepp på landet utifrån ger ökad uppslutning inåt och det har utnyttjats av BJP:s kommunikationsapparat. De senaste åren har dock Kinas territoriella anspråk skapat huvudbry för Modi och används flitigt av oppositionen för att kritisera honom. Men det är ett fåtal som tror att Modi inte skulle vara en god försvarare av landet. Han har hög trovärdighet som nationalist och väktare.

Detta är förbundet med Modis tredje avatar som hindunationalist och hinduisk ledare.

Modi omger sig med hinduiska symboler. Han klär sig gärna i traditionell symbolisk stil, besöker tempel, främjar yoga, lyssnar till andliga hinduiska ledare och ger sig av på personlig pilgrimsfärd till Himalaya. Han kritiserar andra religioner i ringa utsträckning utan berömmar först och främst hinduismen. Typiskt nog gav han namnet *Shiv Shakti Point* åt den plats på månen där den indiska raketeten landade i augusti 2023. Shiv Shakti, Shivas kraft.

Bland de medel han använder för att främja hinduismen återfinns även statliga åtgärder. Han har bidragit till att bygget av det stora templet i Ayodhya har kommit igång och själv lagt grundstenen; han förestod den kontroversiella utbyggnaden av en korridor som skulle förbinda ett Shivatempel i Varanasi med floden Ganges, och han är självklart själv vald från Varanasi – den främsta av hinduernas heliga städer. Under loppet av hans regeringstid har Yogi Adityanath utsetts (inte valts) till chefsminister i den största indiska delstaten Uttar Pradesh.

Yogi Adityanath leder en förhållandevis aggressiv hinduisk sekt. Modi har också bidragit till framgångar i stadsförnyelseprojekten runt de heliga städerna Vrindavan och Mathura, som bägge förknippas med guden Krishna. Han har också bidragit till den moderna mytbildningen om det hinduiska Indien som en av världens största och tidigaste civilisationer, bland annat genom att kalla (det förislamiska) Indien för demokratins

”

Som alla andra statsledare inser Modi att angrepp på landet utifrån ger ökad uppslutning inåt och det har utnyttjats av BJP:s kommunikationsapparat.

»

”

Modi klär sig aldrig i muslimska kläder eller smyckar sig med muslimska symboler som är vanligt bland politiker i Indien och han besöker inte moskéer.

mor och *Viswaguru*, en guru för världen. I september 2023 uttryckte han som sin vilja att landet ska kallas *Bharat* snarare än *Indien*.

Han har gett ut två diktsamlingar och en bok om sina inre samtal med gudinnan. Två aspekter är intressanta här. I dessa poetiska texter förekommer inga andra gestalter än Modi själv och gudinnan han talar med, folket är blott på plats som en odifferentierad massa. Hans mandat som ledare kommer inte från denna massa, även om han vill den väl. Mandatet kommer från hans himmelska moder och hans samtal med henne handlar om hans uppgift och plats i universum. Han framstår som en andlig sökare som vill vinna insikt genom att vara en ledare, en kung som är en sökare (*en rajarshi*).

Hinduer är bekanta med andra sådana – bland annat var mahatma Gandhi själv en sökare som också var ledare – och det gör att Modi framstår som suverän, oberoende av folket, men ändå en som tar avstånd från beundran och hyllningar, och framförallt en som ser och begriper samhället och världen genom hinduiska glasögon och hinduiska begrepp.

Den framgångsrika kopplingen mellan de två avatarerna rajarshi och vd, mellan den politiska hinduismen och företagsledaren, är vad forskaren Ravinder Kaur i *Brand India* kallar Hindutva 2.0. Medan den traditionella hindutva-ideologin (det vill säga politisk hinduism) var inåtvänd och självtillräcklig, ofta xenofobisk, är den nya hindutva-ideologin kopplad till föreställningar om kapitalism, ekonomisk framgång och konsumtionsekonomi.

Men hindunationalismen har också en fulare sida, en klassisk populistisk vilja att offra sårbara minoriteter. Modi klär sig aldrig i muslimska kläder eller smyckar sig med muslimska symboler som är vanligt bland politiker i Indien och han besöker inte moskéer. Han främjar politiska projekt som anses antimuslimska, så som Citizens Amendment Act som ger medborgarskap

till människor från grannländerna ifall de inte är muslimer, liksom ändringen i Kashmirs status. Av hans 78 ministrar (*cabinet ministers* och *ministers of state*) är ingen muslim, och han ingriper sällan mot upplopp som riktar sig mot muslimer som upploppen i Delhi 2020. Han är ledaren, men inte för alla medborgare. Politiskt har han offrat stödet från muslimer och i praktisk politik kanske också från grupper som de sekulära, de kristna och en del andra.

Anustup Basu skriver i *Hindutva as Political Monotheism* att det i utkanten av den breda hindunationalistiska ekologins finns en brinnande aggressiv energi som yttrar sig i form av brutalitet mot muslimer, vissa lågkastiga grupper och andra ”antinationella”. Modi bidrar med talande tystnad.

Allt detta är likafullt inte nog för att förklara den stora uppslutningen bakom Modi. Därutöver ägnar han sig i likhet med många andra politiker i Indien åt en mycket handgriplig verksamhet, nämligen välfärdspopulism.

Modis fjärde avatar är som fader, som beskyddar, vägleder och tar vara på sina anhängare. Detta är något som alla indiska politiker ägnar sig åt. De är patroner gentemot sina klienter och förhållandet till den svage och sökande styrs av urgamla kulturella konventioner. För Modis del yttrar sig detta på två sätt. Det ena är *Mann ki bat*, hans kommunikationsmässiga genidrag. I dessa månatliga radioprogram på 30-40 minuter talar han litet om regeringens avsikter och litet om demokrati. Han gratulerar folk vid religiösa högtider och citerar brev som folk har skickat till honom. Då nämner han avsändaren vid namn, talar om var vederbörande bor och vad vederbörande har skrivit.

I dessa radioprogram talar han aldrig om kontroversiella frågor och aldrig om partipolitik, inte heller om andra politiker eller någon av sina ministrar. Där finns bara Modi och enskilda människor där ute, vanliga människor. Ingen däremellan. Här finns bara den vise by- eller landsledaren, som vägleder och som talar om vikten av hygien, av att gå i skolan och av att avstå från alkohol och narkotika, liksom om nytan med yoga, det fina med demokrati, att vi ska vara stolta över vetenskapsmännen och vetenskapskvinnorna och att vi måste stödja de handikappade. Den här lågteknologiska kommunikationen berör människor i byarna på ett ganska annorlunda sätt än hans Twitterinlägg och hans NaMo-app.

Det andra sätt på vilket hans välfärdspopulism kommer till uttryck är utdelning av pengar. Regeringarna, både den nationella och delstatsregeringarna, har en rad välfärdsprogram: det kan röra sig om pensionssystem, bidrag till skolbarn, bidrag till jordbruksförbättring, bygande av toaletter och så vidare. Många nya program har namn som hänvisar till premiärministern. Den här sortens program har existerat i flera decennier, men tidigare försvann mycket av pengarna på vägen ned i fickorna på olika mellanhänder. Genom införandet av id-kort och

High tech-populisten.

FOTO: DIPTENDU DUTTA/GETTY IMAGES

På hinduisk festival.

FOTO: ALAMY

upprättande av bankkonton för praktiskt taget alla vuxna indier kommer pengarna oavkortade in på kontot. Detta bidrar i hög grad till att regeringen uppfattas som icke-korrupt. (Korruption finns fortfarande men på andra nivåer. Det är speciellt vid tilldelning av licenser, tillstånd och kontrakt som näringslivet bidrar till finansieringen av det politiska livet och då särskilt regeringspartierna.)

Journalisten Nalin Mehta har emellertid visat i *The New BJP* att detta är partikularism förklädd till universalism. Programmen är till för alla som uppfyller vissa kriterier, men den faktiska tilldelningen sker med hjälp av rekommendationer som tar hänsyn till den enskilda mottagarens politiska inställning. Mottagarna uppmuntras också att delta i offentliga möten och föreningar som är knutna till regeringspartiet.

Modi framstår på olika sätt i de olika kommunikationskanalerna. På offentliga möten är han retoriker – sarkastisk, rolig och mycket duktig och övertygande. I radioprogrammen är han lågmäld och vänlig. Han är högteknologisk och han är lågteknologisk. Han är landsfader och han är BJP-politiker.

För att förstå Modis genomslag måste vi känna till landets politiska kultur och folket han vänder sig till. Det finns en stor litteratur som ger oss diverse ledtrådar, och här ska jag bara lyfta fram ett mindre antal statistiska undersökningar och hoppas att de ska vara tillräckliga för ändamålet.

Uppsalaprofessorn Sten Widmalms Toledo-projekt antyder att indier inte är speciellt toleranta eller speciellt goda demokrater. Bara en fjärdedel av hans respondenter i den centrala delstaten Madhya Pradesh tolererar att samhällets minst gillade grupp (i de tillfrågades ögon) får delta på lika villkor i demokratin: alltså få

ställa upp i val, demonstrera och uttrycka negativa åsikter om landet. Intressant nog var denna uppfattning precis lika stor bland dem som stödde BJP som bland dem som stödde Kongresspartiet.

Det här resultatet stöds av Pew Researchs undersökning av tolerans och segregation i Indien från 2021. Här visade det sig att hela två av tre tycker att andra religiösa samfund är ”mycket annorlunda” än de själva och att någonstans mellan två tredjedelar och tre fjärdedelar av indierna anser det vara viktigt (*high priority*) att förhindra äktenskap över religiösa skiljelinjer.

Två undersökningar av det demokratiska kynnnet är också intressanta. Den ena är *State of Democracy in South Asia* från 2008, utförd av landets främsta statsvetare. Den andra är en Pew Research-studie från 2017. Bägge visar att indier vill ha demokrati, men att de med demokrati menar åtskilligt men inte en liberal, deliberativ demokrati. De klart flesta (80 procent av de svarande) accepterar ett styre som bygger på experter, militären eller en stark ledare.

Sammanfattningsvis måste vi säga att Modi inte försöker framstå som folklig, inte av folket. Han framstår som folkets ledare, som chef i ett hierarkiskt system. Han skyddar, straffar, vägleder och genomdriver sin vilja. Samtidigt representerar han det nya Indien, det skinnande löftet om ekonomisk tillväxt och modernitet. Och ett ständigt mer hinduiskt Indien. Han är allt detta, samtidigt. Han har skilda budskap, skilda kommunikationskanaler och skilda metoder – till skilda publiker. Han är en kameleont, men han har alla färger samtidigt. De finns skilda avatarer av Modi och du kan själv välja vilken du vill se och tro på. 🌸

Översättning: PJ Anders Linder

”

Han framstår som folkets ledare, som chef i ett hierarkiskt system. Han skyddar, straffar, vägleder och genomdriver sin vilja.

Vetenskap bygger på öppenhet med experiment och hypoteser i samverkan. Men kost- och klimatdebatten förs med kulturkrigets polarisering, politisering och indelning i vi mot dem.

Dags att börja experimentera

Av Johan Frostegård

”

Experimentet är något av naturvetenskapens och den medicinska vetenskapens bultande hjärta.

En ny utveckling tycks mig vara att kulturkriget tränger in i medicinska och naturvetenskapliga områden, vilka hittills varit förskönade, nämligen när det gäller kostfrågan i allmänhet och rött kött i synnerhet, samt i klimatfrågan. En av sommarens snackisar i debatten, var Lena Anderssons två essäer på *Svenska Dagbladets* ledarsida. De handlade om just kost och om klimat. Jag skulle vilja lägga fram en hypotes om orsakerna till detta krig och om varför det expanderar, men med fastlåsta positioner, som ett skyttegravskrig utan drönare: det beror på en brist på experiment och på en avsaknad av ett experimentellt och öppet förhållningssätt.

Naturvetenskapens och medicinens framsteg har till stora delar byggt på experiment. Einstein, själv förtjust i tankeexperiment och inte själv så aktiv experimentator, lär ha sagt att: ”No amount of experimentation can ever prove me right; a single experiment can prove me wrong.” Vetenskapen är aldrig färdig, utan har karaktären av en oändlig utfrågning.

Den nya fysiken och speciellt det som kallas standardmodellen inom partikelfysiken har utvecklats i en ständig växelverkan mellan modeller, hypoteser å den ena sidan och experiment å den andra. Den beskrivs ofta som den mest framgångs-

rika vetenskapliga teori som finns, kanske i konkurrens med evolutionsteorin. Men den är ingalunda färdig, tvärtom är den full av hål, brister, oförklarade fenomen, som mörk materia och dito energi samt varför det finns mer materia än antimateria i universum. Experimenten sker i enorma forskningsanläggningar, och man hoppas kunna identifiera nya partiklar, som muonen, för att förbättra eller ändra teorin.

Även stora medicinska framsteg bygger just på experiment och hypoteser i samverkan. Ett exempel är de nya biologiska läkemedlen inom reumatologin. Dessa har utvecklats genom experiment i alla möjliga system, celler, möss, och till slut på stora grupper patienter, i fas 3-studier, där man efter noggranna säkerhetskontroller testat om de hjälper. I samverkan med experimenten spelade epidemiologin, alltså statistisk analys av stora datamängder, en central roll.

DET VIKTIGA ÄR öppenheten för nyheter, insikten och beredskapen att man kan ha fel. Hypoteserna måste kunna falsifieras, i Poppers anda. Hypoteser kommer från olika håll, ofta genom oväntade fynd, ibland genom förkunskaper som sätts ihop på ett oväntat sätt. Kvantfysikens pionjärer var inspirerade av fenomenologin och Husserls filosofi. Även slumpen kan spela en roll, det finns otaliga exempel på detta, när forskaren klampat runt i Vår herres hage och fått ett äpple i huvudet eller upptäckt bakteriefria zoner runt möglet på kvarglömda bakterieodlingsplattor. Men då ska

man hålla i minnet att slumpen gynnar den förberedde.

En kombination av hängivenhet och distans är avgörande för att detta ska fungera: å ena sidan bygger man mödosamt en hypotes, eller får ett hugskott, men å andra sidan måste man distansera sig, backa och se hur experimenten faller ut och om andra kan upprepa dem och få liknande resultat. Experimentet är något av naturvetenskapens och den medicinska vetenskapens bultande hjärta.

NU TILLBAKA TILL kosten och klimatet: varför är dessa ämnen så laddade, varför kristalliseras kulturkriget numera även runt dem? Kulturkriget har ju i vanliga fall med identitetspolitik att göra, folk delas in i vi och de, grupp ställs mot grupp, positionen som strukturellt underordnad definieras och eftersträvas av dem som kulturkrigar.

Jag börjar genast, för att stämma i bäck- en, med att säga att jag för egen del äter betydligt mindre rött kött än tidigare, varför vet jag egentligen inte, det finns säkert ett flertal förklaringar. Jag har heller inget emot att vuxna är vegetarianer eller för den delen veganer, men detta senare kräver sin man eller kvinna! Jag är inte en klimatförnekare (ett nyord som andas religion) utan ser klimatförändringarna som ett stort problem som dock går att hantera.

Ett av problemen med koststudier som ligger till grund för gängse rekommendationer är att de i hög grad bygger på att folk rapporterar vad de ätit, alltså inte på experiment, utan på observationsstudier, som

tillsatser för att öka hållbarheten, inte är så lyckat är välkänt. Till samma kategori räknas dock kött från gräsbetande djur och vilt, och några belägg för att detta skulle vara ohälsosamt presenteras inte och man bryr sig inte nämnvärt om de experiment som faktiskt finns (till exempel på grisar men även randomiserade studier på människor).

Märkligt vore det, ur evolutionär synvinkel, om rött kött i vanliga mängder är dåligt för hälsan. Av många anses det (grillat eller berett på annat sätt) vara en förutsättning för den mänskliga hjärnans väldiga expansion.

Varför skulle rött kött av bra kvalitet vara dåligt för växande barn och ungdomar och varför skulle det vara ohälsosamt att äta mer än motsvarande en köttbulle till lunch och middag? Klimatfrågan kopplas sedan in, som ytterligare stöd för att vi dramatiskt ska minska konsumtionen av rött kött, men det är högst tveksamt om kött från gräsbetande djur eller vilt är dåligt för klimatet, det kan vara tvärtom. Men i kulturkriget har rött kött blivit politiskt, och höger. Det kan också vara bra att påpeka att måttlighet är bäst både vad gäller mat och dryck vilket är känt sedan antiken.

NÄR DET GÄLLER klimatfrågan finns en skillnad: denna vetenskap bygger på experimentella studier, där Svante Arrhenius var en pionjär för mer än hundra år sedan.

Klimatfrågan diskuteras nästan aldrig numera utifrån experiment; vem har hört talas om gigantiska anläggningar i stil med de acceleratorer som är centra-

för klimatet, med tanke på metangasens roll? Vilken roll spelar moln och aerosoler? Sambanden är komplexa, och om nu apokalypsen kanske står för dörren, varför nöjer man sig i så hög grad med modeller, observationsdata och simuleringar? Varför sätter man inte upp storskaliga anläggningar och gör experiment om så mycket står på spel? Även annan naturvetenskap samt medicin är komplex, men där gör man experiment.

Det är också alldeles uppenbart att klimatfrågan också blivit ett bräckjärn för många som av andra skäl vill omstöpa samhället. En debattör, känd utilitarist och vänsterman, vill införa klimatdespoti, internationell sådan, vilket låter mycket likt kommunism. Aktivister vill begränsa människans möjligheter att leva i ett tillväxtsamhälle, fritt som vårt med marknadsekonomi. Det apokalyptiska språkbruket påminner om religion, och detta står i vägen för att på ett nyktert och pragmatiskt sätt ta itu med problemen utan att binda ris åt egen rygg och utan att tro att vi genom att gå före alla andra (istället för att göra vår del av klimatöverenskommelser), kan påverka Kina och dess kommunistparti – där byggs kolkraften ut väldeliga.

BÄSTA SÄTTET att förhålla sig till kulturkriget är att göra experiment, och om detta inte går så kan man åtminstone ha ett öppet experimentellt sinnelag där man är beredd att medge att man har fel, om empirin inte är som man väntat sig och kartan inte stämmer.

Istället liknar kost- och klimatdebatten den gängse identitetspolitiken inom humaniora och samhällsvetenskap med polarisering, politisering och en indelning i vi mot dem, underordnade mot överordnade, baserat på klass, etnicitet, genus, queer, rött kött eller klimatsyn. Man kan notera att akademisk humaniora och samhällsvetenskap inte förutsett hedersproblematiken, klansystemen och gängkriminaliteten, så något märkligt är det med identitetspolitik inom akademien, när det var oberoende journalister och skribenter som beskrev mycket av detta först.

Själv tror jag dessutom att man även bör driva med och skratta åt kulturkriget, eftersom humor är vad ideologer och fanatiker avskyr.

Johan Frostegård är professor i medicin vid Karolinska institutet och författare.

FOTO: : BRIAN JACKSON / ALAMY

man måhända lite elakt kan kalla blankettforskning. I de uppdaterade Nordiska Näringsrekommendationerna (NNR 2023) går man hårt åt det röda köttet: "Av hälsoskäl rekommenderas att konsumtionen av rött kött inte överskrider 350 g/vecka. Mängden processat rött kött bör vara så låg som möjligt."

ATT PROCESSAD MAT, som korv av dålig kvalitet samt mycket annan processad mat, med manipulation och

la i andra mycket framgångsrika grenar av fysiken? Det finns dock tydliga luckor i våra kunskaper, såvitt jag känner till: hur mycket av koldioxid kommer från haven till följd av själva temperaturökningen, hur mycket beror på solen av värmeökningen, och vilken mer exakt roll spelar andra växthusgaser, som metan och vattenånga. Vet vi ens säkert att våtmarker måste vara bra

VÄRNA
FRIHETEN!
STOPPA
SPIONERILAGEN

STOPPA
SPIONERILAGEN

TEMA

YTTRANDEFRIHETENS FRAMTID

Den svenska tryckfriheten har en lång historia.
Den har satts under press förut och nu sker det igen.

TEMA

Censurivrare: Karl XIV Johan.

FOTO:ALAMY

En mycket svensk historia

Svensk tryck- och yttrandefrihet har en lång och stolt tradition. Men den har inte alltid stått pall mot censur och makthavares ingripanden.

Av Jonas Nordin

Talet om en unik svensk tryck- och yttrandefrihet är både korrekt och felaktigt. Den är gammal och har en speciell utformning, men det finns andra länder med närapå lika långa traditioner på området och lagstiftning har i regel sina nationella egenheter. Men den svenska lagstiftningen är just svensk och har utmejslats av historiska omständigheter och beprövad erfarenhet i det här landet.

Svensk tryckfrihetshistoria är ingalunda bara en framgångssaga. Sverige fick sin och världens första lagfästa tryckfrihet 1766, men trots att den inte fick utsättas för ”ringaste förtydning eller inskränkning” var det just vad som skedde i tillämpningen under de följande åren. Politiskt motiverade manipulationer åsido var den ett för sin tid storslaget experiment i offentlig opinionsbildning och medborgarinflytande som fick ett abrupt slut med Gustav III:s statskupp 1772. Under de följande åren genomförde kungen successiva inskränkningar som tömde tryckfriheten på innehåll. Efterträdaren Gustav IV Adolfs regeringstid har kallats ”järnåren” med bäring på den politiska opinionsbildningen, men han använde strängt taget bara de verktyg som tillhandahållits av fadern.

Efter Gustav IV Adolfs detronisering fastslogs tryckfriheten som en princip oundgänglig för det nya statsskicket. Den definierades i 1809 års regeringsform (§ 86):

Med tryckfrihet förstås varje svensk mans rättighet att, utan några av den offentliga makten i förväg lagda hinder, utge skrifter; att sedermera endast inför laglig domstol kunna tilltalas för deras innehåll, och att icke i annat fall kunna därför straffas, än om detta innehåll strider emot tydlig lag, given att bevara allmänt lugn, utan att återhålla allmän upplysning.

Paragrafen slår fast två viktiga principer: ett uttryckligt censurförbud och att tryckfrihetsmål endast kan drivas av domstol i efterhand och med stöd i preciserade lagrum. Den allmänna princip som uttalades i regeringsformen kom sedan att regleras i detalj i 1810 års tryckfrihetsförordning som reviderades 1812 och var gällande fram tills nuvarande tryckfrihetsförordning antogs 1949. Dagens förordning inleds med samma principförklaring, språk-

ligt moderniserad, vilket innebär att den juridiska definitionen av tryckfrihet är mer än tvåhundra år gammal.

Med 1810 års tryckfrihetsförordning avskaffades all form av förhandscensur – även den teologiska, som hade behållits 1766 – men då som nu fanns det en brottskatalog med definierade ämnen som kunde utgöra grund för åtal; de viktigaste var brott mot religionen (hädelse, gudsförnekelse), mot rikets säkerhet, mot enskilda (förtal, ärekränkning) och mot allmän moral. Samtidigt infördes den ännu gällande principen att bara Justitiekanslern fick väcka åtal i tryckfrihetsmål. Sedan 1815 avgörs sådana mål av en niomannajury, vilket är det enda sammanhang där detta förfarande tillämpas i svensk rättsordning. För fällande dom krävs sex jurymedlemmars bifall. Motivet till detta system, som ofta ifrågasatts, har varit att folkförnuftet ska fälla utslaget snarare än en permanent juridisk kammare. Tryckfriheten tillhör medborgarna, inte makthavare och experter.

Den nya tryckfrihetsförordningen var i stora stycken modellerad efter 1766 års, som ända in i modern tid fortsatt att vara ett riktmärke. I förordningen återinfördes därför bestämmelsen om allmänna handlingars offentlighet, en princip som var lika radikal 1810 som den varit 1766. Med den uttrycks den svenska tryckfrihetens mest centrala funktion: att möjliggöra granskning av makthavarna. En nyhet 1810 var den ansvarige utgivaren, som var en utveckling av det ensamansvar som knätsatts redan 1766 (men upphävts av Gustav III). I Sverige kan normalt endast en person i kommunikationskedjan åtalas i tryckfrihetsmål. Från 1810 är det författaren eller förläggaren när det gäller böcker och den ansvarige utgivaren när det gäller periodiska skrifter.

Den nya tryckfrihetsförordningen reviderades redan efter två år när Sverige fått en ny tronföljare med Karl Johan. Det utrikespolitiska läget var känsligt under Napoleonkrigen och sedan Sverige förlorat Finland. Regeringen ansåg därför att den behövde ett verktyg att konfiskera skrifter som kunde sätta riket i fara. I strid med regeringsformen infördes den beryktade indragningsmakten, en administrativ åtgärd som gav hovkanslern makt att återkalla en tidnings utgivningstillstånd. Indragningsmakten riktades enbart mot periodiska skrifter, som ansågs ha

>>

snabbast omsättning, störst genomslag och de mest oansvariga skribenterna.

Indragningsmakten användes vid sammanlagt 64 tillfällen mellan 1813 och 1838. Hela 29 av ingripandena ägde rum åren 1836–1838 då regeringen drev sin ökända kamp mot *Aftonbladet* och dess redaktör Lars Johan Hierta. Med sin blandning av redaktionell nyhetsvärdering, dagsaktuella kommentarer, nöjesläsning och annonsmaterial brukar *Aftonbladet* räknas som Sveriges första moderna dagstidning. Hiertas uttalade syfte var att ”göra den i grundlagen tillåtna offentligheten av de allmänna ärendena till en verklighet”, det vill säga han ville göra offentlighetsprincipen till ett effektivt verktyg att granska maktthavarna.

En del tidningsnummer gav Hierta ut enbart i syfte att provocera de styrande och han kunde fortsätta utgivningen genom att byta ansvarig utgivare och namn på tidningen. Hierta skrev kontrakt med dem som tog på sig utgivningsansvaret och lovade att avstå från skrivelser som kunde leda till frihetsberövande. Skulle han råka överträda denna gräns åtog han sig att betala ersättning för tiden i fängelse, vilket skedde vid ett tillfälle. Med tiden framstod myndigheternas ingripanden som alltmer löjeväckande. Hierta raljerade att hovkanslerämbetets åligganden hade reducerats till att dra in *Aftonbladet*. Indragningarna slutade användas 1838 och avskaffades formellt 1844. Statsvetarprofessorn Herman Rydin skrev femton år senare med dubbelriktad kritik att denna tillämpning av tryckfrihetsförordningen varit verkningslös för att ”hämna det i frihetens spår trädande självsväldets tillväxt”: regeringen hade överanvänt medlet mot all form av kritik, och lagen blev föraktad och betydelselös när den så enkelt kunde kringgåvas av pressen.

Tidningarnas föregivna lättsinne klandrades med andra ord ännu vid sekelmitten och tryckfriheten levde farligt även i juridisk mening. Revolutionsåret 1848 polariserades tonläget i den politiska pressen och det väcktes en rad, oftast verkningslösa, tryckfrihetsåtal. I juni 1854 lade Oscar I därför fram ett lagförslag om att upphäva tryckfrihetsförordningens grundlagsskydd och reducera den till vanlig lag som kunde ändras genom ett enkelt riksdagsbeslut. När propositionen diskuterades i riksdagen vägde det jämnt mellan stånden: adel och präster var för, borgare och bönder emot. Dödläget löstes genom lottning och lagen antogs som vilande till nästa riksdag.

Beslutet ledde till en storm av kritik i tidningar i alla politiska läger och man manade till enighet över partigränserna. Anstormningen påverkade både riksdag och regering och vid den andra omröstningen om lagen 1856 avslogs förslaget i samtliga stånd. Episoden är troligen det allvarligaste hot som framförts mot tryckfrihetsförordningens grundlagsskydd sedan 1809. Tidpunkten är intressant: I Danmark ledde revolutionsåret 1848 istället till en ny grundlag som avskaffade enväldet och återinförde den tryckfrihet som helt försvunnit 1799.

Under första världskriget önskade regeringen att tidningarna skulle iaktta vaksamhet för att inte äventyra den svenska neutraliteten. Åtal väcktes i ett trettiotal fall för publiceringar som ansågs skapa osämja med främmande makt. Två tredjedelar av

åtalen ledde till fällande dom, men det rättsliga förfarandet var i överensstämmelse med lagar och förordningar.

För att inte äventyra den delikata balansgången och provocera fram skärpt lagstiftning beslutade ett antal dagstidningar 1916 att upprätta pressetiska regler och att inrätta ett organ för självsanering: Pressens opinionsnämnd. Genom att anta regler för god publicistisk sed och se till att de följdes av tidningsbranschen ville man undanröja risken för myndighetsingripanden. Mediernas etiknämnd, som den heter idag, är alltså ett branschorgan och inte en myndighet, men den har varit framgångsrik i att värna det journalistiska oberoendet i Sverige. Kritiken som ibland hörs är snarare att de grundlagsskyddade medierna (med utgivningsbevis och ansvarig utgivare) har en för stark ställning i förhållande till andra publiceringskanaler och till enskilda medborgare.

Lågvattnmärket i Sveriges moderna tryckfrihetshistoria är annars andra världskriget. En famös bestämmelse i 1812 års tryckfrihetsförordning gällde så kallad diplomatisk konfiskation och denna kom att tillämpas – missbrukas, om man så vill – under kriget. Åtal kunde väckas mot skrifter som innehöll ”smädliga, förgripliga eller till osämja med främmande makter syftande omdömen och yttranden om samtida nationer eller stater, med vilka riket är i fredligt förhållande” (TF 1812 § 3:9). Tillämpningen av paragrafen krävde emellertid att den främmande makt som ansåg

sig förtalad lämnade in en officiell protest (TF 1812 § 5:7/13). Om så skedde skulle åtal omedelbart väckas och om skriften inte befanns strida mot svensk lag skulle den frias och skadestånd utbetalas.

”Beslutet ledde till en storm av kritik i tidningar i alla politiska läger och man manade till enighet över partigränserna.”

Mellan 1810 och 1933 väcktes 43 åtal på denna grund. I 18 fall blev det fällande dom, 16 ledde till frikännande, 8 åtal ogillades och 1 fick oklar utgång. Väl att märka är att samtliga fall prövades i reguljärt domstolsförfarande

– det var inte, som i fallet med indragningsmakten, fråga om administrativa beslut. Annorlunda såg det ut under andra världskriget. Myndigheterna kom flera gånger att ingripa på ett grundlagsvidrigt sätt mot främst tidningar som framförde kritik mot Nazityskland och stöd för Sovjetunionen.

När kriget bröt ut förklarade sig Sverige neutralt i meningen alliansfritt, men från tyskt håll uttrycktes uppfattningen att neutralitet även borde innefatta åsikter och att ingen kritik mot Nazityskland skulle få framföras i svenska medier. Den uppfattningen hade Tyskland förfäktat sedan 1933 utan att få gehör, men efter krigsutbrottet såg situationen annorlunda ut. ”Det svenska folket vill icke tolerera, att enskilda genom sina uttalanden skada tilltron till vår neutralitet”, skrev statsminister Per Albin Hansson i oktober 1939. Att hålla Sverige utanför kriget hade högsta prioritet och den politiken skulle inte få äventyras av frispråkiga tidningsmän.

Redan 1939 lät regeringen via Justitiekanslern väcka 19 åtal mot dagstidningar varav 17 ledde till fällande dom. Året därpå väcktes 15 åtal, men 12 av dem ogillades och regeringen måste hitta andra vägar att undertrycka de tidningar som ansågs äventyra rikets säkerhet. I februari 1940 infördes det så kallade transportförbudet, som innebar att tidningar och tidskrifter kunde förvägras distribution med allmänna transportmedel – post, järnväg, buss – om de tidigare hade fällt för tryckfrihetsbrott. Detta började genast tillämpas mot de fyra tidningar som ägdes av Sveriges

>>

YTTRANDEFRIHETENS FRAMTID

Censurfiende: Lars Johan Hierta.

FOTO: ALAMY

Per Albin Hansson: bröt mot grundlagen i nationens intresse.

FOTO: ALAMY

YTTRANDEFRIHETENS FRAMTID

kommunistiska parti, fastän en av dem aldrig hade fällts i domstol. Transportförbudet tillämpades även mot icke-kommunistiska tidningar, framförallt antinazistiska men även flera med protysk hållning.

Transportförbudet var inte ett ingrepp i tidningarnas innehåll, men det försvårade deras möjligheter att nå läsarna. Ett direkt ingrepp var dock de konfiskationer som började tillämpas från november 1939 med hänvisning till den nämnda § 3:9 i tryckfrihetsförordningen. Rättskloka hade tidigare förklarat paragrafen obsolet och stridande mot principerna i tryckfrihetsförordningen, men den återupplivades nu av justitieminister K G Westman. "Fördelen med den är att man kommer förbi den oberäknliga och i utrikespolitiska frågor omdömeslösa juryn", skrev han i sin dagbok.

Fram till 1943 genomfördes sammanlagt 314 konfiskationer av dagstidningar. Av dem ledde endast 38 till åtal, varav 19 slutade i frikännande. Närmare 90 procent av konfiskationerna skedde alltså utan domstolsförfarande, vilket var i strid med lagen. Vad mer är: tillämpningen av § 3:9 krävde föregående protest från främmande regering, men detta rekvisit bortsåg man från i de flesta fall och den svenska regeringen försökte istället förutse vad som kunde tänkas orsaka irritation. Sammanlagt 43 böcker eller broschyrer konfiskerades också utan rättegång.

Ett av de mest beryktade myndighetsingripandena ägde rum i mars 1942. I en samordnad aktion planerade sjutton dagstidningar att trycka en rapport från en norsk motståndsmann om förhållandena i tyskarnas fångläger, men publiceringen förbjöds. *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* valde då att lyfta ut hela artikeln från förstasidan men behålla rubriken: "I norska fångelser och koncentrationsläger." Läsarna förstod vinken och kunde med hjälp av fantasin själva fylla de tomma spalterna med innehåll.

Förhållandena var med andra ord långt från ideala, men det var exceptionella tider. Riksdagen antog en 1941 en vilande lag som möjliggjorde censur i händelse av krig, men den aktiverades aldrig. Historikern Klas Åmark har menat att den svenska pressen trots allt var den minst kontrollerade i Europa under krigsåren. Den hade också betydelse för rapporteringen i de krigförande ländernas huvudstäder.

Nyåret 1943 innebar en vändpunkt i den tyska krigslyckan och den svenska politiken. Efter den tiden genomfördes inga fler konfiskationer. Redan under kriget drabbades man också av botfärdighet över de åtgärder som vidtagits och i juni 1944 tillsattes en utredning som skulle utarbeta en ny tryckfrihetslagstiftning som försvårade en upprepning. Dess förslag presenterades i oktober 1947 och antogs med två riksdagsbeslut 1948 och 1949.

I denna ännu gällande tryckfrihetsförordning försökte man införa försäkringar mot den typ av missbruk som ägt rum under kriget. Censur förbjöds även i krigstid och de sakkunniga betonade den i regeringsformen uttryckta principiella rätten att sprida skrifter. Den rättsliga konstruktionen gör också att tryckfriheten kan utökas men inte inskränkas utan grundlagsändring. En nyhet var den så kallade meddelarfriheten som ålägger journalister att skydda uppgiftslämnarens identitet. Denna meddelarfrihet har successivt reducerats, senast 2022.

Justitieminister Karl Gustaf Westman: inte på läsarnas sida.

FOTO: TT

Internationella samarbeten innebär utmaningar för svensk tryckfrihet och offentlighetslagstiftning. Inom EU finns många gånger en annan syn på dessa frågor och ibland hävdas tvingande överstatlighet på området fastän regeringsformen (10:6) slår fast att uppgivande av grundlagsskyddade friheter måste beslutas av riksdagen. Ett eventuellt Natointräde kommer att medföra ännu strängare sekretessrutiner.

"Svensk tryckfrihetslagstiftning tycks i små steg konvergera mot andra traditioner och förlorar alltmer av den unika prägel som tog form åren 1766–1815."

Under året har också 57 muslimska stater framfört gemensamma protester mot tillämpningen av svenska yttrandefrihetsgrundlagen i anledning av koranbränningarna. Situationen har stora likheter med främmande staters, framförallt Nazitysklands, påtryckningar under andra världskriget, en situation som 1949 års tryckfrihetsförordning avsåg att förhindra. Likaså åsidosätts offentligheten

då allt fler offentliga verksamheter drivs av privata utförare som nekar insyn i sin verksamhet med hänsyn till affärssekretess.

Historiska omständigheter har gett de etablerade medierna en stark ställning som ska skydda dem mot myndighetsingripande. Men det betyder också att de är oåtkomliga för åtgärder på annan grund, och kritiker menar att det pressetiska systemet inte ger tillräckligt skydd åt enskilda som med rätt eller orätt hängs ut i pressen.

Sedan 1992 har Sverige ytterligare en mediegrundlag: Yttrandefrihetsgrundlagen (SFS 1991:1469), som reglerar rättsskyddet kring radio, tv och vissa webbplatser. Dess regler har stora likheter med tryckfrihetsförordningen och utmaningarna är i stora stycken desamma. Svensk tryckfrihetslagstiftning tycks i små steg konvergera mot andra traditioner och förlorar alltmer av den unika prägel som tog form åren 1766–1815.

Jonas Nordin är professor i bok- och bibliotekshistoria vid Lunds universitet.

Ansatt: justitieminister Gunnar Strömmer.

FOTO: JONASEKSTRÖMER/TT

Vi får inte ge efter

Regeringen måste rakryggat försvara tryck- och yttrandefriheten.

Varje eftergift kommer bara att följas av ytterligare krav.

Av Krister Thelin

Den amerikanska konstitutionens första tillägg är välkänt, även om den fulla texten inte alltid är det: "Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances." På tre rader behandlas religionsfrihet, yttrandefrihet och föreningsfrihet. Yttrande- och pressfriheten innefattas i nio ord: "abridging the freedom of speech, or of the press".

Detta kan, vad avser yttrande- och pressfrihet, jämföras med vår svenska reglering: i regeringsformen (2 kap. 1 §), tryckfrihetsförordningen (TF) och yttrandefrihetsgrundlagen (YGL) samt, sedan i januari 1995, också art. 10 i Europakonventionen (EKMR), alltså en försvarlig mängd bestämmelser. Vi är med rätta stolta över TF, äldst i sitt slag vad avser skyddet för tryckta skrifter. Men tekniskt är den inte helt lätt tillgänglig med bland annat krav på dubbel kriminalisering, utgivares ensamansvar, meddelarskydd och en särskild processordning för prövning av tryckfrihetsmål; enda gången i svensk rätt där jury förekommer i brottmål. YGL, tillkommen för att möta den mediala tekniska utvecklingen genom radio, tv, film och video, är i väsentliga delar modellerad efter TF, och därför inte mindre tekniskt komplicerad.

Härutöver finns en reglering som inte är lika känd men icke mindre viktig: FN:s konvention om de medborgerliga och politiska rättigheterna (ICCPR). I dess art. 19 (som har sin motsvarighet i art. 19 i FN:s Deklaration om de mänskliga rättigheterna, som ett slags paraply över de olika bindande konventionerna på området mänskliga rättigheter, MR) läggs yttrandefriheten fast i följande ord:

1. Ingen får utsättas för ingripande för sina åsikters skull.
2. Var och en har rätt till yttrandefrihet. I denna rätt ingår frihet att oberoende av territoriella gränser söka, ta emot och sprida uppgifter och idéer av alla slag, i tal, i skrift och i tryck, i konstnärlig form eller genom annat valfritt uttrycksmedel.
3. Utövandet av de rättigheter som avses i punkt 2 medför särskilda skyldigheter och särskilt ansvar. Detta utövande får därför underkastas vissa inskränkningar men endast sådana som är angivna i lag och som är nödvändiga
 - a) för att respektera andra människors rättigheter eller anseende,
 - b) för att skydda den nationella säkerheten, den allmänna ordningen, folkhälsan eller sedligheten.

Art. 19 i ICCPR bär större likhet med det amerikanska första författningstillägget och art. 10 i EKMR än RF/TF och YGL. Skillnaden ligger i dess rättsverkan. ICCPR är inte gällande svensk rätt. Vi tillhör den så kallade dualistiska rättstraditionen (som vi recipierat från Tyskland), varigenom ratificerade och bindande konventioner blir inhemsk rätt först om de inkorporerats eller transformerats till svensk lag. Den mångåriga diskussionen om EKMR:s ställning i Sverige, som löstes ut först genom riksdagsbeslutet år 1994 om inkorporering, handlade om just detta. Den senaste konventionen som blivit svensk rätt är FN:s barnkonvention. Andra konventioner, inklusive ICCPR, är, som det brukar heta, "folkrättsligt bindande", men inte del av svensk rätt. Dock, och det är viktigt att understryka, de tjänar likväl som ett viktigt tolkningsdatum vid tillämpning av svensk rätt. Annorlunda uttryckt: vid tillämpning av svensk rätt i en yttrandefrihetsfråga kan och får art. 19 i ICCPR användas för att tolka TF, YGL och art. 10 EKMR.

I likhet med vad som gäller för andra FN-konventioner på MR-området finns en så kallad övervakningskommitté som skall granska de anslutna staternas efterlevnad av konventionen. Kommittén, FN:s Mänskliga Rättighetskommitté (MR-kommittén), skall väl skiljas från FN:s Råd (!) om Mänskliga Rättigheter. I den förra sitter 18 experter i sin personliga egenskap, i den senare stater, inte sällan sådana som utmärker sig för allt annat än god efterlevnad på MR-området ("skurkstater").

MR-kommittén granskar stater, prövar enskildas klagomål på MR-området (om staten, vilket de flesta har gjort, underkastat sig en sådan prövning) och antar allmänna kommentarer till ledning för tillämpningen av ICCPR:s artiklar. År 2011 antog kommittén sin allmänna kommentar punkt 34 avseende yttrandefrihetsartikel 19. Kommentaren är antagen i full enighet av kommitténs samtliga medlemmar och har i kommitténs egen tillämpning stor normativ tyngd. Av särskilt intresse i detta sammanhang är vad som slås fast i stycke 48 i kommentaren: Hädelseförbud, dvs blasfemilagar, är – utan undantag – oförenliga med yttrandefriheten.

Det var ingen liten sak att kommittén, när kommentar 34 antogs, hade ledamöter från fyra muslimska länder som alltså ställde sig bakom kommentaren också i denna del. Vi är här långt från den så kallade KairodeklARATIONEN, vari muslimska stater ger uttryck för sin syn på yttrandefrihet och i art. 21 föreskriver, att just hädelse är förbjudet, i linje med att yttrandefriheten måste vara underkastad de religiösa påbuden i sharia, de religiösa lagar som kan utläsas ur främst Koranen.

>>

På vår sida: Förenta Nationerna.

FOTO: SEAN PAVONE/ALAMY

YTTRANDEFRIHETENS FRAMTID

De koranbränningar som senaste år förekommit i Sverige är ett prisma varigenom yttrandefriheten kan brytas. Perspektivet måste då vidgas till att omfatta också art. 20 i ICCPR som i sitt andra stycke påbjuder följande: "Any advocacy of national, radical or religious hatred that constitutes incitement to discrimination, hostility or violence shall be prohibited by law." ICCPR ålägger alltså stater att förbjuda hets mot folkgrupp (HMF), något som de flesta av de anslutande staterna gjort. USA reserverade sig dock mot art. 20, när de anslöt sig till ICCPR, eftersom de ansåg att den kom i konflikt med första författningstillägget. USA saknar alltså HMF-lagar. I Sverige kommer HMF till uttryck i 16 kap. 8 § brottsbalken: "Den som i uttalande eller i annat meddelande som sprids hotar eller uttrycker missaktning för folkgrupp eller annan sådan grupp av personer med anspelning på ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse eller sexuell läggning, döms för hets mot folkgrupp till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter." För grovt brott är straffatituden lägst sex månader och högst fyra år. HMF är också tryckfrihetsbrott (TF 7 kap. 4 § 11 p.) och brott mot YGL (5 kap. 2 §).

Koranbränningarna har som regel föregåtts av en ansökan hos polis om tillstånd till allmän sammankomst enligt ordningslagen. Polisen får enligt 2 kap. 10 § ordningslagen vägra en allmän sammankomst endast "om det är nödvändigt med hänsyn till ordningen eller säkerheten vid sammankomsten eller, som en direkt följd av den, i dess omedelbara omgivning eller med hänsyn till eller med hänsyn till trafiken eller för att motverka epidemier". I en ansökan skall enligt 2 kap. 7 § anges bland annat tiden för sammankomsten och dess "art och huvudsakliga utformning" och vilka ordnings- och säkerhetsåtgärder som planeras. Enligt 2 kap. 22 och 23 §§ får polisen ställa in eller upplösa en allmän sammankomst som hålls i strid med ett avslagsbeslut eller om det uppkommer "svårare oordning vid själva sammankomsten eller, som en direkt följd av den, i dess omedelbara omgivning eller om sammankomsten medför avsevärd fara för de närvarande eller allvarlig störning av trafiken". Polisens beslut att inte bifalla en ansökan kan överklagas hos allmän förvaltningsdomstol.

Fråga har uppkommit om koranbränning är straffbar som HMF och om den åtnjuter skydd inom ramen för yttrandefriheten. Före detta justitierådet Göran Lambertz har i en mycket lödlig artikel i *Svensk Juristtidning* analyserat frågan och kommit till slutsatsen, att koranbränning är straffbar och inte åtnjuter yttrandefrihetsskydd.

Hans uppfattning har dock inte lett till en allmän uppslutning bakom detta synsätt och väckta åtal. (Ett enda åtal har hittills prövats i första instans; åtalet och den fällande domen omfattar dock andra element än enbart koranbränning, vilket framgår av Linköpings tingsrätts dom.)

Förutom gränsdragning mot hädelse, som är straffritt sedan vi (till skillnad från bland annat Finland) upphävde förbudet häremot 1971, bör en gräns dras mot vad som omfattas av konstnärlig frihet. Hit hör de så kallade Muhammedkarikatyrerna år 2005 och Lars Vilks rondellhund år 2007. Inte ens Lambertz gör gällande att de senare omfattas av HMF. Det är alltså fritt att smäda Profeten. Precis som det stod konstnären Elisabeth Ohlson Wallin fritt att med sin utställning 1998 *Ecce Homo* i Uppsala domkyrka häda Kristus.

Får aldrig nog.

FOTO: HENRIK ISAKSSON/TT

En av koranbränningar pressad regering (i potten ligger inte bara vår relation till den muslimska världen utan också vårt medlemskap i Nato) har avvisat tanken på att återinföra hädelse (något som dock Danmark överväger). Det har emellertid aviserats att ordningslagen skulle kunna kompletteras med en bestämmelse om "rikets säkerhet" som grund för att inte tillåta allmän samman-

komst. *A prima vista* är det en dålig idé, då ett så lösligt begrepp inbjuder till risk för missbruk för att stoppa demonstrations- och yttrandefrihet. I totalitära stater tillgrips inte sällan just hänsyn till rikets säkerhet för att förbjuda och hindra verksamhet. Risken att så kan ske också i demokratier är beaktansvärd. Under alla förhållanden bör det inte ankomma på polismyndigheten att pröva det rekvisitet, om nu lagen ändras, utan det får regeringen ta på sig i ett tillståndsärende. Den kan

bäst bedöma de utrikes- och säkerhetspolitiska implikationerna, något som faller utanför polisens kompetens.

Läget i Sverige för närvarande är alltså att regeringen förefaller darra på manschetten, där den borde stå rakryggad och fast. Att ge efter för en upprörd och kränkt religiös opinion och exempelvis förbjuda koranbränningar (antingen genom utvidgad HMF eller återinfört hädelseförbud) bör överhuvudtaget inte komma ifråga. Redan löftet om att stoppa dem genom en ändrad ordningslag med föreskrift om hänsyn till "rikets säkerhet" är illa nog. Vår stolta tryck- och yttrandefrihetstradition är värd att försvara. Varje eftergift på området kommer bara att följas av ytterligare krav från dem som inte förstår eller omfattar vår rättighetssyn. Det är som att mata duvor. De får aldrig nog. Och vi har som sagt FN på vår sida i synen på hädelse.

Mycket kan sägas om FN, det mesta inte särskilt smickrande: majoriteten av medlemsstaterna är, som bekant, hel- eller halvdiktaturer och hanteringen av MR-frågor inbjuder mest till allhandla cyniska betraktelser. Men när FN, låt vara i ett expertorgan, hamnat rätt är det något att lyfta fram mot den hycklande omvärld som med läpparna bekänner sig till FN:s höga principer. Mot vår tolkning av yttrandefrihet står i detta hänseende shari'alagens tillämpning. Valet borde vara enkelt. Statsråd, varen starke!

Krister Thelin är före detta domare, statssekreterare i justitiedepartementet (1991–1994) och ledamot av FN:s MR-kommitté (2009–2013).

Inskränskar andras rättigheter.

FOTO: JOHAN NILSSON/TT

Där gränsen måste gå

Människor kan ha berättigade anspråk på att fredas från sådant som de inte vill ta del av.

Av Mats Bergstrand

En nyhet brukar definieras som en uppgift som någon, någonstans, inte vill ha publicerad. Allt annat är blott information. För att säkerställa att dylika för någon person eller grupp misshagliga uppgifter av samhällsintresse kan publiceras krävs ett tydligt regelverk. I Sverige hanteras det med en tryckfrihetsförordning och en yttrandefrihetsgrundlag.

Lagstiftningen uppfattas som en rättighetslag, rätten att yttra sig, också om obehagliga samhällsföreteelser, och även så om yttrandena är missaktande eller missvisande. Men denna lagstiftnings viktigaste funktion är inte att ge carte blanche för alla yttranden, den är att sätta gränser för denna vår yttrandefrihet. Om allt fick tryckas eller sägas skulle regleringen knappast behövas.

Den svenska yttrandefriheten begränsas när det gäller spioneri, olika typer av sekretessbrott, uppvigling, hets mot folkgrupp, förtal med mera. Det har varit begränsningar där det, främst för spioneri- och sekretessbrotten, från en nyhetsdriven medial utgångspunkt handlat om att vidga gränserna, att säkerställa att denna inskränkning inte används av statsmakternas företrädare för att undanhålla information som är skadlig för dem själva snarare än för rikets säkerhet eller något annat överordnat mål.

Mest känt är Peter Bratts och Jan Guillous avslöjande av IB-affären på 1970-talet – regeringens hemliga och systematiska registrering av potentiellt subversiva individer till västanter på den politiska skalan. Samma samhällsanda som tidigare föranlett Säpo att övervaka den folkkäre estradören Tage Danielsson. För IB-avslöjandet fick journalisterna ett fängelsestraff. Det var priset för att vidga yttrandefriheten, den gången.

Frågan är om kampen för att stärka yttrandefriheten nu 50 år senare fortfarande handlar om att vidga den. Eller om det idag mer handlar om att värna den, och då inte minst allmänhetens tilltro till den. Tidigare chefredaktören på DN Svante Nycander talade på 90-talet om ”yttrandefrihetens stalinister”. De för vilka konsekvenserna av denna yttrandefrihet aldrig var någonting att reflektera över. De finns även i vår tid. Problemet är att deras kamp mer och mer tenderar att bli kontraproduktiv.

En majoritet av svenska folket vill idag förbjuda koranbränningarna. En publicistisk elit står emot därför att den ser som sin uppgift att utvidga, inte inskränka, yttrandefriheten. Regeringen försöker hitta andra vägar för att stoppa koranbränningarna, åtgärder som fastnar i årslånga utredningar och inte hjälper oss. Juristerna talar om för oss att det här med att specificera vissa yttringar

som straffvärda oftast blir slag i luften; man kan ju lika gärna förstöra Koranen på andra sätt än med eld, eller elda andra heliga symboler än just Koranen. Över hela debatten vilar sedan åsikten att vi minsann inte ska ge efter för yttre påtryckningar. Fanatiska islamistiska företrädare låter sig inte blidkas av svenska eftergifter. Det blir bara värre.

Sålunda: Koranbränningarna vill vi inte ha, men vi kan inte göra någonting åt dem. Faran med en sådan defaitistisk hållning är att den riskerar att så ett frö till någonting mycket värre – nämligen att medborgarna börjar ifrågasätta värdet med vår tryck- och yttrandefrihetslagstiftning. Om vi inte kan stoppa någonting som ingen vill ha, och som dessutom negativt påverkar säkerhetsläget i landet, vad ska vi då med den till?

Och en sådan utveckling kommer oundvikligen att ske parallellt med en ökad misstro mot våra traditionella medier som förknippas med en gammal viktig lagstiftning som de inte lyckats förvalta.

Mediernas förhållningssätt till tryck- och yttrandefriheten är ”största möjliga frihet till minsta möjliga kostnad”. Friheten ska utnyttjas även för publiceringar som inte visar sig vara publicistiskt försvarbara samtidigt som ansvaret för dessa publiceringar ska minimeras.

Klassisk är den av *Jyllands-Posten* initierade karikatyr tävlingen av profeten Muhammed år 2005. Ingen förnekade att tidningen hade rätt att göra detta. Definitionen av en nyhet, enligt tidigare resonemang, var också uppfylld. Men räcker det? Är provokation, som här, ett tillräckligt mål för en publicering, eller bör provokationen, enligt god publicistisk sed, endast användas som medel för att förmedla för allmänheten viktig information?

En effekt av *Jyllands-Postens* provocerande publicering blev att alla andra medier avstod från att publicera bilderna. Egentligen var den publicistiska legitimiteten för att återpublicera dem större än den ursprungligen varit för *Jyllands-Posten*. Här fanns ändå ett mål bortom provokationen: att förklara varför raseriet i många muslimska länder uppkommit. Vetskapen om konsekvenserna fick ändå utgivarna att avstå. Det var en rimlig hållning med bärning på dagens yttrandefrihetsdiskussion.

Men det finns här hemma idag också andra exempel på hur effekterna av en stark parts yttrandefrihet inskränker en annan parts rättigheter. Jag tar exemplen från SVT eftersom public services roll i yttrandefrihetens tjänst blir allt viktigare i den strida ström av överifierade uppgifter som sköljer över oss.

>>

Pastor Åke Green: man var inte tvungen att lyssna på honom.

FOTO: MATHS BOGREN/TT

En fråga här gäller om vägarna till yttrandefrihetens frukter ska vara fredade för granskning och ansvarsutkrävande. Ett avbrutet grävjobb kring den så kallade "litteraturprofilen" visar på problematiken: Vilket ansvar har en redaktion för konsekvenserna av ett grävarbete som kan ha skadat enskilda individer trots att inslaget aldrig sändes? Eller kanske mer så just för att det aldrig sändes.

Detta är en sällan framhållen del av yttrandefriheten och dess konsekvenser. För medierna är den helt central eftersom det inte finns någon självreglerande instans att vända sig till i dylika fall. Det som står till buds är en allmän rättsprocess om spridande av uppgifter som är ägnade att generera missaktning. Och sådant kan lika väl ske i intervjusituationer som i själva sändningen. Här finns en vit fläck i mediernas självreglerande verksamhet: intervjuer med uppskakade brottsoffer som inte kan värja sig, telefonsamtal med offentliga personers anhöriga, barns situation när deras hem barrikaderas av reportrar med intresse för någon av föräldrarnas förhållanden.

Samma sak med SVT:s "Vaccinkrigarna" där falska identiteter och dolda kameror enligt tingsrätten inskränkte en kvinnas rätt till privatliv, tankefrihet, yttrandefrihet och mötesfrihet. Även här hamnade SVT snett med sitt försvar som gick ut på att det är "problematiskt" om sådana publicistiska avgöranden ska bli föremål för domstolsprövning. Problematiskt för vem, kan man undra. Inte för den person som här fick lida för en annan parts yttrandefrihet. Dessutom konstaterade tingsrätten att det medieetiska systemet inte heller här var tillräckligt då kränkningen mer handlade om journalistiska metoder än publiceringen i sig.

Här finns en konsekvens av vår tryck- och yttrandefrihet som medieföreträdare bör ta på största allvar. Alternativet är att vi får se en ökning av antalet medierelaterade rättsfall. En utveckling som alla medieföreträdare vill undvika. Belastningen på rättssystemet och förtalsmålens oförutsägbara jurymodell talar också för att det inte heller ur ett samhällsperspektiv nödvändigtvis är en önskvärd utveckling. Men den är bättre än att ena partens rätt att införskaffa information ska inskränka på den andre partens rätt att få en sådan publicitetsskada, eller medieskada, prövad.

Detta för oss tillbaka till frågan om något går att göra åt de koranbrändningar som i dag utgör huvudfokus för yttrandefrihetsdiskussionen. Blasfemilagen avskaffades år 1970 av det rimliga skälet att det var otidsenligt att skydda religiösa uttryck från den offentliga diskussion och kritik som alla andra delar av samhället fick utstå i yttrandefrihetens namn. En då icke förutsedd negativ konsekvens av detta är de koranbrändningar vi nu ser.

Att återinföra blasfemilagstiftningen ter sig nog för de flesta som en märklighet i ett så sekulariserat land som Sverige. Statsvetaren Bo Rothsteins förslag om ett bokbålsförbud, att inga böcker får i demonstrationssyfte brännas på offentlig plats, är mer aptitlig därför att den sätter fokus på rätt frågeställning:

Är ett förbud att bränna böcker en inskränkning i eller utvidgning av vår yttrandefrihetslagstiftning? De som bränner och de vars böcker bränns svarar nog olika på den frågan.

Men Rothsteins förslag är ändå för snävt för att komma åt den

YTTRANDEFRIHETENS FRAMTID

Jan Guillou: lämnar Långholmen.

FOTO: TT

här typen av skändningar då de kan ta sig så många olika uttryck. Den till synes mest framkomliga vägen vore att använda sig av den "yttrandefrihetens relativitet" som redan är en realitet i andra sammanhang. Då är yttrandefrihetens omfattning oinskränkt men rätten att framföra åsikten i vissa fall begränsad.

Medierättsexperten Hans-Gunnar Axberger har beskrivit det som "en skala där den enes åsiktsfrihet finns i den ena änden och den andres motsvarande frihet i den andra, inklusive dennes berättigade anspråk på att fredas från sådant han eller hon inte vill ta del av." (*Ord och ordning*, 2008)

Exempel på detta finns inom andra områden. En pingstpastor vid namn Åke Green höll sommaren 2003 en predikan i Borgholm på Öland som var både provocerande och kränkande om homosexualitet. Han friades i Högsta domstolen. När i princip samma budskap sedan spreds på skolor av en nazistisk gruppering bedömdes det som hets mot folkgrupp. Skälet till de olika besluten var att pastorn ansågs predika för redan frälsta medan eleverna i skolan tvingades ta del av ett budskap de inte kunde värja sig emot och som många blev störda av. Eleverna var tvungna att befinna sig i skolan, Åke Greens predikan var i högsta grad frivillig att bevista.

"Här finns en konsekvens av vår tryck- och yttrandefrihet som medieföreträdare bör ta på största allvar."

Motsvarande gränser finns för pornografi som får spridas fritt (med vissa undantag) men som det är straffbart att tvinga på människor som inte vill exponeras för materialet. Samma sak för exempelvis demonstrationer där motdemonstranter inte får inskränka på möjligheterna att under ordnade former genomföra sammankomsten. Detta har många gånger mött allmän frustration, när sympatierna mer legat hos motdemonstranterna.

Men det är alltså ingen inskränkning i dessa motdemonstranters rätt att offentligt framföra sina åsikter, bara begränsningen att den yttringen inte får inskränka på andras yttrandefrihet.

Om samma distinktion användes för koranbrännarna skulle de nekas rätt att demonstrera utanför ambassader eller i andra sammanhang där människor kan ha berättigade anspråk på att fredas från sådant de inte vill ta del av. Den uttolkning-

en får göras av polis och sedan gärna prövas i domstol. De som absolut vill bränna Koranen kan fortfarande göra det, men på platser där det inte inskränker på andras rättigheter. Det skulle minska medieexponeringen och därmed de eftersträlvade effekterna. Agerandet självdör, eller slocknar, och tryck- och yttrandefrihetsslagstiftningen står orörd.

Mats Bergstrand är director på Kreab. Han var 1989–2009 redaktör för *DN Debatt*.

Sju teser om yttrandefrihet

I fria samhällen finns ett stort fält där man får men inte måste, och där man får men inte bör. Samtalet om moral och dygder behöver därför alltid hållas levande.

Av Lena Andersson

TES 1

Om ord vore materia skulle ingen yttrandefrihet kunna existera. Rätten till de egna orden och rätten att få lyssna på andras ord grundar sig i vetskapen om att ord inte är kött. Noga taget orsakas ingenting av yttranden, utan allt som sker är följden av de tankar, känslor och beslut som leder till handling.

Propaganda dödar inte och ger inte upphov till utrotning, fördrivning, förföljelse eller andra övergrepp. Dessa handlingar är följden av val, etisk försumlighet, slarv och feghet. Ord speglar och återger verkligheten samt påverkar tanken och känslan, men skapar dem inte.

Yttranden kommer aldrig först. Nidbilderna av judar i *Der Stürmer* ledde inte till Förintelsen, utan samma hat och frånvaro av sans, tolerans och medmänsklighet som ledde till utrotandet var vad som alstrade nidbilderna.

Att säga: "Härmed viger jag er till man och hustru", är inte, som språkfilosofen J L Austin hävdade, det faktum som viger paret. Det sker genom idén och beslutet om vad det innebär att viga. Den språkliga formeln kommer efter. Att säga att det nyfödda barnet får sitt kön när omgivningen uttalar att barnet är en pojke eller en flicka, som språkfilosofen Judith Butler hävdar, är att förfalska verkligheten och försöka sudda ut gränsen mellan materia och icke-materia.

Förfarandet leder till det numera vanliga påståendet att "ord dödar". Men ord dödar inte. Om vi emellertid tror det tvingas vi kontrollera alla yttranden, eftersom vi givetvis inte kan gå omkring och döda varandra.

TES 2

Med frågan om yttrandefriheten är det som med frågan om den fria viljan. Allt är sagt. Men om jag ska upprepa en enda tanke är det denna: Verklighet och betydelsefull samhällskritik utföres för att den är viktig i sig, har ett värde i sig, och det även om ingen blir upprörd. Tomma provokationer som ignoreras vill ingen utföra. Därför bör tomma provokationer ignoreras. Så testas också deras halt: Är de tomma eller inte?

Att bränna religiösa skrifter förefaller mig vara en meningslös handling, meningslös som religionskritik, vilket dock är synnerligen meningsfullt. Det meningslösa har en plats i fria samhällen, men friheten att utföra det skänker inte mening.

TES 3

Jag håller med Murray Rothbard, politisk filosof och ekonom i den österrikiska skolan, om att alla friheter naturligt och logiskt måste vara underställda äganderätten, att det deduktivt och ofrånkomligen förhåller sig så. Yttrandefriheten är alltså ingen högre stående frihet, utan begränsas av äganderätten. Det är äganderätten som gör att tidningar och bokförlag inte är tvungna att trycka allt som någon vill låta trycka. Det går inte an att hänvisa till sin yttrandefrihet och tvinga publicisten att publicera. Ägaren bestämmer.

Av samma orsaker behöver den som eldar religiösa skrifter i egen trädgård inte be om lov. Och den som kommer överens med någon mark- eller husägare om att elda böcker på hans ägor ska inte behöva ha tillåtelse annat än med avseende på brandskyddet. Inför brandskyddet är alla böcker lika och skiljer sig inte från grillkorvar.

>>

YTTRANDEFRIHETENS FRAMTID

Samtalet måste hållas levande.

FOTO: MARIE LINNÉR/TT

Det är med andra ord äganderätten och inte yttrandefrihet som har en särställning. Äganderätten tar sin början i individens självägande, hennes naturliga autonomi. I den stund vi finge klart för oss att det alltid är ett ägarskap av något slag, och följaktligen överenskommelser med andra ägare, som avgör rätten att utföra manifestationer och upptåg, skulle tanken om yttrandefriheten leda i nya fruktbara riktningar. Frågan skulle då ha förutsättningar att få mindre drag av helighet och blind tro.

Handlingen att bränna böcker bör således inte vara tillåten för att den klassas som ett yttrande eller som maktkritik, utan för att människan är fri att handla.

Frihetens samhällen kännetecknas av att allt är tillåtet som inte är förbjudet. I ofria samhällen är regeln tvärtom, att allt är förbjudet utom det som tillåts, och det tillåtna är påtvingat. Handlingar är antingen påbjudna eller förbjudna. Man måste eller får inte. I fria samhällen finns ett stort fält där man får men inte måste, och där man får men inte bör. Det gör att samtalet om moral och dygder ständigt behöver hållas levande.

Laddningen kring begreppet yttrandefrihet har fått det att liknas vid en trollformel. Har en handling väl inordnats därunder upphör samtalet. Det sagda blir inte utsagor att begrunda, utan testet på en persons karaktärsstyrka. Detta förhindrar ett rationellt förhållningssätt där frihet är den givna utgångspunkten, vilket gör att vi kan lägga desto mer kraft på att diskutera vad som faktiskt utgör ett yttrande samt dess halt och innehåll.

TES 4

Människan behöver inte yttrandefrihet för att ha rätt att använda sina talorgan och sin medfödda förmåga till språk. Den naturliga rätten att öppna munnen, tala, sjunga och göra läten, kommer av den universella vetskapen om att samhället bör styras i enlighet med människans vara. I alla tider har man stridit om vad det innebär, men principen har sällan ifrågasatts. Innerst inne vet till och med tyranner att samhället måste utformas i enlighet med människans villkor och med det naturligt rätta och goda som inte går att bortse från ens om man försöker.

Där talorgan och språk finns behövs ingen särskild lag som ger henne rätten att tala. Där armar och ben finns behövs ingen lag som ger rätt att gå, sätta skor på fötterna, klä på sin kropp och samla föda. Där ett naturligt förhållande förstånd föreligger, finns också rätten att handla i enlighet med förståndet så länge andra inte kommer till fysisk skada.

Det givna och självklara behöver ingen tillåtelse. Såsom vi är utrustade kan vi inte ha annat än rätten att uttrycka våra tankar och känslor.

Hade vi tagit den naturliga rätten på allvar skulle det ha varit lika självklart att få yttra sig och att utbyta tankar och idéer som det är att andas och att äta, att glädjas och att tömma tarmen. Ingen kommer på tanken att vi behöver en särskild och specifikt utformad lag för något av detta. Men för att formulera våra åsikter och ståndpunkter tycker vi oss behöva en särskild lag.

Denna omständighet säger oss något om människans frestelse – också den naturliga – att skydda, inskränka och lägga till rätta. Den erinrar om när den svenske förhandlaren i Bryssel stred för att hela unionen skulle införa datummärkning på bröd, varvid den

franske förhandlaren förvånat undrade: ”Men monsieur, menar ni att i Sverige säljer man annars gammalt bröd?”

Möjligen är det ingen tillfällighet att de amerikanska grundlagsfäderna inte skrev in *freedom of speech* i konstitutionen, utan först som ett specificerande tillägg i rättighetskatalogen. Skälet var knappast att de inte hade tänkt på saken, eller att de ursprungligen ansåg att kongressen borde få stifta lagar som inskränkte yttrandefriheten, religionsfriheten, rätten att gå samman och att kritisera staten och dess styre. Troligare är att de höll dessa rättigheter för lika givna delar av människans naturliga frihet som att andas och äta, och därför ansåg det oförnuftigt att särskilt notera deras givna ställning – att så att säga skriva in att bröd ska vara färskt.

Man ska vara försiktig med vad man poängterar. Folk kan få upp ögonen för att de beviljas en särskild nåd.

TES 5

Det måtte vara ett svärslaget sofisteri att kalla både publicerandet av böcker och förstörandet av dem vid samma namn, yttrandefrihet. Vi betecknar inte som arkitektur både uppförandet av en statlig byggnad och rivandet av densamma. Men brännandet av en bok tycker vi ska betecknas på samma sätt som skrivandet, tryckandet och spridandet av den.

Att sätta upp information på en anslagstavla kan inte heller anses vara samma typ av handling som att riva ner den. Att spela teater kan inte vara detsamma som att förbjuda teater och hänvisa till att politik är teater. Handlingar är av olika art och ska analyseras i enlighet med sin art. Det kräver att man ser till handlingens helhet, vad som kännetecknar och inramar den, hur den bäst förstås i relation till sina mål, medel och alternativ.

För att analysera en handling måste man närma sig den med förståelse genom inlevelse, vilket möjliggör tolkning. Denna tolkning får sedan bringas i samklang med principerna och deras inneböende stelheter. Begreppen bör därvid inte vara tillhyggen, utan verktyg för tänkandet.

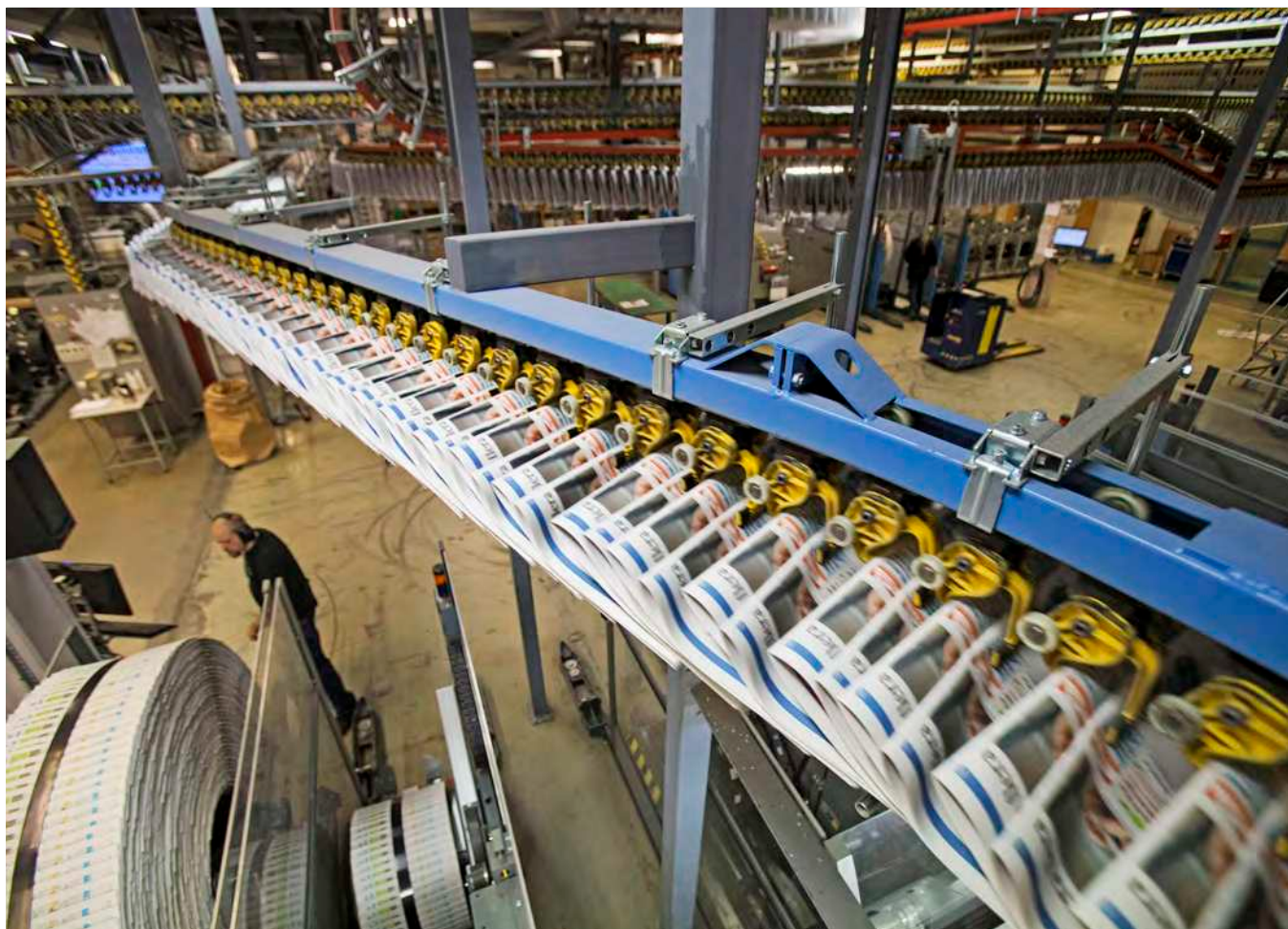
Ifall vi trots allt bestämmer oss för att anse bokbål vara ”ett yttrande” blir det ändå inte samma sak som yttrandet att publicera en bok. Inte ens om boken som bränns är *Mein Kampf* är brännandet samma sak som att skriva boken. Att producera är inte att destruera. Det kan vara gott att destruera och ont att producera, men det är inte samma handling.

TES 6

Om man ändå vill specificera vad yttrandefrihet är och vad som skiljer den från att ge ifrån sig läten och oljud, så inbegriper den människans förmåga att samla sin hjärnas tankeprocesser till distinkta yttranden i skrift, tal och avbildning. Med en sådan definition är det svårt att se att friheten att förstöra och ta sönder materiella ting skulle räknas till just yttrandefriheten.

Det ingår i den naturliga friheten att få göra äverkan på sin egen egendom, till exempel sin egen Koran, men med yttranden har det

YTTRANDEFRIHETENS FRAMTID

Det är faktiskt ägaren som bestämmer.

FOTO: JEPPE GUSTAFSSON/TT

inte mer att göra än akten att slänga tidningar i återvinningen. Den handlingen skyddas inte av yttrandefriheten utan av friheten att handla efter eget huvud med sin egendom. På samma sätt borde brännandet av religiösa urkunder betraktas.

Man ska givetvis alltid få elda upp sin egen bok och sina sopor, men tillåtelsen att göra det på allmän plats skulle vara mycket svår att motivera om vi noga beaktade relationen mellan äganderätt och yttrandefrihet.

TES 7

Jag menar att bokbål ska vara fullt ut tillåtna i lagen, men inte med hänvisning till yttrandefriheten, utan till individens frihet att sköta sig och sitt på sina ägor eller efter överenskommelse med annan ägare. Privat eldning hör inte allmänningen till. Att sätta fyr på en religiös skrift lindad i griskött är en intensivt fysisk handling som saknar intellektuella inslag. Akten kräver inget förstånd, bara elddon och torr väderlek. Dess brist på språk och analytisk exakthet gör tolkningen av den så bred och diffus att den saknar varje likhet med ett yttrande.

Varför säger koranbrännarna ingenting? Varför betar de sig som om de fått sina tungor utskurna och sitt intellekt stympat? Att bränna urkunder är religionskritik av och för analfabeter. Den som vill kritisera en religion men aldrig förklarar vad kritiken går ut på nyttjar inte sin frihet att angripa dåliga idéer, makten eller andra människor. Han nyttjar sin handlingsfrihet. Det finns ingen anledning att kalla det för yttrandefrihet. Att elda har ingen likhet med att i sofistikerad analys och med risk för att få sina argument skärskadade framlägga påståenden som är följden av tänkande.

På sin plats vore därför att låta koranbränningarna bli en del av yttrandefriheten på riktigt, den sfär där man använder *speech* för att framlägga tankar och idéer. Det offentliga samtalet borde med andra ord bjuda in koranbrännarna att omvandla sin explosiva men vaga och ofullgångna lek med elden till något substantiellt och förfinat. De borde uppmanas och beredas plats att i ord lägga fram, utveckla och precisera sina syften.

Vad friheten tillåter och behöver är deras yttranden, yttranden som går att svara på, inte deras riktningsslösa handlingar utförda på andras ägor.

Lena Andersson är författare.

”De ryska planen flög högt”

Martha Gellhorn, som under en tid var gift med Ernest Hemingway, har beskrivits som den främsta av krigskorrespondenter.

Av Torsten Rönnerstrand

Journalisten Johanna Frändén skrev 2015 i *Aftonbladet*: ”Kanske är jag en Hemingwaykvinna?” Det är en fråga hon återkommer till i boken *Hemingwaykvinnan. Samlade texter 2012–2022* (2022).

Begreppet ”Hemingwaykvinna” kan emellertid tolkas på flera sätt. Sålunda ligger det nära till hands att förknippa det med den långa rad av kvinnor som kantade Ernest Hemingways vingliga vandring genom världen. Om dem kan man läsa i Bernice Kerts lysande bok *The Hemingway Women*. Men för Frändén betyder begreppet en kvinna som försörjer sig på att skriva, under omständigheter som erinrar om den unge Hemingways fria liv som utrikeskorrespondent i 1920-talets Paris.

Det har emellertid funnits en person som svarat mot båda dessa kriterier. Hon hette Martha Gellhorn (1908–1998) och brukade under sin livstid kallas ”världens bästa krigskorrespondent”. Numera är hon väl mest bekant som diktare och för att hon under åren 1940–1944 var Hemingways tredje hustru.

I Sverige har Gellhorn hittills varit ganska okänd. De enda av hennes böcker som i dagsläget finns på svenska är romanen *Liana*, novellsamlingen *Allt lidande jag sett* och en samling tidningstexter med titeln *Den tredje vintern. Reportage 1936–1990*. Men nu planerar förlaget Sjösala att översätta hela hennes författarskap.

Liksom Frändén hade Gellhorn gett sig ut i världen med en lätt packning som, förutom ”ett par resväskor”, utgjordes av en akademisk journalistutbildning, solida språkkunskaper och en stark rättsskänsla. Gellhorn kom 1930 till Paris, där hon inledningsvis försörjde sig som

modeskribent. Det blev upptakten till en lång karriär som journalist och författare.

Hon började alltså sin journalistiska karriär inom lättare genrer, men ganska snart skulle det stora allvaret rulla in. Som halvjudinna upplevde Gellhorn hotet från nazismen så starkt att hon 1936 beslöt att viga sin penna åt kampen för fred, frihet och de mänskliga rättigheterna. Som pacifistisk krigskorrespondent rapporterade hon från en till synes ändlös rad av kriser, konflikter och krigsskådeplatser. Dit hörde spanska inbördeskriget, Hitlers annektering av Tjeckoslovakien, kinesisk-japanska kriget, Sovjets angrepp på Finland, invasionen av Normandie, slutstriderna under andra världskriget, befrielsen av koncentrationslägret i Dachau, Vietnamkriget, den kubanska revolutionen och Palestinakonflikten.

FÖR MÅNGA TYCKS Gellhorn ändå vara just det som hon enligt egen uppgift aldrig ville bli – en fotnot till Ernest Hemingways liv. I en dramadokumentär, *Hemingway & Gellhorn* (2012), som producerats av HBO, ligger fokus inte på hennes

skrivande utan på hennes stormiga samliv med machomannen Hemingway. (Gellhorn spelas av Nicole Kidman.) Denna begränsande bild kommer förhoppningsvis snart att vara korrigerad.

Gellhorn debuterade 1934 med romanen *What Mad Pursuit*. Hemingways betydelse för boken understryks redan i det inledande motot, som lyder: ”Nothing happens to the Brave”. Denna formulering är hämtad från romanen *Färd till vapnen* (1929). Därtill kom att Gellhorns bok inbegriper en handling och en miljöskild-

”Som pacifistisk krigskorrespondent rapporterade hon från en till synes ändlös rad av kriser, konflikter och krigsskådeplatser.”

Torsten Rönnerstrand är docent i litteraturvetenskap. Hans senaste bok är *Kärleksinverter i litteraturen. Från Bibeln till Millennium* (2019).

Martha Gellhorn 1946.

ring som till stora delar måste ha varit inspirerad av mästarens debutroman *Och solen har sin gång* (1926).

What Mad Pursuit kretsar kring en amerikansk studentska – Charis Day – som lämnat sina studier vid ett ansett prestigeuniversitet i USA för att istället göra en bildningsresa i Europa. Syftet med resan är att kämpa för rättvisa, söka livets mening och skaffa sig sexuella erfarenheter. Resultatet blir livsavgörande insikter men också desillusion och könssjukdomar. Bokens titel är hämtad från en av den engelska litteraturens mest kända dikter, John Keats "Ode till en grekisk urna". Denna dikt är en så kallad "ekfras", en litterär skildring av ett konstverk, i detta fall den skulpturala ornamenteringen på utsidan av en urna från det antika Grekland.

I Keats dikt syftar orden "What Mad Pursuit" – "vilken vild förföljelse" – på en liten detalj i ornamenteringen på urnan, två jungfruliga flickor som flyr från påträngande män eller möjligen gudar. Detta har ibland tolkats som en anspelning på Gellhorns erfaren-

heter av oönskade närmanden från manliga kolleger på den tidningsredaktion i Paris där hon arbetade i början av 1930-talet.

Men det finns också en annan tolkning. Den går ut på att den unga Gellhorn i bokstavlig eller överförd bemärkelse skulle ha "förföljt" sin litterära förebild Hemingway. Som argument för den tolkningen har man inte endast anfört bokens motto utan också ett sentida vittnesmål om hennes tid som elitstudent på Bryn Mawr College, ett legendariskt prestigeuniversitet med uteslutande kvinnliga elever. I denna klosterliknande miljö ska hon enligt en klasskamrat ha väckt uppseende genom att på sin anslagstavla sätta upp en utmanande bild av en lättklädd Hemingway.

MEN *WHAT MAD PURSUIT* byggde inte enbart på inspiration från Hemingway. Den skildrade också Gellhorns egna upplevelser av bohemliv och kringflackande i Europa under åren 1930–1932.

Gellhorns fortsatta författarskap skulle dock få en helt annan >>

karaktär. När hon efter ett par händelserika år återvände till USA fick hon ett uppdrag av maken till en av sin mammas bästa vänner. Väninnans make hette Franklin Delano Roosevelt och var sedan den 4 mars 1933 landets president.

På uppmaning av president Roosevelt gjorde Gellhorn 1933–34 en serie strapatsrika resor genom USA. Uppdraget bestod i att förutsättningslöst kartlägga de sociala och psykologiska konsekvenserna av den depression som startat med den stora börskraschen den 24 oktober 1929. Projektet resulterade emellertid inte bara i en rapport till presidenten. Det ledde också fram till boken *The Trouble I've Seen. Four Stories from the Great Depression* (1936). Det var med en översättning av denna bok som Sjösala förlag 2021 inledde sin utlovade utgivning av Gellhorns hela författarskap. På svenska har den fått titeln *Allt lidande jag sett*.

Allt lidande jag sett består av fyra berättelser som sammantagna utgör en initierad skildring av massarbetslösheten och det hjälpprogram med titeln *The New Deal* som president Roosevelt initierade. Presidentens åtgärder analyseras sakkunnigt, men fokus ligger mestadels på de mest utsatta amerikanernas situation. På så sätt klargörs att de välmenande stödåtgärderna från presidenten oftast inte alls var tillräckliga för att lyfta de fattiga ur misären.

Idag räknas *Allt lidande jag sett* som en klassiker och ett av de allra viktigaste vittnesmålen om depressionen. Den har också inspirerat många senare skildringar av denna ödesdigra tid, däribland Nobelpristagaren John Steinbecks *Vredens druvor* (1939) och sångtexter av Woody Guthrie, Pete Seeger och Bruce Springsteen. Den svenska översättningen av *The Trouble I've Seen* har däremot inte fått den uppmärksamhet som boken förtjänar.

Bättre går det förhoppningsvis för *A Stricken Field*, den roman som står på tur i den planerade utgivningen av Gellhorns författarskap. För det talar inte minst bokens ämne, Hitlers annektering av Tjeckoslovakien under åren 1938–1939. Det var en historisk händelse som i vår tid borde kunna föra tankarna till Putins försök att annektera Ukraina.

Gellhorn var redan på plats i Tjeckoslovakien, när detta land till följd av "Münchenöverenskommelsen" 1938 förvandlades från en självständig demokrati till ett lydrike under tysk överhöghet. Därom vittnar ett reportage som kan läsas som en förstudie till romanen *A Stricken Field*. Reportaget har titeln "Dödsruna över en demokrati" och publicerades i den legendariska tidskriften *Collier's Weekly*.

När romanen börjar befinner sig den amerikanska journalisten Mary Douglas i Prag. Hon låtsas vara turist, men hennes egentliga syfte är att i hemlighet dokumentera de mänskliga tragedier som har blivit resultatet av de tyska nazisternas maktövertagande i Tjeckoslovakien. Sålunda får hon under det farliga arbetet klart för sig att hennes gamla väninna Rita varit fänge i ett koncentrationsläger.

Rita hade tillsammans med sin älskare Peter arbetat för en underjordisk organisation som distribuerat antinazistiska tidningar. I kraft av dessa erfarenheter kan hon bidra till Marys hemliga kartläggning av den nazistiska terrorn. Därigenom får Mary veta att de tjeckiska judarna jagas av Gestapo, och att de som infångas omedelbart sänds mot okända öden i Tyskland.

Förtvivlad över vad hon sett tar Mary i hemlighet kontakt med lord Balham, en engelsk diplomat som arbetat med flyktingfrågor för Nationernas förbund. På så sätt hoppas hon kunna rädda de tjeckiska judarna från Gestapos klor. Balham lovar att tala med den tjeckiske premiärministern, men han tror inte att det kommer att ha någon nämnvärd effekt. I det läget beslutar sig Mary för att själv försöka rädda flyktingarna. Uppgiften visar sig emellertid vara övermäktig. Det enda som Mary lyckas åstadkomma är att vid återkomsten till sitt hemland berätta flyktingarnas historia. Liksom Gellhorn lämnar hon Tjecko-

slovakien med smuggelgods i form av skakande vittnesmål om judiska livsöden i det nazistiska Europa.

När *A Stricken Field* utgavs var Gellhorn nygift med Hemingway. I romanen är han dock reducerad till berättarens älskare John, som hela tiden befinner sig på säkert avstånd i Paris. Kanske ska detta ses som ett förebud om de problem i parets samliv som några år senare ledde till äktenskapets upplösning.

Till problemen hörde Gellhorns vägran att ge upp den karriär som våghalsig krigskorrespondent som hon 1937 hade inlett med sina reportage från inbördeskriget i Spanien. Efter de spanska äventyren hade Hemingway väntat sig att hon skulle slå sig till ro i rollen som lojal författarhustru, men så blev det inte.

När tidskriften *Collier's Weekly* hösten 1939 bad Gellhorn att bevaka Sovjetunionens förestående anfallskrig mot Finland lämnade hon med kort varsel sin make i USA. Den 10 november avreste hon från Hoboken med ett holländskt fartyg som fraktade amerikanskt vete till Belgien. Fartyget färdades under neutral flagg, men det hindrade inte att hotet från minor var överhängande.

Efter tillfällig ankring utanför engelska Downs kom fartyget i slutet av november till Oostende. Därifrån flög Gellhorn vidare till Helsingfors, dit hon anlände den 29 november. Följande dag började ryssarna att bomba staden.

Det är detta Gellhorn syftar på, då hon i sitt reportage för *Collier's* skriver: "Kriget började prickklockan nio." Där efter konstaterar hon att Helsingforsborna för första gången i historien hör bomber falla över sin egen stad:

"De ryska planen flög högt, utan att synas, och dök ända ner till två hundra meters höjd för att släppa sina tunga bombblass. Anfallet varade i en minut. Det var den längsta minut som Helsingforsborna någonsin hade genomlevt.

Fem kraftiga krevader hördes och efteråt var det skrämmande tyst. [...]

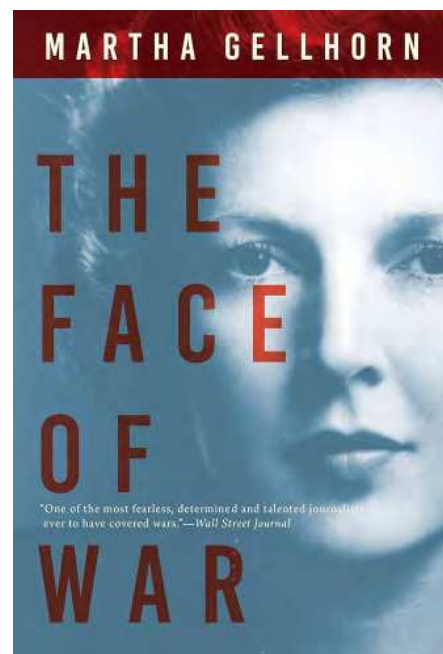
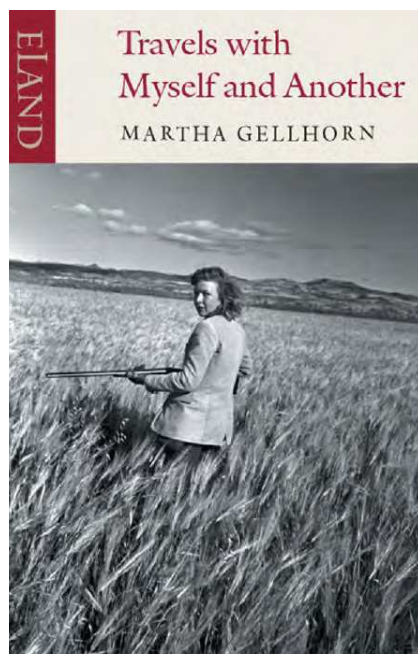
Vilsekomna barn, vars föräldrar blivit kvar i de brinnande husen eller skilts från dem i förvirringen som rädde under det överraskande anfallet, gav sig i väg på egen hand, eller två och två, eller tre och tre, tog vilken gata som helst som ledde bort från det de sett."

FRÅN DET BOMBADE Helsingfors skjutsas Gellhorn på ishala vägar till den finska fronten mot Sovjet. Hennes mycket befogade rädsla blandas med korrespondentens professionella tillfredsställelse över att få mycket att skriva om. Dit hör möten med tillfångatagna ryssar som hon får tillfälle att intervju i den bombade staden Viipuri (Viborg). Och i en kamouflerad skyttegrav vid ryska gränsen uppvaktas hon av en pilot och hans förbandschef. Till hennes ära sjunger de på finska en vemodig kärlekssång. Efter sånguppvisningen informeras hon av förbandschefen om läget inför ryssarnas väntade offensiv. Han säger: "They will not get us as a present."

Efter fullbordat uppdrag i Finland anlände Gellhorn på julaftonen 1939 till Sverige. Där lade hon sista handen vid den avtalade artikelserien för *Collier's*. Från Stockholm for hon sedan vidare till Paris, där hon lyckades få en gammal vän från spanska inbördeskriget frigiven från internering i ett franskt fångelse. Därefter återvände hon efter många missöden i januari 1940 till USA.

Gellhorns reportage från Finland har gått till presshistorien, men Hemingway var inte nöjd. Han frågade surt: "Are You a War Correspondent, or a Wife in My Bed?" Den viktigaste anledningen till äktenskapets sönderfall var emellertid Hemingways fåfänga och den professionella konkurrens mellan makarna som uppstod i samband med slutstriderna under andra världskriget.

På våren 1944 hade Gellhorn av sin tidning *Collier's* fått uppdraget att bevaka de allierades invasion av Normandie. Det var något som gick Hemingways ära för när. Därför beslöt han sig för att

Martha Gellhorn på svenska och engelska.

utmanövrera sin maka och överta hennes uppdrag. I kraft av sina kontakter och sin ställning som internationell celebritet lyckades han sålunda förmå *Collier's* att förse honom med den ackreditering som ursprungligen var avsedd för hans hustru.

Gellhorn blev rasande, men hon ville inte ge upp sina planer på att skriva om den förestående invasionen. Sålunda tog hon sig med lastbåtskonvoj till England. Där vände hon sig våren 1944 till den brittiska regeringen med en begäran om att som frilansjournalist få följa landsättningen på den franska kusten. Liksom alla andra kvinnliga journalister fick Gellhorn dock sin ansökan avvisad.

Hon lät sig dock inte nöja med detta. Hon klädde ut sig till sjukvårdare, och i skydd av denna förklädnad lyckades hon komma med på ett sjukhusskepp som hade till uppgift att frakta sårade soldater tillbaka till Englands kust. Därmed blev hon den första kvinna som under invasionen av Normandie steg iland på den franska kusten.

På grund av Gellhorns förklädnad fick hon omedelbart uppgifter som bårbärare och sjukvårdare. Det hindrade inte att hon kunde göra iakttagelser som skulle ligga till grund för reportaget "Det flytande lasarettet".

EFTER SINA INSATSER SOM SJUKVÅRDARE OCH BÅRBÄRARE BLEV GELLHORN ARRESTERAD AV DEN AMERIKANSKA MILITÄRPOLISEN. ANLEDNINGEN VAR ATT HON HADE DELTAGIT I INVASIONEN UTAN TILLSTÅND. SOM STRAFF INTERNERADES HON PÅ EN AMERIKANSK SKOLA FÖR SJUKSKÖTERS KOR PÅ DEN ENGELSKA LANDSBYGGEN.

Gellhorn lät sig dock inte hindras av detta. Efter en enda dag i fångenskap rymde hon över ett högt staket och liftade till en närbelägen flygbas. Där övertalade hon en pilot att mot alla regler låta henne följa med på en flygning till Neapel.

Från Neapel tog sig Gellhorn snabbt till striderna mellan de retirerande tyskarna och de antinazistiska styrkor från många länder som bit för bit höll på att erövra den italienska halvön. Sålunda följde hon de franska volontärerna i mellersta Italien och polackerna vid kusten längs Adriatiska havet.

Från den italienska fronten tog sig Gellhorn under hösten 1944 till Paris. När hon i december samma år återsåg Hemingway på Hotel Ritz vid Place Vendôme begärde hon omedelbart att de skulle skiljas. Anledningen var först och främst makens beteende i samband med invasionen av Normandie. En bidragande orsak var väl

också att Hemingway sedan en tid sammanlevde med en annan krigskorrespondent från USA, Mary Welsh.

Ur eftervärldens synvinkel bör denna skilsmässa ses som en välsignelse. Efter uppbrottet från Hemingway fick Gellhorn ett långt liv som skarpsynt korrespondent med hela världen som arbetsplats. Den mest minnesvärda av hennes texter är väl det kusliga reportaget om befrielsen av koncentrationslägret i Dachau i maj 1945:

"Nu var vi framme vid krematoriet. 'Håll en näsduk för näsan', sade min ciceron. Där, plötsligt, vilket ingen någonsin kommer att förstå, låg de döda kropparna. De låg överallt. De låg i högar i ugnen, men SS hade inte haft tid att bränna dem. De låg staplade utanför dörren och längs husväggen. Alla var nakna, och bakom krematoriet låg de trasiga kläderna i prydliga högar, skjortor, jackor, byxor och skor, i väntan på sterilisering och fortsatt bruk.

Kläderna sköttes oklanderligt, men kropparna låg utslängda som sopor och ruttnade i solen, gula och nästan bara skinn och ben, ben som antagit orimliga proportioner eftersom de inte skylades av kött, otäcka, fruktansvärda, hjärtslitande ben, och den outhärdliga stanken av död. [...]

Framför krematoriet, på andra sidan trädgårdsanläggningen, låg en lång rad välbyggda, rymliga hus. Här bodde SS-officerarnas familjer; här levde deras fruar och barn i högönsklig välmåga, medan krematoriets skorstenar oavbrutet spydde ut rök full av människoaska."

Gellhorns ambulerande tillvaro som krigskorrespondent hindrade inte att hon också hann skriva en lång rad av romaner och novellsamlingar. Dit hör bland annat *The Heart of Another* (1941), *Liana* (1944), *The Undeclared* (1945), *The Wine of Astonishment* (1948), *The Honeysuckle* (1953), *Two by Two* (1958), *His Own Man* (1961), *Pretty Tales for Tired People* (1965), *The Lowest Trees Have Tops* (1967) och *The Weather in Africa* (1978).

Arvet från Gellhorn kan nog spåras hos många andra av de skrivande kvinnor som bidragit till att forma bilden av vår samtid. Tydligast är det väl hos Nobelpristagaren Svetlana Aleksijevitj.

Det hindrar naturligtvis inte att också manliga reportrar betygat sin aktning för Martha Gellhorn. Därom vittnar rubriken på en krönika av Staffan Heimerson: "Hon var den bästa krigskorrespondenten någonsin." ✨

"Gellhorns reportage från Finland har gått till presshistorien, men Hemingway var inte nöjd."

FILM

Ett förödande vapen

Oppenheimer markerar ett återvändande till de lysande filmer som skapades i Hollywood under dess glansperioder, skriver **Erik Hedling**.

I SINA KRIGSMEMOARER berättar Winston Churchill att han under de allierade makternas fredskonferens i Potsdam utanför Berlin på eftermiddagen den 17 juli 1945 fick en liten papperslapp av den amerikanske krigsministern Henry Stimson. På denna stod det bara några få ord. De löd: "Babies satisfactorily born", åsyftande de atombomber som Churchill var väl medveten om att USA utvecklade och som han nu insåg var slutgiltigt testade och således taktiskt tillämpliga. Churchill visste att man då hade ett förödande vapen till sitt förfogande, ett vapen som effektivt kunde avsluta kriget mot Japan utan den fullskaliga invasion av de japanska öarna som oroadde honom så starkt.

Födseln av dessa "babies" är som känt ämnat för den amerikanska storfilmen *Oppenheimer*, döpt efter den man som ledde det omfattande så kallade Manhattanprojektet, den amerikansk-judiske fysikprofessorn Robert J Oppenheimer. Rent konstnärligt är filmen, regisserad av britten Christopher Nolan, mästertlig, och markerar ett slags återvändande till de lysande filmer Hollywood ibland kunde prestera under sina gyllene perioder. Det gäller inte minst så kallade "biopics", personporträtt av framträdande historiska gestalter som till exempel John Fords *Folkets hjälte* (1939, om den unge Abraham Lincoln), Martin Scorseses *Tjuren från Bronx* (1980, om den amerikanske mellanviktaren Jake LaMotta) eller Steven Spielbergs *Schindler's List* (1993, om den sudettyske småfiffaren Oscar Schindler som under kriget kom att rädda mer än 1 000 judar undan gaskamrarna).

I sitt raffinerade formspråk och subtila thrillerformat erinrar filmen också om Oliver Stones *JFK* (1991). *Oppenheimer* saknar dock de konspirationsteoretiska spekulationer och historiska felaktigheter som finns i den filmen.

Nolan har tidigare gjort sig känd som en regissör med känsla för episkt storslagna berättelser, till exempel den tämligen nationalromantiskt färgade krigsfilmen *Dunkirk* (2017), om Operation Dynamo, evakue-

Cillian Murphy i *Oppenheimer*.

FOTO: ALAMY

En brittisk skådespelare som står ut i filmen är Gary Oldman, i rollen som Harry S Truman, den president som tog beslutet att atombomberna skulle fällas över Hiroshima och Nagasaki.

ringen av den brittiska expeditionsstyrkan från Frankrike i juni 1940. I *Dunkirk* spelade den irländske skådespelaren Cillian Murphy känsligt en traumatiserad och skälvande brittisk soldat, besatt av att försöka rädda sig från undergången på stranden. Murphy, specialist på knivskarp psykologisk realism, återkommer i själva titelrollen i *Oppenheimer*. Han gestaltar här med påtaglig brio såväl Oppenheimers genialitet som hans tilltagande bräcklighet inför det ödesmättade projekt han leder, att skapa ett massförstörelsevapen

Evigheten i ett vasstrå

64 Ida Westin läser Irene Vallejo

Sionisten och marxisten

66 Carl Rudbeck om Gershom Scholem och Walter Benjamin

Mänsklighetens värsta mörker

67 Catta Neuding besöker museet Polin

Baltisk modernism

68 Laura Barbagallo tittar på M K Čiurlionis

Kulturrådet

71 Bengt Ohlsson om strömmad förortskriminalitet

I korthet

71 Jakob Sjövall minns bortgångna centraleuropéer

Buller och bång.

FOTO: ALAMY

som han misstänker skulle kunna innebära mänsklighetens slut.

FILMEN TECKNAR Oppenheimer som ett universalgeni som under lediga stunder studerar sanskrit och hinduisk religion. Hans språkbegåvning manifesteras när han håller en föreläsning om kvantmekanik på nederländska vid universitetet i Leiden efter endast några veckors vistelse i Nederländerna.

Men också hans personliga relationer lyfts fram, inte minst till de två viktigaste kvinnorna i hans liv, älskarinnan och hustrun, spelade av de skickliga brittiska skådespelerskorna Florence Pugh och Emily Blunt. De utgör en icke oväsentlig del av Oppenheimers kontakter med den radikala amerikanska vänstern, kontakter som så småningom misstänkliggör honom till den grad att han i ett USA genomsyrat av kommunistparanoia – läs McCarthy-eran – förlorar sin säkerhetsklassning och inte längre kan verka inom den statligt styrda forskningen kring atomenergi.

De brittiska aktriserna kompletteras av en samling av deras manliga landsmän i ett antal imponerande så kallade "cameo"-roller, där uppmärksamhet dras till skådespelaren i högre grad än till rollen. Således får vi se Ken-

neth Branagh som den danske atomfysikern Niels Bohr och gamle Tom Conti som atomfysikens fader, Albert Einstein. Trots att de befann sig i USA vid tiden för Manhattanprojektet – Bohr hade till och med smugglats ut från det tyskockuperade Danmark i oktober 1943 – och att båda hade bidragit med de centrala insikter i den teoretiska fysiken som ledde till atombombens förverkligande, deltog de av ideologiska skäl inte i det konkreta forskningsarbete som leddes av Oppenheimer och hans omfattande team. Oppenheimer kom så småningom att dela deras pessimism, särskilt under utvecklingen av vätebomben åren efter kriget.

EN BRITTISK SKÅDESPELARE som står ut i filmen är Gary Oldman i rollen som Harry S Truman, den president som tog beslutet att atombombarna skulle fällas över Hiroshima och Nagasaki. Oldman har blivit en megastjärna efter hyllade insatser som Winston Churchill i Joe Wrights *Darkest Hour* (2017) och Herman J Mankiewicz, manusförfattaren bakom *Citizen Kane* (1941), i David Finchers Netflixsuccé *Mank* (2020). Oldmans skådespelarteknik går ofta ut på att stilisera rollgestalten intill karikatyr. I *Oppenheimer* tar han med sig sitt bagage av främst osympatiska figurer och låter Truman avfärda den då världsberömda vetenskapsmannen med orden "ta inte hit den där lipsillen igen".

Men även amerikanska aktörer bör omnämnas, särskilt Robert Downey jr i rollen som Lewis Strauss, under 1950-talet ordförande i den amerikanska atomenergikommissionen och den som genom en hel drös av förnedrande förhör drev igenom Oppenheimers avskedande. Strauss kom att bli central för den amerikanska utvecklingen av strategiska kärnvapen under perioden och han ignorerade helt Oppenheimers protester mot vätebomben. Strauss var tveklöst en av de värsta hökarna

i Washington under mccarthyismen och han har följaktligen uppnått en otvetydig skurkstatus i amerikansk historieskrivning, även om det också finns förmildrande uppfattningar om honom. Alla dessa undertoner infångas känsligt av Downeys utsökta skådespeleri.

Allt detta skådespeleri kombineras i filmen med en anslående iscensättning. Den nederländske filmfotografen Hoyte van Hoytema utnyttjar 65 mm-formatet för rena pyrotekniken i samband med atombomsexplosionen, och hans bilder av landskapet runt Los Alamos i New Mexico, där experimenten genomfördes, speglar känsligt den betydelse det hade för rikemanssonen Oppenheimer som ägde en ärvd ranch i närheten.

KRITIKERNA HAR VARIT starkt positiva till filmen, även om en del har påpekat att det saknas bilder av offren för atombomben. Till detta skulle man kunna lägga resonemang om huruvida atombombarna tjänade sitt syfte: att en gång för alla avsluta det bittra krig som amerikaner och briter utkämpade mot det japanska imperiet.

Här återkommer Churchill. Även om filmen inte hanterar denna uppenbara problematik var han tvärsäker i sina omdömen. Atombombarna avslutade kriget i och med att japanerna insåg att motståndaren hade vapen som kunde utplåna dem. Dessförinnan hade amerikanska och brittiska generaler diskuterat en regelrätt invasion av de japanska öarna, med en fanatiskt kämpande befolkning. Det hade, förutom miljoner japaner, kunnat orsaka att en miljon amerikaner och 500 000 briter dödats. Således var atombombarna den mest humanitära lösningen, menade Churchill. Han hävdade också att ingen i vare sig den amerikanska eller brittiska krigsledningen tvekade om detta. Churchills diskussioner med president Truman kom istället att handla om hur deras allierade Josef Stalin skulle reagera när han fick veta att västmakterna hade skapat dessa förödande vapen.

Churchill underskattade här det väloljade sovjetiska underrättelsemaskineriet. I själva verket var detta väl medvetet om Manhattanprojektet, och hade dessutom en spion placerad mitt i verksamheten i form av den från Tyskland avhoppade atomfysikern Klaus Fuchs, som senare skulle bli starkt bidragande till att Sovjetunionen kunde utveckla egna vätebomber.

Vad som de facto föranledde den japanska kapitulationen den 15 augusti 1945 är omdebatterat. Vissa menar att kriget mot Japan redan var vunnit, andra lyfter fram den sovjetiska invasionen av det av japanerna besatta Manchuriet som avgörande. Men atombombarna, skräckinjagande och fruktansvärda som de är, var gissningsvis en del av upplösningen. ✱

Hiroshima 1945.

FOTO: GETTY IMAGES

Papyrusrullar.

FOTO: ALAMY

Evigheten i ett vasstrå

Irene Vallejo tar i boken *Papyrus* ett brett grepp om bokhistorien, skriver **Ida Westin**.

ALEXANDER DEN STORES drömmar var grandiosa för att inte säga storhetsvansinniga: att anlägga städer med sitt namn, att nå världens ände, att förena folk genom massgiftermål mellan greker och perser. Han var en globalist och hänsynslös erövrare. Det sägs att han alltid bar med sig Homeros *Iliaden* och att krigaren Akilles var hans förebild.

Efter Alexanders död år 324 fKr blev landsmannen, makedoniern Ptolemaios kung i Alexandria och genomförde sin väns (och möjligen tillika konkurrens) sista dröm: att samla all världens kunskap i ett bibliotek vid Nilens delta. Biblioteket inhyste kopister som mödosamt arbetade med att skapa versioner av papyrusrullarnas texter åt bemedlade greker. På så sätt spreds de över den hellenistiska världen.

När jag började läsa den spanska författaren Irene Vallejos *Papyrus – om bokens födelse i den antika världen* (Albert Bonniers förlag) var jag först skeptisk. Jag tänkte att

hon nästan hade smittats av Alexander den store megalomani. Under de senaste decennierna har ju mängder av bokhistoria utkommit. I Sverige kan nämnas Ruth Halldéns *Vid romanens rötter*, Ingrid Elams *Romanens segertåg*, Nina Burtons *Gutenberggalaxen*, och nyligen Joel Halldorfs *Bokens folk*. Utomlands är det Umberto Eco med den bästsäljande romanen *Rosens namn* och argentiniern (och numera franske hedersmedborgaren) Alberto Manguel som med *En historia om läsning* och *Nattens bibliotek* har tjugat en allmänbildningshungrig läsekrets med berättelser om bokräddningsauktioner och läsfrändskaper med förfäder.

Men ingen av dessa spanner över så här lång tid och har en så diger skönlitterär (och populärkulturell) referenslista. Vallejo, som är doktor i klassisk filologi, har tagit ett lekfullt och vågat grepp om de antika berättelserna och sin fascination över mediet boken. Hon skriver om olika

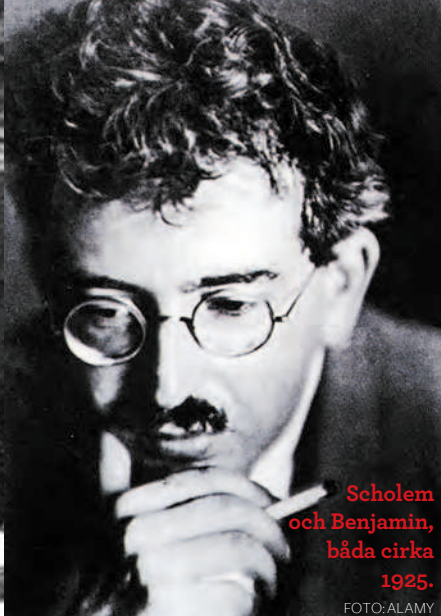
format genom tiderna, om dess bevarare och fiender, men också om texternas budskap och hur de kan tala till oss idag.

Den prosaiska huvudtiteln *Papyrus* berättar inte lika mycket som originalets *El Infinito en un Junco* (2019). På engelska heter den *Infinity in a Reed*. Jag tycker nog att "Evigheten i ett vasstrå" bättre hade speglat de skönlitterära kvaliteterna i Vallejos förmåga att berätta om den antika världen. Men översättaren Annakarin Thorburn har gjort ett utmärkt jobb med Vallejos språk i övrigt. Det sjunger om prosan.

DET ÄR LOCKANDE att jämföra nu och då. Liknar inte våra Worddokument papyrusrullarnas scrollande? Fast betydligt enklare att orientera sig i. Rullarna behövde spolas tillbaka vid slutet, för nästa läsaress skull. Interpunktion och mellanrum mellan ord, vilket känns nödvändigt för att vi ska kunna läsa tyst, infördes först efter vår tideräknings början.

Vallejo citerar Sapfo (född cirka 630 fKr) och Anne Carson (född 1950). Hesiodos verser från 700 fKr, som enbart finns kvar i fragment, sådde fröet till det vi idag kallar autofiktio och föregrep Annie Ernaux och Emmanuel Carrère. I de välbalanserade avsnitten om kanon och klassiker låter Vallejo Borges, Calvino och Coetzee komma till tals. Liksom Vladimir Nabokov, som i *Blek låga* uttrycker vår brist på förundran inför skrivkonstens mirakel.

Irene Vallejo ger den anonyme hjälte som uppfann alfabetet konturer: "Det var någon, en anonym lärd person, stamgåst

Scholem
och Benjamin,
båda cirka
1925.

FOTO: ALAMY

Sionisten och marxisten

Gershom Scholems bok om Walter Benjamin, som nu har kommit på svenska, ger en unik bild av människan bakom verket, skriver **Carl Rudbeck**.

DET HAR OFTA SAGTS att Walter Benjamin hör till de postumt födda. När han dog för egen hand 1940 var han i stort sett okänd utanför en mycket begränsad krets. Idag ses han som en av 1900-talets betydande tänkare, någonstans i gränslandet mellan filosofi, teologi och litteraturkritik.

Hans verk fortsätter att komma ut i upplagor, lika omsorgsfullt redigerade och kommenterade som om det rörde sig om antika klassiker. Det finns hela bibliotek om honom. Många av böckerna är så hårt nischade att de endast vänder sig till specialister på den ena eller andra aspekten av hans verk. Det finns ett par undantag. Ett sådant är Gershom Scholems *Walter Benjamin – historien om en vänskap*, som nu har kommit på svenska (översättning Christian Nilsson, Bokförlaget L:sterö). Det är inte bara är ett djupt känt dokument utan också en visserligen mycket personlig men ändå ganska heltäckande beskrivning av Benjamins mångfacetterade författarskap. Boken kom ut för snart ett halvsekel sedan och ger en helt oersättlig bild av människan bakom texten.

Redan 1915 lyssnade den då 18-åriga studenten Scholem till ett snårigt anförande av den fem år äldre Benjamin. Scholem har glömt vad Benjamin sade men han har inte glömt det intryck hans personlighet gjorde. Det var början till en vänskap som inte utan konflikter varade livet ut.

Vid tiden för deras möte studerade Scholem matematik och filosofi men hade ganska låga tankar om tidens tyska filosofer. Den som främst tycks ha gjort intryck på honom var Gottlob Frege – också här visade han sin framsynthet och förmåga att känna igen genier när han mötte dem. Han skulle emellertid snart överge matematiken och ägna sig åt judais-

tik. Scholem blev en av de främsta experterna på kabbala och så småningom professor vid Hebreiska universitetet i Jerusalem, en betydande intellektuell i sin egen rätt. Under läsningen har jag mer än en gång kommit att tänka på en annan relation mellan två stora andar – den mellan Raymond Aron och Jean-Paul Sartre. Alltså mellan en typisk akademiker av, som det skulle visa sig, yppersta klass och ett ofta besvärligt geni som inte låter sig kategoriseras.

Det var alltså två mycket unga och brådmogna män som möttes i Berlin för mer än ett sekel sedan. Mycket i Scholems bok – ibland i nästan löjligt hög grad – handlar om författare de gillar eller ogillar och om böcker de läste och gav till varandra. Visst råder det en ganska stor samsyn mellan de två, men aldrig till den grad att det blir tråkigt. Ett med jämna mellanrum framfört klagomål är att Benjamin är närmast otillständigt dunkel. Scholem, den store experten på judisk mystik, är i jämförelse ett under av klarhet.

GANSKA MYCKET uppehåller han sig vid kritik av eller rent av skvaller om gemensamma vänner och bekanta. Mer eller mindre kända namn virvlar förbi. Här hade man kunnat önska sig lite fler kortfattade noter med biografiska upplysningar i den svenska utgåvan.

En stor och i det långa loppet betydande skillnad fanns i inställningen till omvärlden. Scholem var en närmast konventionell borger eller hoppades att bli en sådan. Benjamins hållning till den borgerliga världen präglades av en nihilistisk brist på betänkligheter som gjorde Scholem upprörd. I den här boken bara antyds något som blir tydligt i Howard Eilands och Michael Jennings *Walter Benjamin. A Critical Life*: hans problema-

tiska inställning till en borgerlig verklighet. Benjamin hade skarpa konflikter med sin familj och tycks har blivit indignerad över att han inte alltid fick det finansiella stöd han ansåg sig ha rätt till.

Så på åtminstone en punkt var han en intellektuell av en typ som är vanlig än idag och som av oklara skäl anser sig ha rätt att roffa åt sig andras pengar. Tanken att de själva är ansvariga för sin försörjning tycks sällan eller aldrig föresväva dem.

Länge hoppades Benjamin att göra en akademisk karriär. Han skrev en avhandling om den tyska romantikens litteraturkritik men för att bereda väg för en bana som universitetslärare behövdes en så kallad *Habilitationsschrift*. Benjamin författade då sitt antagligen viktigaste men också mest svår-förståeliga verk om det tyska sorgspelets ursprung. De stackare som ingick i betygsnämnden påstod att de inte förstod ett ord och därmed försvann allt hopp om en tjänst som lärare vid något universitet.

Scholem insåg redan i mitten av 1920-talet vartåt det barkade i Europa och Tyskland. Så snart det var möjligt emigrerade han till Palestina då han inte kunde "förstå vad som kunde hålla kvar en människa [...] i Tyskland".

Scholem insåg redan i mitten av 1920-talet vartåt det barkade i Europa och Tyskland.

ÅTSKILLIGA SIDOR AV denna minnesbok ägnas åt Scholems försök att locka vännen till Palestina och förmå honom att börja studera hebreiska. Han lyckades till och med utverka ett stipendium för en vistelse i Jerusalem men Benjamin tycks ha spenderat pengarna på annat. Under sina sista år säger Benjamin allt oftare att han vill lära sig hebreiska för att kommentera texter på språket, men inte heller detta blir av.

Med stort tålamod och förståelse försöker Scholem hjälpa vännen i hans alltmer kaotiska liv, där hans äktenskap gick i kras och pengarna aldrig räckte till. I förtäckta ordalag talar Benjamin om självmord eftersom han inte längre ser några möjligheter att leva i Europa även om han på 1930-talet tillbringade en lycklig tid på Mallorca där solen sken och livet var billigt.

Den stora debatten eller skiljelinjen mellan dessa två var att Scholem var sionist och Benjamin marxist – den olösliga konflikten mellan Jerusalem och Moskva. "Han förblev oförmögen till ett avgörande mellan metafysik och materialism", menar Scholem och ser det som något negativt. Man kan också se det som något positivt: det var denna aldrig upplösta spänning som ger många av hans

texter deras oförlikneliga karaktär. Men han kom att betala ett högt pris för denna obetsamhet.

Benjamin var som sagt nästan fullkomligt okänd vid sin död 1940. När hans namn först började bli känt var det främst som en låt vara egensinnig marxistisk litteraturkritiker med läsningar av Baudelaire och Brecht och mera generella uppsatser som *Författaren som producent* och, framför allt, *Konstverket i den tekniska reproduktionens tidsålder*. Texter som dessa gjorde honom till ett omhuldat namn i vad som då kallades den nya vänstern. Den ville komma bort från en stalinistisk litteraturkritik, med en fyrkantig socialrealism som högsta estetiska ideal.

SCHOLEM, SOM KÄNDE Benjamin bättre än någon annan, såg med avsmak och förfäran på hans "slaviskt-masochistiska inställning till Brecht". Scholems förakt sträckte sig längre än så. Efter att ha sett en föreställning av *Tolvskillingsoperan* skriver han: "Min förvåning visste inga gränser när jag fick bevittna hur en borgerlig publik som förlorat varje uppfattning om sin egen situation här jublade över ett stycke i vilket de till det yttersta hänades och bespottades." Det är inte utan man kommer att tänka på dagens globaliserade värld och alla de böcker som handlar om hur onda vi västerlänningar är och har varit och hur god resten av världen är – böcker som sedan andäktigt hyllas av borgerliga kritiker.

Scholem ansåg att vännen förnekade sitt rätta jag när han skrev i marxistiska termer. Idag är nog de flesta beredda att hålla med honom. Mycket av det väsentliga hos Benjamin formulerade han i det kryptiska, kunskapskritiska förordet till boken om det tyska sorgespelet med dess teorier om allegorin som ett bärande element i både barocken och moderniteten.

Att han länge, så att säga, förnekade sitt rätta jag berodde åtminstone delvis på att han var tvungen att skriva för brödfödan. Längre var han utan fast inkomst. Först mot slutet av sitt liv fick han ett litet stipendium, tack vare Theodor Adorno.

Tonen i vänternas samtal blev allt mörkare. Benjamin "gav intryck att vara en människa som just stigit ner från ett kors och står i begrepp att klättra upp på ett nytt". När han väl kom till insikt att Europa hade blivit en livsfarlig plats för alla av judisk börd var det för sent. Han deponerade sitt stora och aldrig avslutade projekt om Paris passager i det franska nationalbiblioteket och försökte fly till det neutrala Spanien. Han stoppades vid gränsen. På natten mellan den 26 och 27 september 1940 tog han livet av sig. Men som Scholem så tydligt visar hade han långt tidigare umgåtts med självmordstankar.

Benjamin var en lysande kritiker men alltför egensinnig för att bilda skola. Han förblir en säriling. ✨

HISTORIA

Museet Polin.
FOTO: ALAMY

Mänsklighetens värsta mörker

På museet Polin i Warszawa skildras de polska judarnas historia. När man besöker staden idag märker man hur radikalt situationen har förändrats jämfört med Sverige, menar **Catta Neuding**.

NU FÖR TIDEN KAN man, utan att blinka, sätta sig i en taxi i Warszawa och säga att man ska till Polin, museet över judarnas historia i Polen. Men det har inte alltid varit självklart att man vågar avslöja sin anknytning till det judiska i den här staden.

Mina föräldrar lämnade det då kommunistiska Polen 1969 när det återigen – mindre än ett kvarts sekel efter Förintelsen och andra världskrigets slut – hade blivit omöjligt för judar att leva i landet. Jag minns själv hur en del polacker hade svårt att förhålla sig till oss under min barndoms somrar i Polen på 1980-talet. Vi var å ena sidan, i deras ögon, svenskar. På den tiden körde alla polacker samma sorts bil, Fiat, medan vi som var från Sverige kom körande i Volvo eller BMW. För polackerna betydde det att vi var rika och därmed måste behandlas med ett visst mått av respekt. Å andra sidan var vi judar och förtjänade därmed ett motsvarande mått förakt.

För ett barn var den här behandlingen förvirrande. Jag kom från ett land, Sverige, där min judiskhet var helt irrelevant. Jag var helt trygg och behandlades som alla andra. Men i Polen var jag avvikande och

Inuti museet.

FOTO: GETTY IMAGES

hade ett något lägre människovärde.

Nå, det här var som sagt på 1980-talet. Nu är läget annorlunda. Nu satt jag i en taxi och blev körd till Polin. Utan att chauffören kom med några kommentarer om "wy zydzi" – "ni judar".

JAG HAR BESÖKT Polin tidigare och fått en gedigen genomgång om hur judarna har levt i Polen under 1000 år. Ibland som polackernas jämlikar, ibland inte. Den

>>

del av utställningen som visar händelserna under 1939–1945 är tung nog att rubba den starkaste.

Museet startades 2013, då det var 70 år sedan det judiska upproret i Warszawas getto. Nu är det 80 år sedan och museets fasta utställning har utökats med en ny del som behandlar just upproret.

GETTOT SKAPADES AV SS 1940. År 1942 började man deportera invånarna till förintelslägret Treblinka. Den 19 april 1943 skulle tyskarna gå in för att skicka iväg de sista judarna och jämna gettot med marken. Men judarna gjorde motstånd. Tyskarnas "Untermenschen" hade lyckats skaffa sig vapen och militär utbildning.

Mot denna bakgrund hade jag förväntat mig, och hoppats på, en historia om hjältemod, om hur David reste sig mot Goliat trots att han visste att allt var förlorat. För att det är bättre att möta sin fiende öga mot öga när man ingenting har att förlora. När man vet att man ändå kommer att dö. Men det som möter mig är en historia om misär och mänsklighetens värsta mörker.

Utställningen är uppbyggd som en bunker med grå väggar och tunga ståldörrar. För så levde judarna den sista tiden i gettot, som råttor under jord. Gettot ovan jord brann och skulle jämnas med marken. Så man byggde dolda bunkrar under husen, under jorden. Där levde många människor på en liten yta. Det fanns ingen mat, inget vatten och knappt något syre. Sjukdomar spred sig med blixstens hastighet. Man vände dag till natt. På dagen fick man inte vara uppe, inte ge ett ljud ifrån sig. Tyskarna med sina hundar letade hela tiden efter bunkrar att pumpa in giftgas i, kasta ner brandbomber i. Hundar har bra

Nathan Rapoport's skulptur över upproret i gettot.

Sjukdomar spred sig med blixstens hastighet. Man vände dag till natt. På dagen fick man inte vara uppe, inte ge ett ljud ifrån sig.

hörsel och en viskad konversation kunde leda en hel bunker i fördärvet. I en bunker började ett spädbarn att gråta. Paniken spred sig som en löpeld – ett skrikande spädbarn kunde bli alla deras död. Ett litet tumult uppstod, sedan grät inte spädbarnet mer. Aldrig mer.

Judarna levde alltså som djur under jorden, utan mat, luft eller dagsljus. Detta miserabla liv fortsatte de att kämpa för. Medan gettot brann. Det fanns ingen tröst att få från någon, ingen sympati. Alla hade redan förlorat för mycket och för många.

På den ariska sidan samlades polackerna på hustak för att få bättre utsikt över spektaklet i gettot. Om man klättrade upp i en lyktstolpe eller en karusell kunde man få se en mamma kasta sig ut med sina barn från femte våningen i ett brinnande hus.

TILL SLUT KALLADE någon på brandkåren. Men inte för att släcka branden i gettot, utan för att se till att elden inte spreds till den ariska sidan.

Innan vi gick till museet, sade jag till min son att det här kommer att bli jobbigt. Men hur hemskt det än är, så är det vår skyldighet att försöka förstå vad de här människorna, judar som vi, utsattes för. Efter att flera gånger ha slitit av mig hörlurarna för att slippa höra audioguidens citat ur dagböcker och beskrivningar av plågsam död, avbröt jag dock trots allt vandringen genom utställningen. Förklaringen att "det blev för smärtsamt" känns direkt löjlig i sammanhanget. Men det blev för smärtsamt. Fotografier från gettot, dagböcker som har avbrutits mitt i eftersom författaren deporterats eller mördats, föräldrar som inte kunde rädda sina barn – och foton på polacker som klättrar upp i en karusell för att se branden bättre.

Är det konstigt, undrar jag när jag kommer ut, att jag i ljuset av Polens relation till judar under 1900-talet reagerar på att man idag utan vidare kan sätta sig i en taxi och i princip proklamera att man är jude genom att be att bli körd till en judisk adress?

År 2023 skulle jag inte våga göra det i Stockholm. Jag skulle be om att bli körd till en närliggande adress och gå sista biten. En svensk adress. Arisk.

Det är i sanning märkligt hur saker förändras. ✨

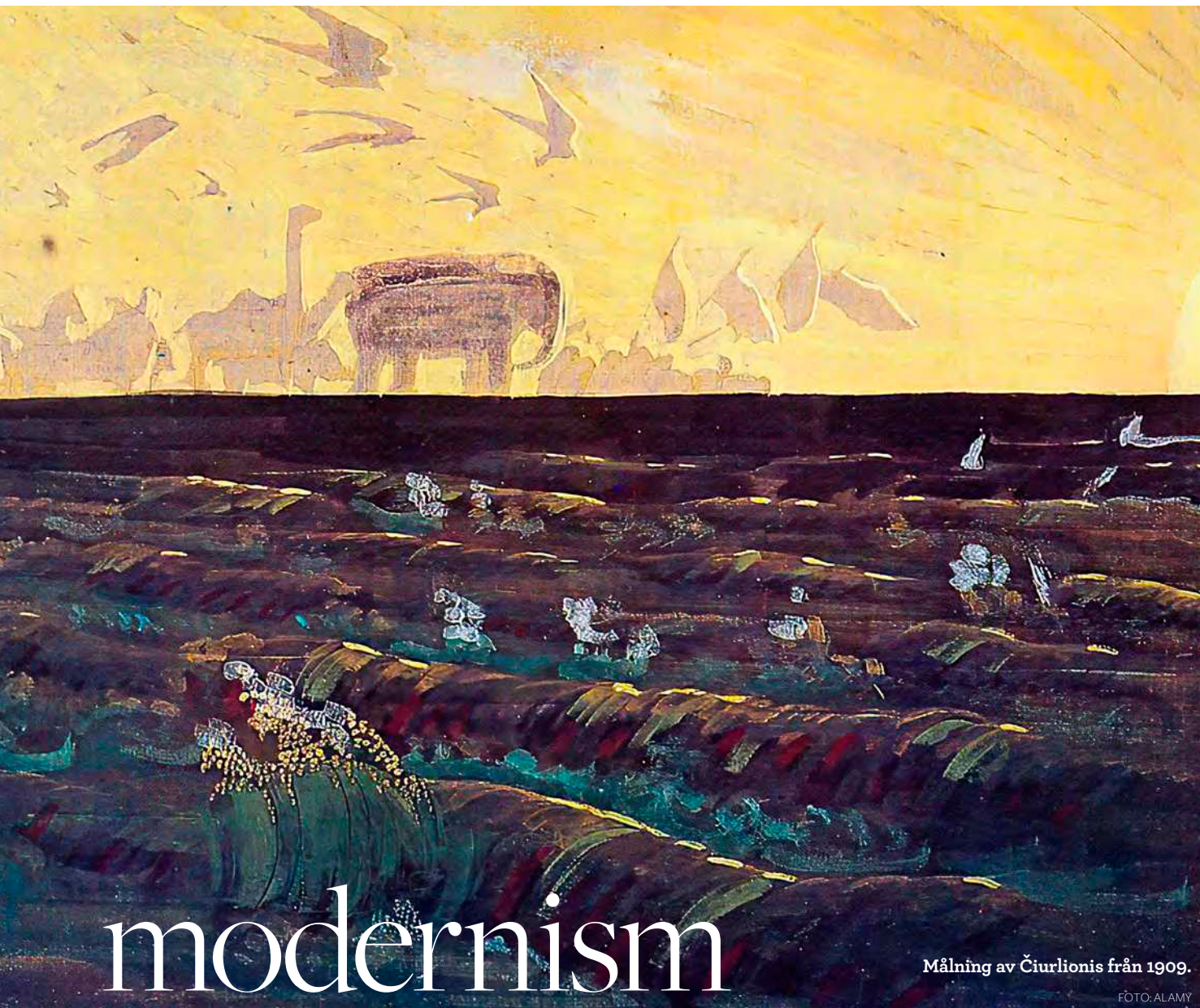
KONST

Baltisk

Litauern M K Čiurlionis är ett lysande exempel på sambandet mellan bildkonst och musik under det tidiga 1900-talet, skriver **Laura Barbagallo**.

TIDIGARE I ÅR visade Dulwich Gallery i London M K Čiurlionis. *Between Worlds*, den första riktigt stora utställningen i Storbritannien ägnad åt den litauiske konstnären och kompositören Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Den bidrar till att ge en bättre bild av modernismens utbredning i Baltikum.

Framförallt är Čiurlionis konstnärskap ett lysande exempel på sambandet mellan bildkonst och musik under

Målning av Čiurlionis från 1909.

FOTO: ALAMY

modernism

det tidiga 1900-talet. Čiurlionis rörde sig ledigt mellan båda världarna. På mindre än ett decennium, mellan 1903 och 1909, producerade han hela 400 målningar och grafiska verk tillsammans med 400 kompo-

I de städer som framförallt format Čiurlionis konstnärskap, Krakow och Warszawa, hade samtidigt innovativa idéer, nationella drömmar och ett nygammalt intresse för naturen väckts.

sitioner, däribland två storskaliga symfoniska dikter, en ouvertyr, två pianosonater, en stråkkvartett och en kantat för kör och orkester, och därtill flera litterära alster.

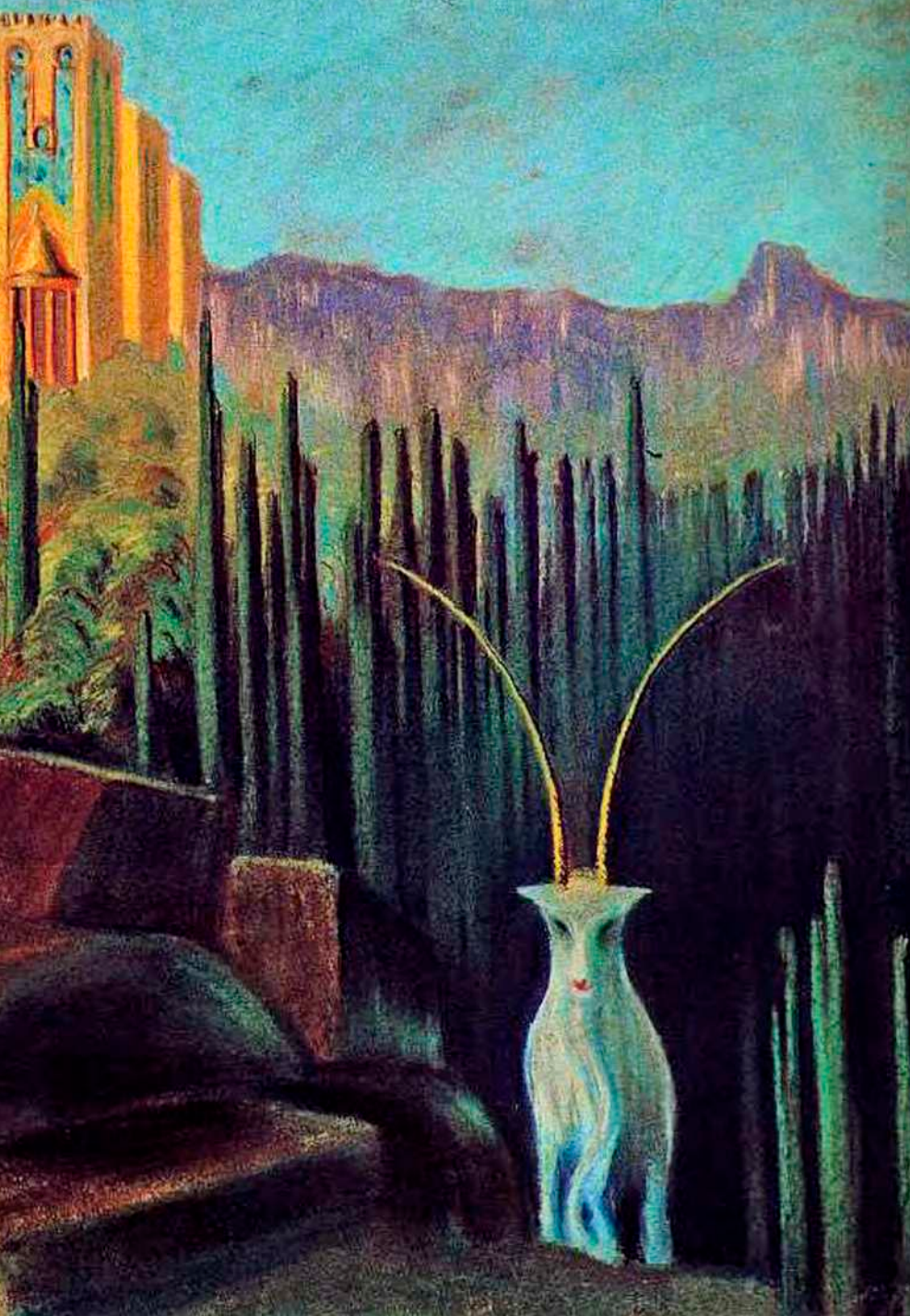
Han inledde sin karriär som pianist och organist, och studerade musik i Warszawa 1894–1899. Fursten Michał Ogiński stöttade honom som mecenat fram till sin död 1902. År 1904 var Čiurlionis en fullärd kompositör, och engagerade sig i det som idag är konstakademin i Warszawa, där han samma år gjorde sina första målningar. Hans eklektiska intressen sträckte sig vidare över geologi och historia, kemi och geometri, fysik och astronomi, astrologi och mytologi, döda och levande språk, österländska och västerländska religioner. Han läste filosofer som Kant, Descartes, Schopenhauer och Nietzsche med entusiasm.

Intresset för att hitta samband mellan musik och konst var tidstypiskt. Den franske poeten Rimbaud associerade

noter med färger. Inspirerad av sådana idéer skapade Čiurlionis i sin konst ett eget system byggt på korrespondenser: mellan ljudvolym och färgintensitet, och mellan musikaliskt tempo och plastisk-linjär rytm.

Paris och Bryssel var de städer i Europa där experimenterandet med sambanden mellan måleri och musik var särskilt aktivt. I Paris vann Wagners föreställning om ett Gesamtkunstwerk och sagan om Graal stor uppskattning i teosofiska cirklar, och särskilt i Josephin Péladans salonger mellan 1892 och 1897.

I Bryssel gjorde konstnären Jean Delville 1910 frontespisen till partituret till Prometheus, ett försök till korrelation mellan musik, färger och bildkonst av kompositören Aleksandr Skrjabin. Delville sammanförde en grupp teosofiska och symbolistiska konstnärer i Bryssel kring 1905, bland dem Skrjabin och Čiurlionis. Man eftersträvade en förening av konst och andlig- >>

Målning från 1904.

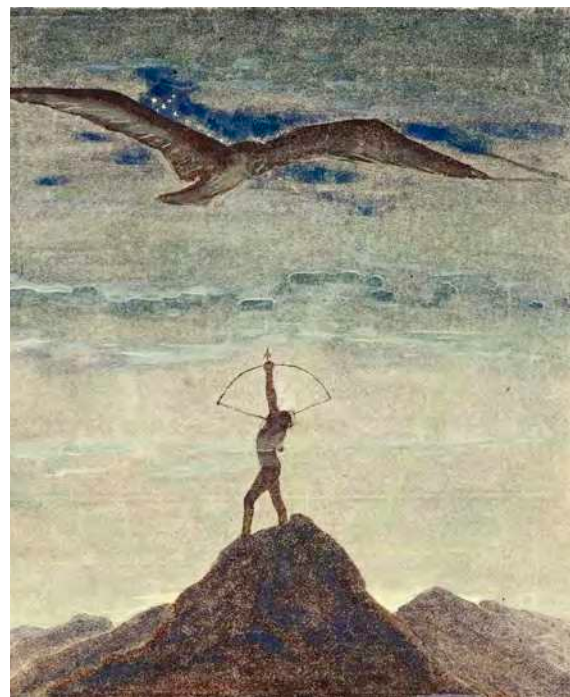
FOTO: ALAMY

het, konstnären uppfattades närmast som en sorts profet.

Čiurlionis konst är djupt präglad av dessa miljöer och uppfattningar. Dessutom utgör han länken mellan de här idéerna och nationalromantikens födelse i Baltikum. Termen brukar användas för liknande rörelser i både Norden och Baltikum. Den nationalromantiska rörelsen ville ge nytt liv åt folkliga legender och gamla föreställningar. Man intresserade sig för folklig konst, muntliga traditioner, melodier, poesi och litteratur, detta spelade en stor roll i formulerandet av den framväxande nationalkänslan i de baltiska länderna. Estland, Lettland och Litauen blev självständiga efter första världskriget och ryska revolutionen.

Den europeiska symbolismen och den medvetandes emancipation som den förmedlade kom på så sätt att prägla de tre ländernas kulturella självuppfattning och självständighet.

I DE STÄDER SOM framförallt format Čiurlionis konstnärskap, Krakow och Warszawa, hade samtidigt innovativa idéer, nationella drömmar och ett nygamalt intresse för naturen väckts. Landskapsmåleriet erbjöd konstnären en möjlighet att på en och samma gång uttrycka individuella och kollektiva drömmar. Krakow upplevde en kreativ fas under det habsburgska rikets sista år. Eftersom staden låg i det liberalare Österrike attraherade den polacker från alla delar av det då

Målning från 1906.

FOTO: ALAMY

Intresset för att hitta samband mellan musik och konst var tidstypiskt. Den franske poeten Rimbaud associerade noter med färger.

fortfarande uppdelade landet – Österrike, Ryssland och Tyskland.

Čiurlionis naturskildringar kan uttrycka såväl mjuk lyrik som fruktan och skräck. I *Rex* (1909), den största målningen på utställningen, visar Čiurlionis en på många sätt banbrytande vision av den sammanflätade relationen mellan människan och det absoluta. Hans verk domineras av skildringar av natt, skymning och solnedgång. Stjärnornas kosmiska ordning står i förbindelse med människans inre värld. Visioner av urgamla civilisationer smälter samman med futuristiska landskap. Osannolika städer från någon exotisk saga blir till moderna storstäder med hissnande byggnader och torn, under en himmel med flera solar. Genom sin behandling av ljus och strålgång står Čiurlionis inte minst nära en grupp svenska kvinnliga konstnärer, bland dem Anna Boberg, som nyligen ägnades en utställning på Waldemarsudde i Stockholm. ✨

Huvtröjor och guldkedjor

EN VINDPINAD HÖSTDAG kommer Alexandra Pascalidou som ett högklackat yrväder till Folkets hus i Bräcke för att prata om sin bok *Var är papporna?*. Det blir en oväntat drabbande berättelse, inte minst om hennes komplicerade förhållande till sin egen pappa.

Hon lyfter också fram frestelserna för alla unga män på "orten" att anamma den kriminella livsstilen, om inte annat så för att det ger störst uppmärksamhet.

Hennes ord fladdrar upp i minnet när SVT puffar för en ny, föregivet "skitig" serie vid namn *Taelgia*.

På hemsidan står att läsa: "16-årige Gabriel tvingas flytta efter att hans pappa har gjort ett stort misstag. I nya bostadsområdet Ronna blir han välkommen av den kriminelle Marko. Gabriels basketspelande syster Magda har precis tagit en plats i stadens elitlag Taelgia. Sibel flyttar hem och blir den första syrianska polisen i Södertälje."

När jag himlar med ögonen invänder en person i min närhet att hon hört att serien ska vara riktigt bra.

Jag svarar att jag inte tvivlar på det en sekund.

Jag hörde samma sak om *Snabba cash* och *Kalifat* och *Tunna blå linjen*. Och jag har suttit limmad vid allihopa, i bostadsrätten på Södermalm. Sett huvtröjor och Glockar och guldkedjor paradera förbi, småmyst åt min växande förtrogenhet med det färgstarka lingot.

Sen har jag gått ut på kvällspromenad med hunden, förbi kvarterets barer och kaféer där man på griffeltavlor undanber sig villaägare och SD:are, och uttrycker sitt stöd för allas rätt att "älska vem de vill".

Förutom villaägare och SD:are, får man förmoda.

Medelklassens behov av strömmad förortskriminalitet tycks omtämligt. Vi bjuds till och med in att skratta åt etniska stereotyper som vore otänkbara för bara ett par valrörelser sen – men eftersom Özz Ntjén spelar huvudrollen i *Flykten till Östermalm* slipper vi ha dåligt samvete.

Jag kan riktigt se glittret i ögonen runt mötesbordet när *Taelgia* pitchades, och hur en känsla av *samhällsnytta* spred sig i rummet. Sätta ljuset på angelägna problem ... riva ner murar ... krossa fördomar ...

Och jag får jag en omtumlande déjà vu till det inte alltid så glada åttitalet, när medelklassens största skräck – åtminstone just den här medelklassarens – var invandrarungdomar som tränade sina karatefärdigheter i Kungsgårdens dunkel.

Snabbare än man hann säga "projektstöd" drog Staffan Hildebrand och Anders Carlberg in med sina filmkameror och Fryshus. Karatekidsen pallrades upp och talade allvarstygnt om tristessen och misären i sina förorter. Men i deras ögon glimmade den omisskänneliga lyckan över att hamna på bild – i bästa fall rörliga sådana.

Alla sociopater hungrar efter uppmärksamhet. Vilken som helst.

Ingen behöver tvivla på manusförfattarnas eller regissörernas ädla syften bakom en ny vända huvtröjor, Glockar och guldkedjor. Men det kan vara värt att hålla i minnet att alla små- och storgångstrars älsklingsfilm är en fyrtio år gammal historia som borde få varenda tonårsskille på "orten" att ägna all vaken tid åt sina läxböcker. Som moralitet står den faktiskt inte Staffan Hildebrands åttitalsfilmer långt efter.

Jag talar förstås om Brian de Palmas *Scarface*.

Men även en pedagogiskt utstakad undergångshistoria kan ha sin oemotståndliga lockelse. Lyckan i att se Tony Montana meja ner sina mäktiga konkurrenter gör bevisligen ett starkare intryck än scenen när han själv blir nermejad.

Hur detta kretslopp ska brytas – eller om det alls låter sig göras – vet jag inte. Jag vet bara att det efter *Taelgia* vankas nya huvtröjor, Glockar och guldkedjor. Och att det kommer att vara riktigt bra. ✨

I korthet Misstro mot konformism

I år har åtminstone tre framstående centraleuropeiska författare gått ur tiden.

Milan Kundera behöver knappast någon vidare introduktion. Han tillhörde den lilla exklusiva skara seriösa författare vars romaner faktiskt läses i ganska stora delar av befolkningslagren. Dessutom var han en skicklig essäist. Han hade intressanta tankar om litteraturhistoria och bidrog mer än kanske någon annan till att Centraleuropa återupptäcktes som kultursfär på 1980-talet genom hans artikel *Centraleuropas tragedi*. Hans bortgång i juli har också uppmärksammat flitigt i medierna.

Även kroatiska Dubravka Ugrešić var en författare av rang och mottagare av det prestigefyllda Vilenicapriset, som i några fall föregripit Nobelpriset. Listan över mottagare av det slovenska priset kan läsas som en katalog över några av de mest läsvärda och intressanta författarna från öster om Elbe från de senaste trettio åren. Ugrešić tillhör dem genom sin breda litterära och litteraturvetenskapliga produktion. Hon gick ur tiden i mars och beskrevs i en runa i *Dagens Nyheter* av Sandra Stiskalo som en blixtrande intelligent misantrop, "en röst som signalerade misstro mot all sorts konformism".

Den kanske minst uppmärksammade av de tre var Richard Wagner. Det rör sig alltså inte om operakompositören utan om den rumänskyske författaren, tillika Nobelpristagaren Herta Müllers ex-man. Han föddes i den lilla staden Lovrin i västra Rumänien 1952, studerade germanistik och rumänistik och grundade 1972 tillsammans med ett antal andra tyskrumäner den regimkritiska gruppen Aktionsgruppe Banat. År 1987 emigrerade han till Västberlin.

Han är förmodligen mest känd som poet och romanförfattare men var också essäist. Här kan nämnas hans underhållande och underfundiga essäsamling *Habsburg*. Hans pregnanta bok om kommunismens sammanbrott i Öst- och Centraleuropa, *Völker ohne Signale*, framstår idag i många stycken som klarsynt om än bitter. Han utvecklades med åren mot en alltmer konservativ hållning, i många hänseenden också besviken på utvecklingen i väst.

Motståndet mot konformism, skepsis och en viss ironisk distans förenade dem alla. Sämre egenskaper kan intellektuella ha. ✨

Jakob Sjövall

Bengt Ohlsson

Detta nummers recensioner:

Carl Rudbeck vänder sig mot Mekka; **Lars Håkan Svensson** går till källan; **Helena Granström** vet inte; **Benny Carlson** inventerar fascismens idéproduktion; **Jenny Danielsson** hyllar ett geni; **Svend Dahl** rådfrågar folket; **Henrik Lundberg** älskar på avstånd; **Bengt G Nilsson** ser bistånd gå till vapen.

Kaba: Det allra heligaste.

FOTO: GETTY IMAGES

Allt tillkommer Gud

Frågan om de tillåtna formerna av religion i allmänhet och islam i synnerhet har på senare tid blivit brännande het. Inte sällan är de interna konflikterna de mest infekterade. Två nyutkomna böcker, prisade av Carl Rudbeck, bidrar med nya, vägande insikter.

RELIGIONSHISTORIA

Är Rémi Brague en islamofob? Han ställer själv den frågan alldeles i början av sin skarpsinniga och lärda bok *Sur l'islam*. Läsaren får själv avgöra, men Brague själv berättar att han har kallats för en "lärdd islamofob"; det har han förstås gemensamt med många andra eminenta forskare.

Ingen vettig människa kallar honom dock för just islamofob eftersom inga vettiga människor på fullt allvar använder den glosan som argument. Att vara kritisk mot islam är en sak men att jämföra en sådan inställning med en sjukdom är bara dumt och vittnar egentligen bara om brist på goda argument. Ingen har väl kallat Inge-
mar Hedenius eller Christopher Hitchens

för "kristendomofober". Brague uppmanar sina läsare att undvika ord som slutar på "-fobi" – sådana utgör, menar han, en allvarlig fara för den mentala hälsan. En religion som inte klarar av att utsättas för kritisk granskning kan inte vara mycket att ha.

Visst har Brague skrivit en på många vis kritisk bok, men det är en väl underbyggd analys – precis vad man kan vänta sig av en man som under flera årtionden undervisade i arabisk filosofi vid universitetet i Paris och i München. För klarhetens skull: med "arabisk filosofi" menas här inget annat än filosofi skriven på arabiska, medan författaren för sin del kan vara arab, jude, perser, uzbek eller något annat. I mångt och mycket är det som ofta kallas arabisk filosofi en förlängning eller fortsättning av den grekiska, speciellt så som den praktiseras av Aristoteles. Av Platon märks inte lika mycket.

Brague verkar mest intresserad av islam i vad man kanske kan kalla dess klassiska form, det vill säga: på ett ungefär som den uppträdde från 600-talet och fram till 1400-talet, från Muhammed som dog 632 till Ibn Khaldun som mötte sin skapare 1406. Han föredrar att uppehålla sig vid betydande tänkare som Avicenna (Ibn Sina), al-Ghazali, Ibn Taymiyya och Averroes (Ibn Rushd), som han har läst och citerar på originalspråk. Till det kommer förstås en ingående kännedom om vad västerländska orientalister från Ignaz Goldziher till våra dagars professorer har skrivit.

Brague är inte den förste att påpeka att islam är ett mångtydigt begrepp, det kan betyda både en religion och en civilisation, här finns då inte en distinktion som motsvarar den mellan kristendom och kristenhet. Historikern Marshall Hodgson

>>

föreslog att man i den senare bemärkelsen skulle använda det nybildade men klargörande adjektivet *islamicate*. Vilket kan te sig praktiskt, men som inte är särskilt elegant.

Visst är det på många vis en kritisk bild som Brague målar upp, kritisk delvis mot islam i sig men ännu mer mot naiva och okunniga västerländska kommentatorer som försöker prångla ut en retuscherad bild och som gör sitt bästa för att dölja det som kan tänkas som stöta en modern, "woke"-sensibilitet av västerländskt snitt. Ett par exempel: Så framställs ofta al-Andalus, tiden mellan cirka 700 och 1400, då stora delar av den iberiska halvön var under muslimsk överhöghet, som en förebild för tolerans och fredlig samexistens – *convivencia* – mellan muslimer, judar och kristna. Det ligger tillräckligt långt tillbaka i tiden för att man ska kunna idealisera denna på många sätt lysande civilisation som producerade förstklassig filosofi och poesi, och framställa den som om den styrdes av ett gäng folktoparter *avant la lettre*.

I själva verket var det fråga om ett hårt skiktat samhälle med muslimerna högst upp; de åtnjöt allehanda sociala och juridiska privilegier som förvägrades andra grupper. Det var ett samhälle som närmast liknar det sydafrikanska apartheidsystemet, skriver Brague.

Korstågen är ett annat historiskt fenomen som läggs Västerlandet till last och som sägs visa på Europas unika uselhet. Visst begicks många ogärningar av korsfarare – inte bara mot muslimer utan också mot judar – men det är först på senare år som detta har uppmärksamats av muslimerna själva som ett speciellt skändligt projekt. Tidens arabiska historiker och krönikörförfattare talade inte ens om korsfarare utan om franker eller romare. Den store al-Ghazali befann sig i området vid tiden för det första korståget men nämner det inte alls i sitt omfattande författarskap.

Det talas vanligen om de tre monoteistiska religionerna som om de vore tre variationer på samma tema, och i någon mån stämmer väl detta. Brague ser ändå en avgörande skillnad som gör islam annorlunda. Islam ser sig som människans naturliga religion – alla som inte omfattar den är ett slags avfallingar. Långt mycket mer än de båda andra religionerna betonar islam lagen, och den är sträng. Jesus ville inte stena kvinnan som hade ertappats med äktenskapsbrott utan nöjer sig med att säga "Gå nu, och synda inte mer". Något liknande är otänkbart i Koranen, som innehåller rent av sadistiska stycken som till och med fått muslimer att reagera. Brague citerar ur den fjärde suran som låter så här i K V Zettersténs lite äldre-

domliga men trogna översättning: "Dem, som förneka våra tecken, skola vi förvisso steka i eld. Så ofta deras hud varder genomstekt, skola vi ge dem en annan i stället. Gud är förvisso väldig och vis."

Jihad – det heliga kriget – har också det blivit ett tvistefråga. Enligt en så kallad *hadith* – en tradition som relaterar vad profeten har sagt – gjorde Muhammed en distinktion mellan stor jihad som är kampen mellan ont och gott i vår själ, alltså en inre strid, och liten jihad som är den väpnade kampen mot avfallingar och otrogna. Det finns goda skäl att ifrågasätta autenticiteten i denna *hadith*. Islams fromma mystiker talar mycket sällan om jihad utan använde andra ord om den inre kampen.

En som ofta och mer än gärna talar om jihad är 1300-talsteologen Ibn Taymiyya, som slog fast att "det heliga kriget är det bästa sättet att frivilligt tjäna Gud." Man skulle kunna tro att det är irrelevant för dagens debatter och för dagens historielösa västerlänningar att komma dragande

"Visst är det på många vis en kritisk bild som Brague målar upp, kritisk delvis mot islam i sig men ännu mer mot naiva och okunniga västerländska kommentatorer."

med vad en medeltida teolog har sagt. Om det ändå vore så väl. Ibn Taymiyya har varit en förebild för wahhabismen och andra extrema former av sunni-islam.

Ingen religion betonar Guds allmakt mer än islam. Det blir tydligt när man kommer till frågan om huruvida Gud vill det goda helt enkelt därför att det är gott, eller om det goda är gott för att Gud vill det. Kristna tänkare väljer – med några undantag – det första alternativet medan muslimska lärde ofta väljer det andra. Gud bestämmer vad som är gott, varje annan tanke vore att inkräkta på Hans allmakt. Brague hänvisar till al-Ghazali, som dog 1111 och som av många är ansedd som islams främsta teolog. Eftersom det är Guds val som gör det goda till gott och det onda till ont, är det omöjligt för människan att skapa ett giltigt moraliskt system helt på egen hand och utan hjälp av religiös uppenbarelse.

Det kan vid första påseende tyckas som om argumentet om Guds förhållanden till det goda är ungefär lika esoteriskt som frågan om hur många änglar som får plats på ett knappnålshuvud. Men i förlängningen har frågan stora och genomgripande implikationer: västerländsk humanism där människan är alltings mått och moralisk domare är otänkbar inom någorlunda ortodoxa former av islam.

Islam är, eller säger sig vara, en förnuf-

tig religion med några enkla fundamentala sanningar. En rationell religion som inte kräver av sina troende "att de ska offra intellektet". Kristendom däremot kräver att vi ska tro på de mest otroliga saker: tre gudar – fader, son och helig ande – hur Gud blev människa och annat som är svårt för ett vanligt förnuft att förstå.

Brague menar att islam på många punkter skiljer sig från nästan alla andra religioner. Lite förenklat kan man säga att de flesta religioner är en del men bara en del av samhället, i synnerhet av det civila samhället. Islam, däremot, är både samhälle och stat. Sharian, den religiösa lagen, är "islams hjärta", skriver Brague. Den ska genomsyra hela samhället och det är är teologer, skriftlärde, ulama, som bestämmer hur lagen ska tolkas. Det gör, menar Brague, att Jesus kända distinktion mellan vad som tillkommer Gud och vad som tillkommer kejsaren inte har någon plats inom islam. Där tillkommer i sista hand allt Gud.

Så vitt skilda storheter som USA:s förre president George W Bush och den nuvarande påven Franciskus tror sig ha fastslagit att det verkliga, sanna islam är en fredens religion. Vilken rätt har de att skilja mellan riktiga och oriktiga former? Det är, menar Brague, ungefär som om Dalai lama skulle tala om för påven vad som är sann kristendom och vad som är en perverterad version av denna lära. Problemet är förstås att det ingenstans inom islam, åtminstone inte inom sunni-islam, finns en sista instans som avgör vad som är rätt och fel. Ingen har samma auktoritet som påven. Den enda ovedersägliga auktoriteten inom islam är Koranen som har dikterats av Gud till Muhammed. Den är bokstavligt Guds ord. Koranen är inte alltid lättolkad – det är väl därför man har varit tvungen att låta den kompletteras av nyss nämnda hadither, som blir vägledning när Gud lämnar de troende i sticket.

Jag tror att ytterst få av Bragues läsare, efter att ha avslutat sin läsning av boken *Sur l'islam*, skulle vilja kalla honom islamofob. I själva verket visar han stor respekt för islams stora tänkare, som han ofta kallar lysande. Han tar dem på allvar och analyserar förutsättningslöst deras idéer och hur de hänger ihop eller inte gör det. Skulle han ha ägnat årtionden av sitt liv åt filosofer och teologer som han ringaktar?

Som de flesta andra betraktare ser

Korståg: Inte fullt så förfärliga?

FOTO: ALAMY

han att den muslimska världen stagnerade någon gång kring år 1400. Men det kan knappast läggas Europa till last, Det var inte korsfarare som i mitten av 1200-talet ödelade Bagdad och störtade den siste abbasidiska kalifen, Det var mongoler som stod för massakern, ledda av Hülegü, Djingis khans sonson.

Bragues bok är inte invändningsfri. Ibland saknar jag ett historiskt perspektiv. Man får intrycket att alla dess storheter på något vis är fritt svävande andar som väver sina texter bortom tid och rum. Men det är ett fel, eller åtminstone en brist, som är vanligt förekommande bland filosofer som gärna behandlar tänkare från Platon över Avicenna till Wittgenstein som vore de alla våra samtida.

Sur l'islam är varken en akademisk avhandling eller en introduktion till islam för nyfikna nybörjare, utan en sofistikerad och elegant analys av några av islams främsta tänkare och deras filosofiska och teologiska antaganden. Den vänder sig främst till den hotade lilla folkspillra som brukar kallas den bildade allmänheten.

Islam är förstås lika litet som andra religioner någon väl sammanhållen enhet. Liksom till exempel kristendom och buddism har den hemsökts av schismer. Den stora schismen inom islam har varit och är fortfarande den mellan sunni och shia. Konflikten mellan dessa två grenar (som båda har många underavdelningar precis som den protestantiska kyrkan) går tillbaka till slutet av

600-talet och är ännu inte bilagd. Även om tonfallen under de senaste månaderna mellan shia i Iran och sunni i Saudiarabien har varit ovanligt milda och medgörliga, kan situationen när som helst förändras. Det var ju inte för så länge sedan som dessa två länder förde ett *proxy war* i Jemen. Turkiet har förstås också på sistone visat en vilja att bli den främsta sunni-nationen. Att Iran är *top dog* bland shia är det väl ingen som ifrågasätter. Länge var det få i väst som ens kände till skillnaden mellan sunni och shia, men efter den iranska revolutionen och den amerikanska invasionen av Irak har termerna börjat att ingå i det politiska vardagsspråket.

Det finns redan ganska gott om böcker om sunni och shia. Ändå vågar jag påstå att Toby Matthiesens *The Caliph and the Imam* för överskådlig framtid kommer att bli standardverket i detta ämne. Den är lika uttömmande som utmattande: en bok på över 900 sidor där de sista 500 är noter och bibliografi. Min främsta invändning ligger just här. Som boken nu är upplagd måste man ständigt bläddra fram och tillbaka. Rena bibliografiska noter hade gott kunna få stan längst bak medan de mer diskuterande noterna hade kunnat integreras i den löpande texten eller ha placerats längst ner på sidan. Sådana förändringar hade gjort boken läsvänligare.

Det handlar alltså om kalifen och imamen, eller kanske rättare sagt om kalifen eller imamen.

När Muhammed dog lämnade han inga klara instruktioner om vem skulle efterträda honom som ledare för islam som religion och för den snabbt växande stat han hade grundat. När Guds sändebud kallades hem kunde han väl knappast förutse hur snabbt islam skulle sprida sig. Skulle hans efterträdare vara av profetens släkt eller kunde man välja vem som helst om han bara var vis och rättträdig? Här gick den ursprungliga skiljelinjen. De tre första kaliferna var Muhammads följeslagare men inte släkt med honom, medan den fjärde kalifen Ali var profetens svärson. Shia menar att Ali genom sitt släktskap med Muhammed var den förste riktigt legitima ledaren för islam.

Ali mördades 661 och Muawiyya blev den första ummayyadiska kalifen. Han utsåg sin son Yazid till sin efterträdare och gjorde kalifatet till något som påminner om ett kungadöme. Men hans ställning var hotad först av Alis son Hassan, som emellertid kapitulerade inför Muawiyyas övermakt. Hassans yngre bror Hussain valde en annan strategi och vägrade att erkänna Yazid som kalif. Avgörandet kom den tionde dagen i månaden Muharram år 680 i Karbala i vad som idag är Irak, då Yazids trupper dödade Hussain och hans anhängare. Splittringen var ett faktum. Sedan dess har den med ojämna mellanrum tagit sig våldsamma uttryck.

Naturligtvis finns det skillnader också inom sunni och shia. De följer olika juridiska skolor. En av de viktigaste grenarna inom shia är den som erkänner de första tolv imamerna fram till al-Mahdi som försvann någon gång på 800-talet.

Under islams historia har shia varit en minoritet på omkring 15 procent. Shiiter har ofta känt sig förföljda eller i bästa fall undanskuffade. De stora kända kalifaten – ummayyader i Damaskus och på den iberiska halvön, abbasider i Bagdad var alla sunniter. Fatimiderna i Kairo var ett undantag men den dynastin störtades av den sägenomspunna Saladin som återställde den sunnitiska ordningen.

Det är politiska skiftningar och maktförskjutningar som mest intresserar Matthiesen. De dogmatiska och teologiska skillnaderna verkar spela mindre roll för honom. Den avgörande skillnaden förblir vem som ska styra islam. Shia menar att han (och någon hon ha aldrig kommit i fråga) ska vara en imam som tillhör *ahl al-bait* – profetens släkt. Sunni ser i kalifen Guds eller profetens efterträdare på jorden. Andra skillnader är att man litat på olika samlingar av hadither. Ytterligare en skillnad är inställningen till heliga män. Shia-muslimer vallfärdar gärna till deras gravar i något som åtminstone ytligt sett påmin-

>>

ner om kristna vallfärder. För sunni är detta en styggelse. Speciellt då i sunni-islams wahhabitiska form med ursprung i Saudiarabien, men som sedan genom petrodollar har exporterats runt om i världen. För wahhabiter och andra fundamentalister är detta *shirk*, det vill säga något som liknar månggudadyrkan, och inom islam är det den värsta av synder. För en utomstående kan skillnaderna, bortsett från den som gäller vem som ska bestämma, framstå som tämligen futtiga.

Återvändande ayatolla: Ingen demokratisk pedant.

FOTO: TT

Redan efter 100 sidor har Matthiesen, som mera är historiker än en subtil läsare av teologiska och filosofiska spetsfundigheter, nått fram till 1500-talet. Fram till dess har konflikterna ofta varit suddiga, och politiska allianser hade inte sällan mer realpolitiska orsaker än teologiska och religiösa. Alltså ungefär som i 1600-talets Europa där det protestantiska Sverige kunde göra gemensam sak med det katolska Frankrike.

På 1500-talet delades den muslimska världen mellan två stormakter som var fientligt inställda till varandra: det osmanska väldet med en kalif och det safavidiska Iran där shah Ismail införde shiaislam som statsreligion. Att två så expansiva och angränsande stormakter var i nästan ständig konflikt med varandra är inte så konstigt. Båda ville kontrollera delar av Kaukasus och Mesopotamien. Dessa skärmytslingar och krig på den osmanska ostfronten hade naturligtvis stora konsekvenser: Osmanerna kunde aldrig med full kraft och under en längre tid bedriva kampanj i väst då de ständigt var tvungna att hålla ett vakande öga på vad de shiitiska iranierna kunde ställa till med. Osmarna

”När Muhammed dog lämnade han inga klara instruktioner om vem skulle efterträda honom som ledare för islam som religion och för den snabbt växande stat han hade grundat.”

nernas försök att islamisera Europa stoppades redan på Balkan. Var och en måste naturligtvis på egen hand avgöra om detta var bra eller dåligt för den senare utvecklingen i Europa.

om islam som en kyrka och wahhabiter som puritaner eller kalvinister. Konflikter som tidigare varit närmast privata eller ”legat i luften” blev nu byråkratiska kategorier som gjorde latent konflikter synliga. ”Religionen blev nu ett ämne för politiska stridigheter och förändrades därigenom”, skriver författaren.

Någon liknade skedde i Levanten, där fransmännen försökte bringa ordning i den religiösa mångfalden med katoliker, protestanter, druser, maroniter, alawiter, nestorianer, syrianer och säkert något dussin till.

Också här ville man se till att alla grupper skulle representeras på ett någorlunda proportionerligt sätt. Det gick ett tag, men snart blev muslimerna en så stor grupp att den tidigare prekära balansen rubbades med blodiga konflikter som följde.

Iran är shia-islams centrum, aldrig mer så än efter iranska revolutionen 1979, och ayatolla Khomeinis triumfatoriska återkomst till sitt hemland även om han väl då knappast började bygga sitt lands demokratiska institutioner med den pedantiska noggrannhet som Olof Palme påstod. Däremot hittade Khomeini på en helt ny lära – *wilayat al-faqih* – där den laglärde (juristen) skulle övervaka staten. I Irans fall hade det visat sig ha mycket litet att göra med demokrati.

Ett och annat fel har smugit sig in i denna långa bok. Sålunda påstår författaren att den egensinnige orientalist Louis Massignon skulle ha konverterat till islam. Massignon förblev dock katolik, om än en ganska ovanlig sådan, ändå fram till sin död.

The Caliph and the Imam kommer att konsulteras i många år framöver. Som tur är har den ett omfattande index som gör att den går att använda som uppslagsverk. ✨

Carl Rudbeck

SUR L'ISLAM
RÉMI BRAGUE
Gallimard 2023

THE CALIPH AND THE IMAM
THE MAKING OF
SUNNISM AND SHIISM
TOBY MATTHIESEN
Oxford University Press 2023

Samlade verk

LITTERATURHISTORIA

Jorge Luis Borges slog en gång fast följande: "När författare dör blir de till böcker." Tesen är väl knappast ofelbar men i fallet William Shakespeare, författarnas författare, äger den förvisso sin riktighet. Och en alldeles egen riktighet. Om Shakespeares privata åsikter och erfarenheter vet vi så gott som ingenting. Däremot vet vi oerhört mycket om hur han tänkte sig att människor resonerar och känner i olika situationer. Via de otaliga personer som uppträder i hans pjäser får vi utförliga besked om den saken, så utförliga att en av Shakespeares mest vältaliga förespråkare, Harold Bloom, har hävdad att Shakespeare har uppfunnit den mänskliga naturen.

Denna övergång från fysisk person till bok skedde dock inte så momentant som Borges uttalande tycks antyda. Redan under sin livstid fick Shakespeare se ett relativt stort antal av sina pjäser tryckas, inte sällan i flera upplagor. Vid sin död 1616 var han faktiskt den flitigast publicerade dåtida dramatikern. Han hade också gett ut två långa dikter som trycktes om flera gånger och så naturligtvis en märklig sonettsekvens som utkom 1609. Men hälften av hans dramatiska författarskap låg ännu otryckt. Det fanns med andra ord ett behov av – och i varje fall en möjlighet till – en komplett utgåva. Men att utge en så stor samlingsvolym var ett riskprojekt med tanke på projektets kostnader och den presumtiva läsekretsens storlek. Sju år efter hans död, 1623, utkom likväl denna volym som i år firar 400-årsjubileum.

Projektet realiserades genom att ett antal personer med olika kopplingar till Shakespeare bildade ett konsortium: fem företrädare för boktryckar- och bokhandlarskrået, två medlemmar av Shakespeares teatersällskap The King's Men samt en pr-avdelning bestående av fyra poeter och intellektuella. De två skådespelarna, John Heminge och Henry Condell, omnämns ofta som bokens utgivare. Det är nog mer korrekt att se dem som bokens redaktörer. De förmedlade

>>

FOTO: ALAMY

Kung Lear: Dramatikern reviderade texten på flera punkter.

det viktiga otryckta materialet och kunde genom sin privata och professionella kontakt med Shakespeare ge ovärderliga råd om hur materialet skulle utnyttjas.

Dessutom skrev de två förord. Det ena var ett dedikationsbrev riktat till två mäktiga adelsmän, bröderna William och Philip Herbert, som båda förfogade över ett stort kulturellt kapital. William, earl av Pembroke, hade som hovmarskalk med ansvar för underhållet vid hovet länge hållit en beskyddande hand över *The King's Men*. Det andra förordet var riktat till bokens "olika läsare" och försäkrade att de använda förlagorna var autentiska. Den Shakespeare som läsaren skulle möta var "vår Shakespeare", alltså den man som Heminge och Condell hade känt och samarbetat med.

Minst lika viktiga var de fem föreläsningarna för förlagsbranschen som satade det nödvändiga kapitalet och stod för den trycktekniska kompetensen. Samtliga var medlemmar av The Stationers' Company, ett skrå som bestod av tryckare, utgivare och bokhandlare. För att en bok skulle få ges ut måste manuskriptet granskas av censuren och vara registrerat i ett register som förvarades i The Stationers' Hall. Hur utgivaren hade kommit över manuskriptet var mindre viktigt. Copyright fanns inte och inte heller royaltier. En skådespelförfattare sålde sin produkt till teatersällskapet som sedan var tvungen att hålla hårt i manu-

skriptet för att det inte skulle komma på avvägar och hamna i en förläggares händer. Om detta likväl skedde och manuskriptet registrerades av The Stationers' Company, hörde utgivningsrätt och eventuella förtjänster enbart till förläggaren.

Resultatet av konsortiets ansträngningar blev en praktfull 898 sidor tjock volym i folioformat (cirka 30 x 20 cm) som ofta sägs vara den viktigaste bok som har utkommit på engelska näst efter Bibeln. Den fick titeln *Mr William Shakespeares Comedies Histories & Tragedies* men hade också kunnat heta "William Shakespeares dramatiska verk" i analogi med exempelvis dramatikern och poeten Ben Jonsons *Works* (1616), även den i folioformat.

Att använda ordet "verk" om en engelsk författares produkter var emellertid inte oproblematiskt vid den här tiden. Det förde tankarna till de latinska klassikernas ouppnåeliga *opera*, en anspeling som möjligen kunde tolereras om innehållet var poesi i förebildernas efterföljd. Om det däremot bestod av teaterpjäser, som hade en helt annan genremässig status, förhöll det sig annorlunda. Jonson hade av en anonym epigramdiktare fått frågan: "Pray tell me, Ben, where doth the mystery lurk, / What others call a play you call a work?" Kanske var det därför som han i en av de två dikter han skrev till Shakespeares bok hävdade att hans framlidne vän, kollega och rival var "a Monument, without a tombe" – något

som boken skulle råda bot på – och att han hade skrivit inte "[for] an age, but for all time". Men Jonson noterade också att Shakespeare "had small Latine and less Greek". Denna kryptiska fras har oftast uppfattats som nedlåtande men kan också tolkas som att den självmedvetne Jonson ändå medgav att Shakespeare hade uppnått geniklass trots att han inte hade följt de konventioner som förebilderna ansågs ha gjort oundgängliga.

Invändningar på det genremässiga planet var dock inte de enda hinder som projektet hade att bemästra. Betydligt viktigare var en rad praktiska frågor. Heminge och Condell kunde som representanter för *The King's Men* bidra med 18 opublicerade manuskript, men hur skulle man förvärva utgivningsrättigheter för övriga verk? Hur skulle man få fram pålitliga textförlagor? Och – viktigast av allt – var projektet ekonomiskt genomförbart? Papper var mycket dyrt, trycktiden skulle bli lång – två år skulle det visa sig – och antalet köpare var inte stort.

Dessa och andra relevanta problem har under årens lopp belysts av en lång rad prominenta Shakespeareforskare. Nu, lagom till folioupplagans 400-årsdag, har Chris Laoutaris, forskare vid Shakespeare-institutet i Stratford och universitetet i Birmingham, tagit sig före att sammanställa vad vi vet, fundera några varv till och så skriva vad man kanske skulle kunna kalla folioutgåvans biografi. *Shakespeare's Book. The Intertwined Lives Behind the First Folio* kallar han sitt arbete som genom sitt upplägg – en kronologisk och litteratursociologisk skildring av folioupplagans tillkomst – påminner om liknande verk av andra nutida Shakespeareforskare, främst James Shapiros studier av åren 1599 och 1606 i Shakespeares liv och Charles Nicholls undersökning av hans tid som hyresgäst hos familjen Mountjoy på Silver Street under tidigt 1600-tal. Som om detta inte var nog har oxfordprofessorn Emma Smith samtidigt gett ut en ny, reviderad upplaga av sin bok *Shakespeare's First Folio* som skildrar foliions öden fram till våra dagar. 400-årsjubileet har inte gått obemärkt förbi.

Hur rimligt är det att ägna en enda boks tillkomst så stor möda? Frågan kan ställas, men folioupplagan är inte vilken bok som helst. Utan den hade en lång rad gestalter som vi hänvisar till när vi beskriver olika människotyper inte funnits. Det engelska språket hade troligen fått klara sig utan cirka 1 000 ord som anses ha Shakespeare som upphovsman, och vi skulle vara utan en mängd kärnfulla fraser och uttryck som vi nu tar för givna.

Och den Shakespeare vi likväl skul-

"En skådespelförfattare sålde sin produkt till teatersällskapet som sedan var tvungen att hålla hårt i manuskriptet för att det inte skulle komma på avvägar."

le ha känt skulle ha varit en helt annan författare. Folion är nämligen ovärderlig som ett korrektiv till de Shakespeare-pjäser som trycktes i separata kvartoupplagor. Ett av de mest talande exemplen är *Kung Lear*. Pjäsen trycktes 1608 – två år efter att den hade skrivits – i en utgåva vars text skiljer sig markant från folioupplagens version inte bara vad gäller enskilda passager utan även som strukturell helhet. Orsaken är att Shakespeare har reviderat pjäsen grundligt så att folion innehåller en mer påtagligt teatralisk text, som Stanley Wells och Gary Taylor konstaterar. Moderna utgivare nöjde sig länge med att försöka jämk ihop de två texterna men numera har man accepterat att det rör sig om två versioner och trycker båda. Till saken hör att Shakespeare utgick från en anonym *King Lear* med lyckligt slut. Vi kan alltså idag, inte minst genom folioupplagan, studera hur Shakespeare i två faser arbetade om en medioker förlaga till en monumental tragedi.

Hur konstituerade då utgivarna folioupplagens texter och hur pålitliga är de? På titelbladet uppges det att texterna bygger på "True Originall Copies". Vad detta lätt motsägelsefulla uttryck ska betyda har man ägnat mycken möda åt utan att nå ett riktigt tillfredsställande svar. Vi vet att de fem första pjäserna utgår från renskrifter gjorda av kopian Ralph Crane, men vi vet inte om Crane hade tillgång till Shakespeares egna manuskript eller förlitade sig på The King's Mens arbetsversioner. Vi vet heller inte hur tryckarna förfor med de pjäser som Crane inte renskrev. Utgick man från Shakespeares egna korrigerade manuskript eller från de manuskript som The King's Men förfogade över (och som kunde innehålla tillägg och ändringar gjorda av Shakespeare eller någon annan författare som sällskapet anlätade)?

Texten har också påverkats av själva tryckprocessen. Genom detaljerade ortografiska studier har man kunnat fastställa hur sättarna arbetade och hur skickliga de var, hur de ibland har tillämpat egen stavning och att de mindre skickliga har tolkat förlagan fel eller satt texten fel. Och eftersom man inte tryckte sidorna i numerisk ordning utan

började med sidorna 6 och 7 i varje ark (som omfattade 12 sidor) löpte man risk att ibland få ont om eller alltför gott om utrymme. Det senare var naturligtvis ett mindre problem medan utrymmesbrist kunde förorsaka att man tillgrep olika drastiska lösningar för att få plats med en begriplig text.

Inte underligt att Laoutaris i sin undertitel betonar att tryckningen innebar att ett antal personers liv sammanflätades på ofta intrikata sätt. Inte minst förläggarnas relationer med Shakespeare är fascinerande och svårbestämda. Tryckaren William Jaggard hade 1599 gett ut dikthäftet *The Passionate Pilgrim*, som innehöll två Shakespearesonetter men också fem andra som påstods vara skrivna av Shakespeare men som inte var det. Jaggard hade förmodligen kommit över dem på olaglig väg och gett ut boken i spekulationssyfte. Shakespeare lär inte ha varit särskilt road, ännu mindre när boken utkom i ny upplaga.

Några år senare var Jaggard i farten med ett liknande projekt: en rad pjäser utgavs i Shakespeares namn men var inte alla skrivna av honom. Trots detta var Jaggard en högt respekterad medlem av The Stationers' Company. Han omnämns i folion som en av dess finansiärer och det var i hans tryckeri som boken tillkom. Även två av bokhandlarna i projektet hade salufört Shakespeare-pjäser i sina affärer. Vi får alltså tänka oss att Shakespeare hade känt

alla konsortiets medlemmar, var mycket god vän med vissa och kanske irriterad på andra. Likväl hade han postum anledning att vara tacksam för att de satsade mycket tid och stora pengar i projektet som var så pass ambitiöst att produkten salufördes inte bara i London utan även på bokmässan i Frankfurt, i vars katalog folion presenterades både 1622 och 1623.

Laoutaris skildring av de olika faserna av tryckningen är inte bara en fascinerande redogörelse för hur olika svårigheter bemästrades utan ger också en inblick i hur arbets-

processen påverkades av samhälleliga och politiska skeenden. Inte minst spännande är hans redogörelse för hur folions upplägg kan ha avspeglat tryckarnas ambitioner att dra nytta av kung Jakobs försök att få till ett giftermål mellan sin son Karl och den spanske kungens dotter och därmed göra slut på de fientligheter som alltid hotade att bryta ut mellan Spanien och England.

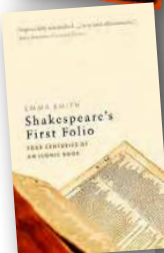
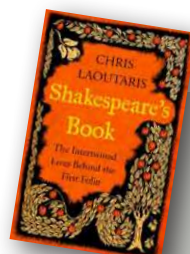
Bokens komposition – den inleds av *Stormen* och avslutas med *Cymbeline* – är, som Laoutaris och andra forskare noterat, en implicit reverens för kungens ambitioner: *Stormen* illustrerar hur en konflikt kan lösas genom ett dynastiskt äktenskap och *Cymbeline* visar med hjälp av ett forntida exempel hur Britanien och Rom knöts till varandra genom äktenskap. Att två av folions hyllningsdikter skrevs av hispanofila Oxfordakademiker minskar inte tesens trovärdighet. Nu blev det inget äktenskap mellan Karl och den spanska prinsessan (heller inte krig), men folions tematiska komposition bibehölls och man kunde dedicera boken till hovmarskalken som hade motsatt sig det spanska äktenskapspartiet. Folion kom ut och Shakespeares berömmelse var säkrad. Av allt att döma blev projektet ingen stor ekonomisk framgång. Finansiärerna fick tillbaka vad de satsat men gjorde ingen vinst.

Idag finns det 235 kända exemplar av den första folion. Den utdragna och komplicerade tryckningsproceduren gjorde att inget exemplar är det andra exakt likt. Däremot har alla den likheten att de betingar ett ofattbart marknadsvärde. När en folio såldes i New York 2020 blev priset nästan 10 miljoner dollar. Skönt att erinra sig att bokens egentlige upphovsman inte blev lottlös: förutom den tillfredsställelse det rimligen innebar att skriva pjäserna blev Shakespeare en tämligen rik man på de intäkter som hans teaterliv genererade. ✨

Lars Håkan Svensson

The First Folio: Dyrgräp.

SHAKESPEARE'S BOOK
THE INTERTWINED LIVES
BEHIND THE FIRST FOLIO
CHRIS LAOUTARIS
William Collins 2023

SHAKESPEARE'S
FIRST FOLIO
FOUR CENTURIES OF
AN ICONIC BOOK
EMMA SMITH
Oxford University Press 2023

Svart hål: Insidan är obekant för oss.

FOTO: ALAMY

Allt vi inte vet

NATURVETENSKAP

I dessa tider av fake news och alternativa fakta gäller det för vetenskapens försvarare att inte bli så upptagna av att förfäktat vad vetenskapen vet så att de glömmer något ännu mer centralt – nämligen vad vetenskapen inte vet. Den vetenskapliga metodens verkliga styrka visar sig nämligen just i dess förmåga att angripa det ännu okända, och, i minst lika hög grad, i dess beredvillighet att överge tidigare försanthållanden om det skulle visa sig nödvändigt. Som varje forskare kan intyga finns det ingenting mer spännande än ett experimentresultat som bryter mot den etablerade teorins förutsägelser – spännande för att det i avvikelserna bär ett löfte om fördjupad kunskap och nya insikter. Kvantmekanikens och den allmänna relativitetsteorins spektakulära förutsägelserförmåga är, till exempel, fascinerande i sig, men det är först vetenskapen om att dessa två framgångsrika teorier om verkligheten

är sinsemellan oförenliga som gör situationen verkligt rafflande.

Lawrence M Krauss är teoretisk fysiker och som sådan medveten om de olösta problemens dragningskraft. Därav titeln på hans senaste bok – *The Known Unknowns* – som med en anspelning på tidigare amerikanska försvarsministern Donald Rumsfelds famösa fras guidar sin läsare bland fundamentala och ännu oavgjorda frågor om bland annat rummets, tidens och medvetandets natur. Under rubriken ”sådant vi vet att vi inte vet” ryms förstås publikfavoriter som frågan om existensen av annat liv i universum, huruvida tidsresor är möjliga och vad som finns på insidan av ett svart hål – men också mer generella frågeställningar i stil med varför materiefördelningen i universum ser ut som den gör, eller vilka evolutionära mekanismer som kan tänkas ligga bakom medvetandets uppkomst. *The Known Unknowns* rör sig alltså inte enbart inom Krauss eget fält – som han tidigare utforskat i böcker som *A Universe from Nothing* och *The Physics of Star Trek* –

utan också in i biologins, neurologins och datateknologins områden.

Den som på mindre än 250 sidor bokstavligt talat vill avhandla livet, universum och allting, måste med nödvändighet vara kortfattad, och Krauss är också synnerligen selektiv i sin presentation. Neutrinon ägnas till exempel ingående uppmärksamhet medan kvantmekanikens grunder avhandlas i fempunktsform på lite drygt två sidor – helt i linje, förstås, med bokens fokus på det ännu utforskade. Också författarens hänvisningar erbjuder intressanta nedslag snarare än överblick: läsaren rekommenderas förkovran i form av en artikel på arxiv.org och ett ämnesöverskridande seminarium med Johnny Depp, snarare än Einstein, Schrödinger och Bohr.

Som populär författare är Krauss uppträffande saklig och direkt. Där populär fysik ofta förlorar sig i skikt av pedagogiska liknelser – rumtidens krökning som en studsmatta bågande under ett bowlingklot eller det expanderande universum som en russinspackad jäsdeg – är *The Known Unknowns* relativt fri från didaktiska grepp. Krauss berättar om forskningsläget, redogör för de relevanta begreppen, levererar en kort analys av

situationen, och så är det inte så mycket mer med det. Stilistiskt är det knappast lysande, men å andra sidan ganska uppmuntrande i sitt vad det tycks grundmurade förtroende för läsarens intresse för sakfrågorna – liksom hennes förmåga att stoiskt gå vidare även om någon teknisk utläggning skulle visa sig svårgenomtränglig. Inom genren av framstående-forskare-skriver-för-allmänheten kan Krauss prosa sägas pla-

”Det är den klassiska mekaniken som är en slarvig uppskattning av den underliggande, kvantmekaniska verkligheten.”

cera sig i ett habilt mellanskikt. Inte lika humanistiskt orienterad och stilistiskt medveten som en Brian Greene, men mer medryckande än de torraste av sina kolleger. Någonstans mellan Frank Wilczek och sir Martin Rees, kanske, och sämre sällskap än så kan man tänka sig.

Idémässigt driver Krauss inte heller någon egen linje, åtminstone inte när det kommer till sitt eget ämne. Det är förstås ingen ovanlighet inom genren – med några undantag i form av namn som Roger Penrose, Lee Smolin och Sabine Hossenfelder tenderar den populära fysiklitteraturen att vara redogörande snarare än argumenterande. Då och då erbjuds läsaren emellertid ett oväntat perspektiv på forskningsrönen, som när författaren med en referens till kollegan Sidney Coleman ifrågasätter relevansen av de olika tolkningarna av kvantmekanikens kontraintuitiva resultat: När vi talar om tolkningar av kvantmekaniken är det, menar Krauss, bakvänt: det är den klassiska mekaniken som är en slarvig uppskattning av den underliggande, kvantmekaniska verkligheten och således är det den klassiska mekaniken som borde

tolkas i termer av den mer fundamentala teorin, inte tvärtom. Varför förväntar vi oss att det ska finnas en klassisk beskrivning av kvantmekaniken, när det klassiska beteendet uppträder enbart i vår klumpiga approximation?

Mellan raderna skymtar också stundtals ett temperament som man nog får beskriva som starkt präglad av naturvetenskapens ideal. Ur kapitlet om medvetande, till exempel: ”Min fru säger att min hund all-

tid verkar ledsen och nedstämd när jag är hemifrån. Det låter förstås väldigt rörande, men är kanske snarare vittnesbörd om hennes medvetna omsorg om mig och min hund, än något entydigt bevis för att min hund har känslor.”

Det är också främst i partierna om medvetande och liv som jag som läsare får lust att verkligen gå i idémässig dialog med Krauss ståndpunkter, inte sällan för att invända mot dem. Till exempel är ett hårdraget påstående som att det utan språk ”inte finns något medvetet sinne, enbart en hjärna” – att språk och tänkande med andra ord är helt och hållet synonynt – långt ifrån självklart giltigt, och också något mer omstritt än vad Krauss ger sken av.

Överhuvudtaget förlorar texten en del i skärpa så snart Krauss lämnar de rena forskningsrönens område. Visserligen är det lätt att hålla med författaren när han i ett avslutande stycke uttrycker sin oro för att en upptagenhet vid kränkningar, offermentalitet och marginalisering hämmar en av den vetenskapliga metodens grundvalar, nämligen förmågan att kritiskt ifrågasätta alla påståenden, obe-

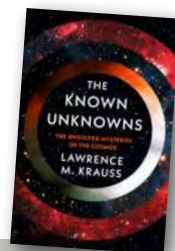
roende av vem som står bakom dem. Om något hotar det ”Jag vet inte” som Krauss menar är en kärnpunkt i den vetenskapliga praktiken är det tveklöst det ideologiskt drivna kravet att inta den rätta ståndpunkten, som om denna vore en gång för alla bestämd. Universum, betonar Krauss gång på gång, bryr sig inte det minsta om vilka ekvationer vi tycker ser vackra ut, eller vilka teorier vi skulle föredra – och detta gäller i högsta grad också de raster av mänsklig moral som vi tenderar att lägga ut över vår värld.

Något mindre klarsynt är möjligen författarens bemötande av farhågor gällande en framtida övermänsklig (och potentiellt medveten) artificiell intelligens med ett sorglöst avfärdande; ”Visst, en värld där vi inte längre är de dominanta kognitiva organismerna skulle vara en annan värld. Men varför måste den nödvändigtvis vara sämre?” Det är en retorisk fråga som helt förbigår att de främsta riskerna knutna till en hypotetisk övermänsklig AI gäller dess inställning till oss. Vad är det till exempel som säger att den skulle behandla oss med mer respekt än vi idag behandlar, säg, en gris?

Dessutom anför han, som svar till dem som känner skepsis inför den digitala teknikens utveckling, Platons berömda motstånd mot skrivkonsten: Då var det skriften man var emot, idag är det AI-utveckling och skärmkultur. Det är, vill jag påstå, ett slappare argument än vad som anstår en prisbelönt fysiker – eftersom giltigheten hos Platons farhågor om skrivkonsten strängt taget inte säger något alls om giltigheten hos en teknikkritik av idag. Med tanke på att Platons oro bland annat gällde skrivkonstens påverkan på den enskilda individens minne är det för övrigt högst sannolikt att han hade rätt.

Icke desto mindre är det ganska få författare förunnat att ha förmåga och kunskaper nog att inom samma pärmar skriva intresseväckande om tidens natur, universums födelse, materiepartiklarnas egenskaper och split brain-fenomen. Med det i åtanke må kanske vissa brister faktiskt vara förlåtna. ❀

Helena Granström

THE KNOWN UNKNOWNs
THE UNSOLVED MYSTERIES
OF THE COSMOS
LAWRENCE M. KRAUSS
Apollo 2023

Våra husdjur: Har de några känslor?

FOTO: UNSPLASH

Giorgia Meloni: Ledare för Italiens bröder. Och Italien.

FOTO: ALAMY

Mer anglofobi förr än nu

POLITIK

Sedan oktober 2022 styrs Italien av en regering med Giorgia Meloni som premiärminister. Hon är ledare för partiet Fratelli d'Italia och har en bakgrund i två partier med fascistiska rötter: det neofascistiska Movimento Sociale (MSI) och det postfascistiska Alleanza Nazionale (AN). Intresset för den italienska fascismen och dess arvtogare har därmed fått ny näring. Ett par nya böcker kastar ljus – om än åt olika håll – över rörelsens hundraåriga historia.

Att Italien genomsyrades av anglofobi under andra världskriget är inte ägnat att förvåna. När allt kommer omkring ligger det i sakens natur att en regim i krig försöker utmåla sin motståndare som ömsom svag, ömsom skrämmande, som moraliskt bankrutt och barbarisk. Men hur uppfattades Storbritannien av fascisterna och italienare i gemen på längre sikt, även under åren fram till dess att Mussolini i juni 1940 gick in i kriget? Den frågan har fått ett detaljerat svar av Jacopo Pili i boken *Anglophobia in Fascist Italy*.

Pili är historiker, utbildad i Italien och Storbritannien (University of Leeds) och boken bygger på hans doktorsavhandling från 2020, *Between Rome and Carthage. The Image of Great Britain in Fascist Ita-*

ly. Studien är tillgänglig på nätet. Den som vill ha ett fysiskt exemplar får vara beredd att punga ut med en dryg tusenlapp.

Pili's arbete bygger på litteratur, tidnings- och tidskriftsartiklar, rapporter från italienska militärattachéer i Storbritannien, fascistregimens förhållningsor- der till pressen och den hemliga polisens (OVRA) rapporter om stämningarna i landet. Pili går till verket i sex kapitel plus introduktion och slutsats och avhandlar fascisternas syn på brittisk utrikespolitik, brittisk politik, ekonomi och kultur, Storbritanniens militära styrka och den anglosaxiska "rasen" samt den italienska allmänhetens syn på Storbritannien före och efter fascismens fall.

Det brittiska imperiet hade sedan 1800-talet betraktats med beundran och avund av italienska imperialister. Efter första världskriget (då Storbritannien och Italien kämpade på samma sida) grep antibrittiska stämningar omkring sig när såväl regeringar som allmänhet tyckte att Italien fått dålig utdelning av fredsavtalet i Versailles. Stämningarna förstärktes av Gabriele D'Annunzios kupp i Fiume 1919 som började som en antibrittisk aktion.

När Mussolini 1923 ockuperade Korfu hotade briterne med att sätta in Royal Navy, vilket fascistpressen tolkade som att de föredrog Grekland framför Italien.

Incidenten klargjorde också att briterne skulle motsätta sig italiensk expansion i Medelhavet. Mussolini lugnade sig för en tid men med Italiens anfall på Etiopien 1935 skärptes motsättningarna. Den italienska pressen beordrades att visa "kyllig fientlighet" mot Storbritannien. Italiens inblandning i spanska inbördeskriget året därpå gjorde inte saken bättre. En jämförelse med antiken som lanserats redan i mitten av 1920-talet kom till pass: nu liknades det "andliga", fascistiska Italien vid Romarriket och det brittiska "kommersiella" imperiet vid Karthago. Under världskriget försökte fascistregimen måla upp bilden av en global kamp mellan proletära nationer – där alltså även Italien ingick – och plutokratier som Storbritannien, behärskade av judar och bolsjevik.

Två händelser på det ekonomiska planet fick fascistregimen att betrakta Storbritannien som en nation på dekis: generalstrejken 1926 och den stora depressionen i början av 1930-talet (som förvisso också slog mot Italien). På det religiösa planet sågs den anglikanska kyrkan som infekterad av modernism och liberalism. När den statsledda antisemitismen från 1938 lanserades i Italien klassades de anglikanska och judiska religionerna som "kapitalistiska". Västlig kvinnoemancipation var självfallet ett rött skynke för fascisterna som försökte göra sig lustiga över att kvinnor organiserades för att delta i försvaret av Storbritannien. Att briter kunde behandla den egna historien med distans och humor var för fascisterna ett ofelbart tecken på svaghet. Fascism och humor är, som envar vid det här laget bör veta, oförenliga storheter.

De italienska militärattachéernas rapporter från London på 1930-talet var präglade av ideologiskt önsketänkande. Den brittiska armén framställdes som gammaldags i jämförelse med den moderna och "rörliga" italienska. Briterne ansågs alltför bekväma och rädda om människoliv för att engagera sig i något annat än försvar på hemmaplan; de hade gott om kapital men ont om moral. Den fascistiska idén om "andens seger över materien" gjorde att den brittiska upp- rustningen bagatellerades eftersom den byggde mer på materiel än på män! Ambassadören i London, Dino Grandi, rapporterade till Mussolini att den brittiska nationen var "långsam, fet, tung, sömnig, med dålig syn och än svagare ner- ver". En italiensk journalist skrev att briterne var en samling pacifister som ville stanna hemma med sina radioapparater, fiskespön och golfklubbor. Fascisternas illusioner rämnade när kriget väl var ett faktum och briterne lämnade hemmets lugna vrå. De brittiska spö-

na visade sig vara rappare än de italienska spöknippena.

De fascistiska rasidéerna utvecklades i slutet av 1930-talet i två riktningar enligt vilka italienarna tillhörde endera den nordiska/ariska rasen eller medelhavsrassen. Ambitionen att utmåla britterna som rasmässigt undermåliga komplicerades av att Italien slöt upp bakom ett Nazityskland som ansåg sig rasmässigt befryndat med samma briter.

Över lag tycks den italienska medelklassen ha varit mindre fientligt inställd till Storbritannien än arbetarklassen. Attityden i folkdjupet var mer välvillig mot Frankrike än mot Storbritannien. Efter tyskarnas blixtkrig i väster var det därför många som ansåg att britererna av feghet hade övergivit Frankrike. Därefter gick synen på Storbritannien i vågor av förakt och respekt i takt med den italienska krigföringens med- och motgångar. Bombterror togs emot med tillfredsställelse när den drabbade London men med indignation när den drabbade italienska städer.

Efter fascistregimens fall övergick indignationen i apati och fientlighet mot tyskarna som inte ansågs försvära Italien utan bara sig själva på italiensk mark. Där de allierade ryckte fram sågs de amerikanska trupperna med betydligt mer blida ögon än de brittiska. Detta synsätt gick igen bland neofascister efter kri-

av Broder ha i åtanke att han hör hemma i den radikala vänstern. Med det sagt är intrycket att han gjort en gedigen genomlysning av den neo- och postfascistiska rörelsen i Italien under efterkrigstiden.

Broder avhandlar sitt ämne i fem kapitel plus introduktion och slutsats. I första kapitlet, "Historiens offer", redogör han för hur fascister sedan andra världskriget försökt skriva om historien så att italienarna ska framstå som krigets främsta offer. Manövern bygger på att Titos partisaner dumpade liken av hundratals italienare i sjunkhålur (*foibe*) i Istrien-Dalmatien och därefter dödade tusentals italienare i Trieste. Dåden har tolkats i etnicitetstermer. I ett par regioner i nordöstra Italien har Fratelli d'Italia till och med utvidgat lagstiftningen mot förintelseförnekare till att omfatta *foibeförnekare*.

Broder kommenterar avmätt att denna lagstiftning "inte ägnar någon uppmärksamhet åt de miljoner som döddes av det fascistiska Italiens kulor, bomber och senapsgas i Etiopien, Eritrea, Somalia, Libyen, Albanien, Jugoslavien, Grekland, Sovjetunionen, Spanien och Frankrike". Poängen med manövern är att dra en parallell mellan ett då när onda makter (kommunister) försökte utplåna den italienska identiteten med våld och ett nu när globala krafter (Soros, vem annars?) försöker utplåna den italienska identite-

ten med invandring och mångkultur.

I det andra kapitlet redogör Broder för hur fascister efter kriget i många år levde i inre exil. MSI bildades 1946 i syfte att upprätthålla arvet från Salò-republiken i vilken Mussolini hade uppträtt som nazisternas marionett. Partiets frontfigur var i många år Giorgio Almirante. Medlemsvärvningen riktades mot såväl den konservativa södern som mot arbetare i norr. Partiet var starkt antikomunistiskt, försökte framställa sig som offer för antifascistiska krafter och, från 1970-talet, som representant för lag och ordning.

Efter kommunismens fall och en korruptionsskandal i Bettino Craxis socialistledda regering kollapsade de kristdemokratiska och socialistiska (före detta kommunistiska) masspartierna som hade dominerat Italien sedan krigsslutet. Nu öppnade sig dörren för en outsider som MSI. Dess unge ledare Gianfranco Fini lovade att förena modernisering med kontinuitet och förklarade att partiet inte var neofascistiskt utan postfascistiskt. I valet 1994 fick MSI nästan lika många mandat i deputeradekammaren som Silvio Berlusconi's Forza Italia och Umberto Bossi's Lega Nord. De tre partierna bildade koalitionsregering. Året därpå upplöstes MSI och ersattes av Alleanza Nazionale.

I Berlusconi's andra regering 2001 blev Fini vice premiärminister och utrikesminister. Vid ett besök i Israel 2003 fördömde han de italienska raslagar som hade införts 1938 vilket fick Mussolinis barnbarn Alessandra Mussolini att gå i taket. Fini fortsatte sina ansträngningar att göra AN rumsrent genom att förpassa både fascism och antifascism till historien. Det ledde till splittring på högerkanten och 2012 bildades det postfascistiska Fratelli d'Italia med Giorgia Meloni som ledare. Fini å sin sida utvecklades i alltmer liberal riktning och kom i konflikt med såväl tidigare anhängare som Berlusconi.

I det fjärde kapitlet, med den fyndiga rubriken "In-Laws, Outlaws", redovisar Broder en lång rad organisationer och individer på yttersta högerkanten. För den som inte följer utvecklingen i Italien på nära håll är myllret av aktörer förvirrande. Broder har tydligen haft detta på känn och därför i bokens inledning listat viktiga organisationer, personer och händelser. Vid läsningen av det fjärde kapitlet måste man ständigt bläddra tillbaka till dessa listor.

I femte kapitlet, "En modern höger", återvänder Broder till de stora partiernas sammanbrott i början av 1990-talet. >>

"Under världskriget försökte fascistregimen måla upp bilden av en global kamp mellan proletära nationer och plutokratier som Storbritannien, behärskade av judar och bolsjevikar."

get. De inordnade sig av antikommunistiska skäl i västmakernas sfär men var mer negativt inställda till Storbritannien än till USA.

Hur ser då den fortsatta utvecklingen av neofascismen och dess förhållande till västvärlden ut? Innebär Giorgia Melonis upphöjelse till premiärminister att fascismen har gjort, eller håller på att göra, comeback hundra år efter marschen mot Rom? Ett svar på frågan har formulerats av David Broder i boken *Mussolinis Grandchildren. Fascism in Contemporary Italy*.

Broder är Europaredaktör för *Jacobin*, en amerikansk socialistisk tidskrift. Han har skrivit böcker om kommunismen i Frankrike och Italien och kom 2020 med en bok om den italienska populistiska högern: *First they took Rome*. Förlaget bakom den nya boken, Pluto Press, beskriver sig som antikapitalistiskt och internationalistiskt. Man bör alltså inför läsningen

Gabriele D'Annunzio:
Antibrittisk kuppmake.

FOTO: GETTY IMAGES

Antalet italienare som var partimedlemmar sjönk från 4 miljoner till 1 miljon, valdeltagandet sjönk från 90 procent på 1980-talet till 64 procent 2022. Teknokratiska regeringar avlöste varandra. Den demokratiska processen blev något av ett skämt, åskådliggjort genom Beppe Grillos femstjärnerörelse. Den starkaste kraften på högerkanten var för en tid Matteo Salvini's Lega, men initiativet gled gradvis över till Fratelli d'Italia vars väljarstöd visade en närmast exponentiell ökning från 2 procent i valet 2013 till 4 procent 2018 och 26 procent 2022. Det innebär just inget ökat stöd för högern som helhet utan en förskjutning från Lega till Fratelli samtidigt som femstjärnerörelsen, största parti i valet 2018, förlorade halva sin valmanskår.

Melonis strategi vilar på två fundament: Å ena sidan ska hennes regering inte äventyra Italiens internationella ställning, hon har understrukt sitt engagemang för EU, euron, Nato och Ukraina. Å andra sidan har hon pekat ut invandring och vänsterliberala krafter som hot mot den nationella identiteten. Fratelli har formerat sig som ett konservativt parti som kombinerar fri marknadsekonomi med kulturkrig. Förebilder är Fidesz i Ungern och Lag och rättvisa i Polen, men Meloni har även åberopat påven Johannes Paulus II, Ronald Reagan och de Gaulle.

I Europaparlamentet deltar Fratelli i grupperingen European Conservatives and Reformists (ECR), som bildades på initiativ av David Camerons konservativa parti; anglofobin tycks vara övervunnen. Den grupperingen består efter brexit mest av centraleuropeiska partier och det spanska Vox, Sverigedemokraterna inte att förglömma. "Partier som Vox och Fratelli d'Italia kombinerar", skriver Broder, "sitt åtagande i EU och internationella organisationer med anklagelser om att dessa har blivit infångade av en samverkan mellan spekulanter, kommunister och lobbygrupper för minoriteter som intrigerar för att förnationen."

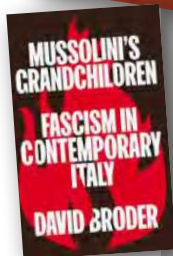
I slutsatserna betonar Broder att utvecklingen i Italien inte är unik utan ett exempel på hur barriären mellan mittenhöger och ytterhöger kollapsat litet varstans i Europa. Han avrundar med att trots allt hålla igen med fasciststämpeln: "Italiens mest högerextrema regering sedan 1945 var inte ett återskapande av Mussolinis

regim, eller gryningen för en ny sådan, utan en avbild av den nya högern. Den bildades av partier radikala i sina attacker på inhemska opponenter, konspirationsteoretiska i sin tolkning av relationerna mellan förmenta 'globala eliter' och den 'radikala vänstern', och beredda att föra krig mot invandrare till försvar för den nationella identiteten."

När fascismen satt i sadeln betraktade den sig som moraliskt överlägsen de "dekadenta" liberala demokratierna och dess imperieambitioner innebar att fientligheten (eller avundsjukan) främst riktade sig mot Storbritannien. Efter världskriget, när drömmarna om herravälde gått i kras, tvingades fascismens ättlingar välja mellan östlig diktatur/kommunism och västlig demokrati/marknadsekonomi. De valde rättning väster men fortsatte att odla idéer om sin unika nationella och moraliska resning. Efter kommunismens fall blev bilden mer komplicerad. Neo- och postfascister och ytterhöger har mer eller mindre accepterat det marknadsekonomiska systemet men fraterniserar gärna med auktoritära och nationalistiska regimer som bättre motsvarar deras samhällsideal än de liberala demokratier i vilka en mångfald av partier, kulturer och åsikter samexisterar.

Jacopo Pili och David Broder erbjuder på var sitt sätt insikter i fascismens historia av betydelse för vår egen tid. Pili's bok exemplifierar det förakt för liberal demokrati som alltid frodas i högerextrema och högerpopulistiska miljöer, Broder blottlägger kontinuiteten i dessa miljöer. Båda författarna är duktiga historiker men med olika temperament och syfte. Pili färglägger i kylig akademisk anda några historiska vita fläckar, Broder varnar som engagerad samhällsdebattör för ett antal historiska svarta linjer. ✱

Benny Carlsson

ANGLOPHOBIA IN FASCIST ITALY

JACOPO PILI
Manchester University
Press 2022

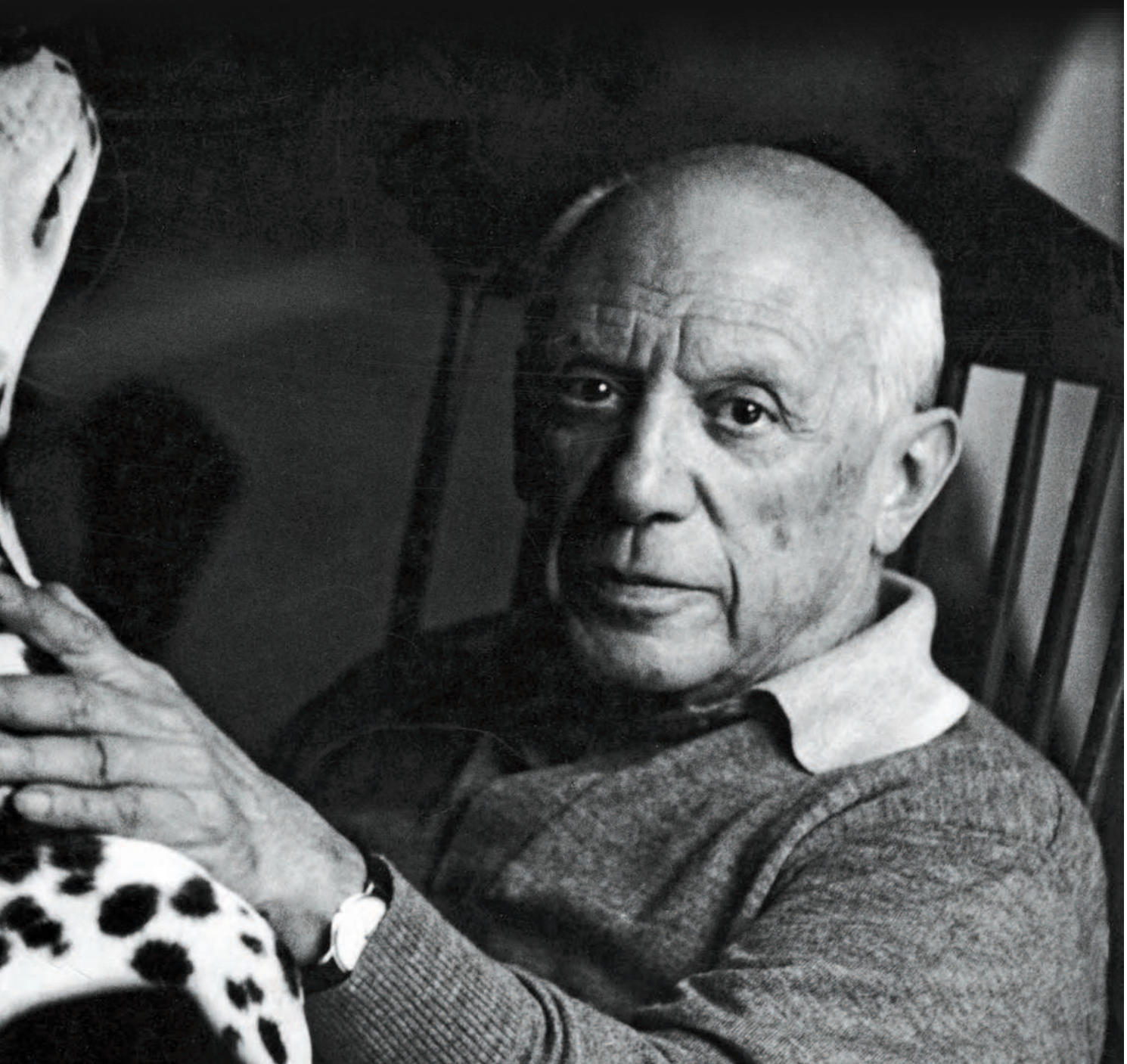
MUSSOLINI'S GRANDCHILDREN FASCISM IN CONTEMPORARY ITALY

DAVID BRODER
Pluto Press 2023

Främ

BIOGRAFI

I år är det 50 år sedan konstnären Pablo Picasso dog. Han föddes i Spanien 1881 men levde i princip hela sitt liv i Frankrike. Idag stoltserar Frankrike med tre museer som bär hans namn, men det tog lång tid innan man gav honom något som helst erkännande. Konsten var en sak, men han var ock-

Pablo Picasso: Gärna med hund som accessoar.

FOTO: GETTY IMAGES

lingen

så suspekt som utlänning. Redan ett par månader efter sin första visit i Paris 1900 skrevs han in i polisens arkiv som Främ-ling nummer 74.664.

Första rapporten är daterad den 18 juni 1901. Innan dess fanns anteckning-
ar om hans samröre med landsmän, men det var en recension av hans målning-
ar som visades på galleri Vollard som fick konstapel Rouquier att fatta pennan. Recensenten Gustave Coquiot hade lov-
ordat Picassos tolkning av det moderna
livet. För polisen var det innehållet i bil-

derna som var alarmerande, bland annat en mamma i trasor som tigger och blir bryskt avvisad av en fransman. Polisen adderar information om att Picasso hade tagit emot post från Spanien och uppgif-
ter från receptionisten till lägenhetssho-
tellet där han bott som kunde berätta att han var intresserad av ett ledigt rum och att han presenterat sig som konstnär. Hon hade också skvallrat om att han har oregelbundna tider. Polisen slog fast att han måste vara anarkist.

Picasso kom till Paris från Barcelona där han bott tillsammans med sina föräldrar sedan 14 års ålder. I Paris bodde han hos vänner från hemstaden som polisen redan hade under uppsikt. Det fanns ett helt gäng av anarkister, konst-

närer och poeter från Katalonien i oli-
ka åldrar i Paris vid den här tiden. Ett nätverk av landsmän som introducera-
de Picasso till stadens inspirerande men ofta mindre polerade hörn. Han verkar ha njutit av det mesta och tagit in allt. Livet som han såg och uppfattade det omkring sig, ett ämne som rinner som en röd tråd genom hela konstnärskapet.

Picasso the Foreigner. An Artist in France, 1900–1973 skildrar Annie Cohen-Solal konstnärens liv som spanjor i Frankrike från 1900 fram tills hans död 1973. Hennes djupdykning i arkiven ger inga uppgif-
ter om att Picasso skulle gjort sig skyldig till något kriminellt. Han var inte frans-
man och det verkar varit anledning nog för säkerhetspolisen att anse honom tvi- >>

Les Femmes d'Alger: Övrigt estetiskt vägval.

FOTO: ALAMY

velaktig och hålla honom under uppsikt. Byråkratin framstår som i alla led genom-
syrad av förakt för allt utländskt. Tillta-
let i rapporteringen framstår ofta som
enfaldigt, men benhårt. Det fanns all-
tid makt bakom orden. I boken skild-
ras hur den här bevakningen påverka-
de Picasso, vilket presenteras parallellt
med en ingående kronologisk berättel-
se om konstnärens liv med fokus på tiden
före andra världskrigets slut. Det mes-
ta utspelar sig i Frankrike, men hemlan-
det är aldrig oviktigt för konstnären. 1906
spenderar Picasso sommaren i Pyrenéer-
na. Konsthistoriker har hävdad att det
finns ett klart före och efter hans vistel-
se i spanska Gósol. Det anses varit på en
avlägsen plats i bergen långt från stads-
puls som konstnären ska ha fått fatt i sitt
 eget och unika uttryck.

Berättelsen om Picasso som orim-
ligt stigmatiserad och övervakad
kontrasteras mot bilden av en konst-
när som från alla första början hyllades
som geni av människor i sin närhet. Det
är påtagligt att han under hade hela sitt
liv hade starkt stöd från kolleger, konst-
handlare och samlare. Därmed inte sagt
att det inte var knapert i perioder. Vin-
ter 1907/08 hade Picasso varken råd med
duk eller mat. Ett kapitel tillägnas berät-
telsen om hur Péré Frédé kom med ett
stort lass kol, mat och en flaska absint
som aldrig öppnades. Flaskan flyttades
med från hem till hem som en påminnel-
se om andra, svårare tider. Det finns vitt-
nesmål om att konstnären senare i livet
berättade för gäster om flaskan och hur
svårt det varit under perioden när han
precis målat *Les Femmes d'Alger*
(*Flickorna från Avignon*) som pekade i en
estetisk riktning som ingen annan verka-
de vara intresserad av.

Konstmuseet Louvren avböjde 1929
en donation av just *Les Femmes d'Alger*.
Den numra världsberömda
målningen som porträtterar fem kvinnor
och som ofta beskrivs som epokgöran-
de och ytterst relevant för den moderna
konstens utveckling. Idag hänger den i
MoMa i New York.

Idag är Picasso kändis och bilden av
honom som en skrupelfri man som
utnyttjade kvinnor är vida spridd. Den
som är ute efter information som skul-
le styrka, eller dementera den bilden
har ingenting att hämta i den här boken.
Picassos privatliv lämnas i princip där-
hän. Äktenskap och älskarinnor nämns,
men aldrig mer än i förbifarten. Fotogra-
fen Dora Maar är den enda av Picassos
kvinnor som får mer utrymme i boken.

Det är känt att Picasso arbetade med
andra konstnärer och poeter som Max

”Byråkratin framstår som i alla led genomsyrad av förakt för allt utländskt. Tilltalet i rapporteringen framstår ofta som enfaldigt, men benhårt.”

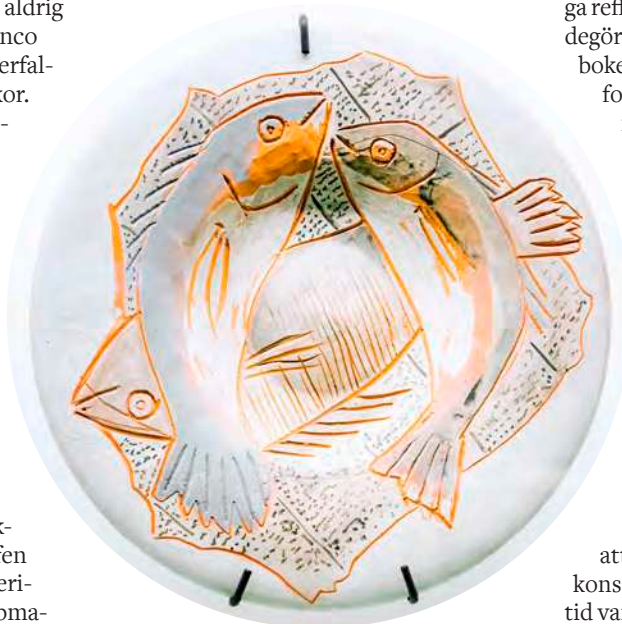
Jacob, Georges Braque, Gertrude Stein och Guillaume Apollinaire, men Cohen-Solal hävdar att hans samarbete med fotografen Dora Maar står i en kategori för sig. Hon var både samtalsparter och inspiratör. Därtill högst delaktig i arbetet med ett av Picassos mest kända verk: *Guernica*. Cohen-Solal hävdar att Picasso inte var särskilt politiskt engagerad före 1937, då staden Guernica, belägen cirka tre mil nordost om Bilbao i norra Spanien, bombades sönder och samman under spanska inbördeskriget. Enligt Picassos önskan visades målningen aldrig i Spanien så länge Franco levde. Franco var generalen som hade initierat överfallet, som sedan utförts av tyska styrkor. Idag visas målningen på museet Reina Sofia i Madrid.

Picasso var medlem i det franska kommunistpartiet. Cohen-Solal argumenterar för att hans engagemang var större och mer komplext än ren ideologisk övertygelse. I alla händelser gjorde hans samröre med partiet honom högintrassant för amerikanska FBI. De tog i princip över arbetet med att hålla konstnären under uppsikt efter den franska polisen. 1945 skickade J Edgar Hoover, dåvarande chefen för FBI, ett meddelande till den amerikanska ambassaden i Paris. Han uppmanade till att man direkt skulle höra av sig om det kom fram information om konstnären. Det fanns redan en mapp i arkiven, en pärm som till sist skulle komma att omfatta närmare 200 sidor.

1952 ville Picasso åka till USA tillsammans med en delegation från Europa för att delta i en konferens, World Peace Conference. Han nekades inresa och besökte aldrig landet.

Picasso är minst lika känd i USA som i Europa. Det beror inte minst på att gallerister som Daniel-Henry Kahnweiler redan under 1910-talet arbetade hårt på en internationell karriär och såg till att samlare från hela världen kände till hans konst. När man i Frankrike var ytterst tveksam till modern konst under 1930-talet omfamnade intendenten Alfred Barr i New York uttrycket och arrangerade 1936 en stor utställning med titeln kubism och abstrakt konst på MoMa. Några år senare, 1939, arrangerade han *Picasso. 40 år av hans konst*, som åkte på turné till 36 museer. Det blev en succé.

Från och med 1955 levde Picasso inte längre i Paris. Han bosatte sig i Vallauris och arbetade främst med keramik. Det var långt från Paris, salonger och författade idéer om hur konsten skulle vara. I Vallauris cirkulerade livet kring hantverk och traditioner. Picasso samarbetade med lokala hantverkare och utvecklade nya tekniker och tillvägagångssätt. Han var också en förmögen man som fyllde sina tre bostäder med konst och pryglar. Idag är det den bilden, av en äldre

Keramik: Kär syssla på ålderns höst.

FOTO: ALAMY

man ofta iklädd randig tröja tillsammans men en kvinna, barn och hund i strålände sol utomhus, som internet visar upp först. Han har rykte om sig att aldrig ha kastat någonting.

Bokens författare, den franska historikern Annie Cohen-Solal, har tidigare publicerat biografier över till exempel konsthandlaren Leo Castelli, som föddes i Italien 1907, men vars gärning som gallerist helt förknippas med New York, och den franske filosofen Jean-Paul Sartre. I samband med att boken publicerades på franska 2021, med titeln *Un Étranger Nommé Picasso*, visades en utställning curerad av Cohen-Solal på Musée de l'histoire de

l'immigration i Paris. Nu när boken kommit på engelska 2023 står författaren Sam Taylor för översättningen. Han har låtit viktiga titlar, namn och uttryck stå kvar i original, men översätter också generöst så att texten flyter även för den som inte läser franska. Det här är en ovanlig skildring av ett konstnärskap. Konsten och konstnärens liv driver berättelsen framåt, men boken skildrar lika mycket Frankrikes förhållande till människor som inte var fransmän och det är ingen smickrande berättelse.

Vi får följa Cohen-Solals researcharbete i arkiven, som ligger till grund för boken. Utforskande får utrymme i boken i form av kortare beskrivningar av platserna där arkiven ligger och personliga reflektionerna kring arbetet. Det levande gör och lättar upp läsningen av den här boken, som är sprängfylld med fakta och fotnoter kring händelser och personer. Hon berättar också generöst om besök hon gjort bland utställningar som har satt olika perioder eller aspekter av Picassos konst i fokus. Hon redogör för hur det hjälpt henne att få fatt i perspektiv på hans gärning som konstnär. I det avslutande kapitlet beskriver hon researcharbetet som en kollektiv väv som alla varit delaktiga i, från dem som arbetar i arkiven och hjälpt henne vidare till redaktören och inspirerande vänner.

Det är ingen överdrift att påstå att Picasso alltid var omgiven av konst och att han under ett långt liv alltid var engagerad i sitt arbete och enormt produktiv. Det började tidigt, hans pappa arbetade som hög administrativ chef på Konsthögskolan i Barcelona. Med det i åtanke känns det lite konstigt att *Picasso the Foreigner* faktiskt bara innehåller ett tiotal bilder. Givetvis hade det blivit en orimligt tjock bok om man valt att ta med alla målningar, keramiska arbeten, skulpturer, teckningar och illustrationer som nämns. Det är tur att Picasso är en av världens mest kända konstnärer. Om man är nyfiken på något av alla konstverk som nämns är det bara att pausa läsningen för att be internet om en bild. ✨

Jenny Danielsson

PICASSO THE FOREIGNER
AN ARTIST IN FRANCE,
1900–1973
ANNIE COHEN-SOLAL
Farrar, Straus and Giroux 2023

Oväntat valresultat: Blev väljarna kanhända manipulerade?

När folk röstar fel

POLITIK

Sedan det sent på kvällen den 23 juni 2016 stod klart att de brittiska väljarna hade röstat för att lämna Europeiska unionen, har det gjorts åtskilliga försök att bortförklara valresultatet. Det har talats om hur väljarna manipulerades genom sociala medier, om imperienostalgi och rasism.

Att valresultatet – som valresultat brukar vara – skulle vara uttryck för någotsånär genomtänkta åsikter och värderingar

har för många på den förlorande sidan helt enkelt varit otänkbart. Något annat måste ha gjort att det inte blev som stora delar av den brittiska samhällseliten önskade sig.

Förhållningssättet känns igen från både Sverigedemokraternas inträde i riksdagen vid valet 2010 och Donald Trumps seger i det amerikanska presidentvalet samma höst som brexitomröstningen.

Men bortförklaringarna håller inte, konstaterar den brittiske statsvetaren Matthew Goodwin i sin nya bok *Values, Voice and Virtue*, som handlar om de samhällsförändringar som de senaste decen-

nierna har ritat om Storbritanniens politiska karta. Samtidigt som det högerpopulistiska partiet Ukip växte fram och lade grunden för brexit hade Storbritannien nämligen blivit alltmer tolerant – något som ibland beskrivs som populismparadoxon.

De ständiga bortförklaringarna fyller i själva verket, skriver Goodwin, rollen som tröstande amsagor för dem som blivit stående på den förlorande sidan i det skifte som just nu pågår i brittisk politik.

Som Goodwin konstaterar har brexit paradoxalt nog gjort den tidigare stabila brittiska politiken betydligt mer europeisk, i det att den blivit volatil på samma sätt som politiken alltid varit i många kontinentaleuropeiska länder.

När Boris Johnson vann en överväldigande seger i parlamentsvalet i december 2019, på löftet att få brexit gjort, handlade det till betydande del om att han i spåren av folkomröstningen lyckats bygga en ny väljarkoalition där arbetarklassväljare som tidigare röstat på Labour eller stannat hemma nu slöt upp bakom de konservativa. Med den största konservativa parlamentsmajoriteten sedan Thatchers i spåren av Falklandskriget talades det om hur det skulle vara omöjligt för Labour att inom överskådlig framtid vinna ett val.

Nu är frågan snarare hur stort det konservativa nederlaget i nästa års val kommer att bli.

Matthew Goodwin skrev för några år sedan, tillsammans med statsvetarkollegan Roger Eatwell, den uppmärksammade boken *National Populism* (2018) om framgångarna för högerpopulistiska, eller nationalkonservativa, partier runt om i Europa. Vad som hänt de senaste åren är att dessa opinioner blivit ett mer

”De ständiga bortförklaringarna fyller i själva verket rollen som tröstande amsagor för dem som blivit stående på den förlorande sidan i brittisk politik.”

eller mindre permanent inslag i politiken, i Storbritannien och i många andra länder.

Detta skulle kunna beskrivas som en grundläggande omstrukturering av partisystemen, där långvariga relationer mellan väljare och partier skiftar och nya konfliktlinjer gör sig gällande. Det är varken första eller sista gången något sådant sker. Ett klassiskt exempel är förändringen i amerikansk politik under 1970-talet då Södern, som fram till dess röstat stabilt på Demokraterna, förvandlades till Republikanernas starkaste fäste.

Denna typ av förändringar – den statsvetenskapliga termen är *realignment* – uppstår när de dominerande partierna under lång tid misslyckas eller låter bli att fånga upp och kanalisera åsikter som finns i stora väljargrupper. Det är också ur ett sådant perspektiv man bör förstå utvecklingen i Storbritannien.

Goodwin tar avstamp i tre faktorer som varit drivande i denna utveckling, och som också utgör bokens titel. För det första den växande värderingsklyftan mellan en ny samhällselit och stora delar av befolkningen (*values*). För det andra hur personer som åsikts- och värderingsmässigt avviker från eliten har fått allt svårare att göra sin röst hörd i samhällsdebatten (*voice*). Och för det tredje hur samhällseliten kommit att betrakta dem som inte delar och ger uttryck för elitgruppens värderingar som mora-

listk ovärdiga, odygdiga, och därmed inte längre förtjänta av att behandlas med respekt (*virtue*).

Värderingsklyftan är sprungen ur framväxten av en stor ny samhällselit som definieras av sin akademiska utbildning. Denna elitgrupp omfamnar i större utsträckning än andra vad som brukar beskrivas som postmateriella värden. Man är kritisk till traditionella auktoriteter och till nationalstaten samt positiv till stor invandring och ekonomisk globalisering.

Grunden för denna grupp, som sociologen Richard Florida har beskrivit som den kreativa klassen och som journalisten David Goodhart för några år sedan gav benämningen ”varsomhelstare” finns att söka dels i de gångna decenniernas snabba expansion av högre utbildning, dels i avindustrialisering och framväxten av en tjänsteekonomi i storstäderna.

Denna nya samhällselit utmärks också av att den jämfört med tidigare eliter

är geografiskt koncentrerad och har färre kontaktytor gentemot andra delar av samhället. Man delar utbildningsmässiga referenser på arbetsplatsen, bor på samma platser och umgås och bildar familj inom gruppen.

Trots att gruppen endast utgör en fjärdedel av befolkningen är dess dominans inom politik, medier och myndigheter,

men även i delar av näringslivet, i det närmaste total.

Vägen in i toppolitiken, eller till de stora redaktionerna, har blivit alltmer enkelspårig, och samma sak gäller de perspektiv som får utrymme. Sett till bakgrund och utbildning är det exempelvis i dag ingen större skillnad mellan Labours och de konservativas parlamentsgrupper.

Konsekvensen blir en utbredd känsla av att det demokratiska systemet inte längre tar hänsyn till den som har en annan utbildningsbakgrund eller som inte befinner sig i elitens åsiktskorridor. Detta har dessutom förstärkts av att dagens elit till stor del definierar sig genom sin utbildningsnivå och en viss uppsättning värderingar, och därmed i många sammanhang kommit att se ner på dem som inte delar de individualistiska och kosmopolitiska värderingarna. Dessa är rasister, arga vita män eller samhällsutvecklingens förlorare, har det som bekant hetat.

Framväxten av denna nya samhällselit har, som Goodwin beskriver saken, sammanfallit med två politiska revolutioner som omformat Storbritannien – en till höger och en till vänster.

Till höger handlar det om Margaret Thatchers marknadsliberala reformer och 1980-talets avreglering av finanssektorn som återskapade London som världens finansiella centrum. Det gjorde Storbritannien rikare och mer välfungerande. Det är i sammanhanget viktigt att, vilket Goodwin också gör, påpeka hur illa ställt det var före Thatchers reformer.

Men med det sagt ledde framgångarna för London som finansiellt centrum

>>

Margaret Thatcher: Politisk revoltör till höger.

FOTO: GETTY IMAGES

Tony Blair: Politisk revoltör till vänster.

FOTO: ALAMY

till en industriell utslagning i andra delar av landet. Det starka pundet fick den traditionella industrin att förlora i konkurrenskraft och det gjordes föga för att skapa förutsättningar för nya konkurrenskraftiga industrier. På så sätt kanske Storbritannien av idag kan jämföras med en petroekonomi, men istället för att landet är byggt kring olja är det byggt kring finanssektorn och alla de kringtjänster den behöver. Dessa ekonomiska förändring-

"Det finns, som Goodwin konstaterar, tydliga värderingsskillnader mellan den nya eliten och den övriga befolkningen i exempelvis synen på EU."

ar ledde till att många som arbetat i industrin, och som tidigare varit samhällsligt definierade på samma sätt som metallarbetare i exempelvis Sverige, fann sig politiskt och ekonomiskt marginaliserade.

Till vänster kom Tony Blair under 1990-talet att omfamna Thatchers ekonomiska reformer, och han kompletterade dem med en kulturell liberalism. Medan Labour historiskt sett stått till vänster i den ekonomiska politiken, men varit kulturellt konservativt i synen på institutioner, nationen och familjen, förvandlades partiet under Blair till en kombination av ekonomisk liberalism och kulturell radikalism.

Dessa två revolutioner lade grunden för en politisk konsensus buren av den nya samhällseliten, samtidigt som den politiska, värderingsmässiga och geografiska klyftan mot stora delar av den brittiska befolkningen tilltog.

Det finns, som Goodwin konstaterar, tydliga värderingsskillnader mellan den nya eliten och den övriga befolkningen i exempelvis synen på EU, på invandring och på vad det innebär att vara brittisk. Samtidigt som allt färre kopplar "brittiskhet" till hudfärg, finns det exempelvis stora skillnader när det gäller synen på hur viktigt det är att vara född i landet. Men här finns också stora skillnader i synen på om den brittiska historien och kulturen är något att känna stolthet över.

Detta är värderingsskillnader som byggts upp över lång tid, och inte något som skapats av sluga spindoktorer på det sätt som det

exempelvis gavs sken av i en uppmärksamrad Netflix-film för några år sedan.

Som i många andra länder har denna typ av värderingskonflikter kommit att ta sina tydligaste uttryck i invandringsfrågan. Sedan början av 00-talet har Storbritannien upplevt en dramatisk ökning av invandringen. Inte minst skulle beslutet att, i likhet med Sverige, inte införa övergångsregler för den fria rörligheten i samband med EU-utvidgningen 2004, få sto-

var med andra ord knappast ett oöverlagt ställningstagande. Det handlade om att ge uttryck för ett missnöje med en samhällsutveckling som betydande delar av den brittiska befolkningen upplevde att de aldrig blivit tillfrågade om.

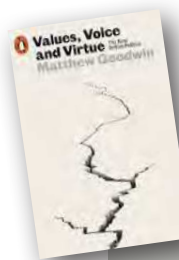
I och med att det blivit uppenbart att brexit var betydligt lättare sagt än gjort har det allt oftare framförts förhoppningar om att de brittiska väljarna skulle ångra sig, och politiken återvända till tidigare stabilitet. Och visst är det så att stödet för att återigen gå med i EU har ökat stadigt det senaste året.

Men det innebär knappast att de underliggande spänningarna, som Goodwin beskriver, har minskat. Värderingsklyftan visar inga tecken på att avta. Snarare ser vi hur elitgrupper radikaliserats i sina uppfattningar när de konfronteras med andra politiska uppfattningar. Ett exempel som Goodwin lyfter fram är hur andelen universitetsutbildade EU-anhängare som vill se minskad invandring krympt med 20 procentenheter mellan 2016 och 2022. Att vara positiv till stor invandring har helt enkelt blivit en allt viktigare identitetsmarkör.

Samtidigt vill en stor majoritet av väljarna se minskad invandring. Men politiken har fortsatt att leverera motsatsen. Den illegala invandringen har på några få år exploderat och arbetskraftsinvandringen från EU har ersatts med ett mycket liberalt regelverk för okvalificerad arbetskraftsinvandring från resten av världen. Invandringen kommer med andra ord, tvärtemot väljarnas önskan, att fortsätta prägla Storbritannien. Dessutom fortsätter den ekonomiska kräftgången, med låg tillväxt och hög statsskuld.

Det innebär att volatiliteten i brittisk politik lär fortsätta. Boris Johnson och De konservativa fångade under några år framgångsrikt upp alla de väljare som ville se en annan samhällsutveckling. Men man levererade inte och bestraffas nu av väljarna. I detta finns en viktig lärdom: Det som brukar beskrivas som högerpopulistiska opinioner är när allt kommer omkring inte särskilt annorlunda än andra politiska opinioner. ✳

Svend Dahl

**VALUES, VOICE
AND VIRTUE**
**THE NEW BRITISH
POLITICS**
MATTHEW GOODWIN
Penguin 2023

ra konsekvenser. Många engelska småstäder förändrades i grunden av arbetskraftsinvandring från Öst- och Centraleuropa. Inte sällan var det på just dessa platser som brexit-opinionen skulle visa sig vara som starkast i folkomröstningen.

För många blev brexit den första realistiska möjligheten att motsätta sig denna samhällsutveckling. Många som slutat rösta under Blair-åren hittade tillbaka till valurnorna i och med folkomröstningen och Boris Johnsons löfte att få brexit avklarad.

Önskan om att "ta tillbaka kontrollen"

Distansförhållanden

Trappistmunkar: Älskar varandra lagom mycket.

FOTO: GETTY IMAGES

SOCIOLOGI

Den klassiska sociologin, i Emile Durkheims och Max Webers tappning, hade ett starkt intresse för religionen som socialt verkande kraft i samhället. Religionen hade en central plats i deras mest kända verk. Durkheim studerade hur religiösa ritualer och trosföreställningar bidrog till att integrera grupper av olika storlek. I sitt berömda verk *Själv mordet* (1897) påstod han exempelvis att katoliker var mindre benägna att begå självmord än protestanter, eftersom katolikerna var mer integrerade i en gemensam symbolvärld än protestanterna. Katolikernas starka gruppintegration kom att tjäna som ett skydd mot självmordet.

I Webers kanske mest kända verk, *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda* (1904), studerade han hur den asketiska protestantismen, i synnerhet kalvinismen, bidrog till att skapa en kapitalistisk anda som så småningom kom att dominera den moderna ekonomin.

I dagens sociologi är intresset för religion inte lika stort som det var för ämnets klassiska författare. Detta beror naturligtvis till viss del på att religionen inte har samma betydelse i det moderna västerländska samhället som den tidigare hade. Men intresset för religion har ännu inte helt försvunnit hos sociologer. En av 1900-talets mest intressanta sociologer, amerikanen Peter L Berger (1929–2017), ägnade till exempel i princip hela sin forskargärning åt religionen. I detta sammanhang kan även den amerikanske sociologen Robert N Bellah (1927–2013) nämnas. Hans magnum opus *Religion in Human Evolution. From the Paleolithic to the Axial Age* (2011) väntar ännu på att upptäckas av fler religionsvetare och sociologer.

Även på svensk mark finns, glädjande nog, tecken på ett bestående intresse för religionssociologi. Mikaela Sundberg, professor i sociologi vid Stockholms universitet, har relativt nyligen utkommit med sin synnerligen intres-

>>

”Alla bröder och systrar ska älskas som Guds avbilder, inte för att de är specifika personer med unika drag och egenheter. Vänskap är därför inte tillåtet.”

santa bok *Fraternal Relations in Monasteries. A Laboratory of Love*.

När Sundberg tar sig an ämnet religionssociologi ligger fokus inte på religionen som en social kraft i samhället som stort, vilket var det som intresserade klassikerna. Hon studerar istället hur vissa specifika religiösa idéer uppfattas och levs i ett särskilt organisatoriskt sammanhang. Mer specifikt intresserar sig Sundberg för den spänning som uppstår mellan det kristna budet att älska sin nästa och dess faktiska uttryck i det vardagliga umgänget mellan munkar och nunnor i ett kloster.

De munk- och nunneordnar som Sundberg studerar i *Fraternal Relations* är cisterciensorden och trappistorden. Dessa två ordnar påminner i själva verket mycket om varandra, eftersom den senare är en förgrening ur den förra. Sundberg har genomfört djupintervjuer med 20 nunnor och 15 munkar som lever i sex olika cisterciens- och trappistkloster i Frankrike. Som forskare fick hon även under en kort period delta i nunnornas dagliga arbete i klostret. Sundberg redovisar sitt resultat i nio kapitel i *Fraternal relations*, vilka bland annat behandlar inträdet i klosterlivet, sången vid den så kallade tidebönen, det gemensamma arbetet i klostret, munkars och nunnors samtal med sina bröder respektive systrar samt den sociala kontrollen i klostret.

Enligt kristendomens så kallade dubbla kärleksbud ska människan älska såväl Gud som sin nästa. Dessa två bud är nära förknippade med varandra, vilket Jesus själv understryker (se till exempel Matt 22: 34–40). Det går enligt kristen tro inte att älska Gud och samtidigt avsky sin nästa. I Första Johannesbrevet (4:20) heter det med några välkända ord: ”Om någon säger: ’Jag älskar Gud’ men hatar sin broder, då ljugar han. Ty den som inte älskar sin broder, som han har sett, kan inte älska Gud, som han inte har sett.”

För munkar och nunnor är den nästan som ska älskas i huvudsak människor som har valt samma slags livsform som de själva gjort. Att älska sin nästa är att älska de bröder och systrar man möter varje dag i klostret, hur irriterande de än kan vara. Sundberg kallar detta slags relationer som betraktas som förebildliga för munkar och nunnor i klostret för ”broderliga relationer”. Den broderliga

relationen ska, påpekar munkarna och nunnorna själva, skiljas från de naturliga och spontana känslor som människor kan ha för varandra. Broderliga relationer levs framför allt i ett gemensamt sammanhang med andra människor som skriver under på samma religiösa trosföreställningar och etiska värderingar som man själv gör.

Detta organisatoriska sammanhang utgörs av det som sociologen Erving Goffman (1922–1982) i *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates* (1961) beskrev som ”totala institutioner”. En total institution är en plats där ett större antal individer lever tillsammans avskurna från det övriga samhället under en längre period. Livet i en total institution präglas ofta av stränga regler. I en total institution har en person inte själv möjlighet att bestämma när hon ska komma eller gå, vad hon ska ha på sig, när hon ska tala, vad eller när hon ska äta med mera.

Dessutom saknar totala institutioner ofta den uppdelning i rumsliga och tidsliga kategorier som annars kännetecknar det moderna västerländska samhället. Medan människor i allmänhet tenderar att arbeta, sova och tillbringa fritiden på olika platser och med olika människor, saknas dessa uppdelningar i en total institution. I en total institution utspelas allt inom samma väggar, tillsammans med samma människor. Som exempel på dessa typer av organisationer brukar fängelser, psykiatriska sjukhus, barnhem, armén och kloster nämnas.

En väsentlig skillnad mellan ett fängelse och ett kloster är emellertid att en munk eller nunna, till skillnad från en fänge, själv har valt sin livsform. Munken och nunnan har valt klosterlivet för att fördjupa sin kristna tro och kan, åtminstone i juridisk mening, lämna klostret så snart han eller hon så önskar. Men även om klosterlivet är frivilligt, påverkar det organisatoriska sammanhanget ofrånkomligen det slags sociala relationer som kan existera i ett kloster. Den hårt reglerade livsföringen, och inte minst kravet på tystnad, gör att broderliga relationer i klostergemenskaper sällan kan gå på djupet, även om det också händer.

Den broderliga relationen kännetecknas i själva verket av en viss distans,

vilket skiljer den från typiska vänskaps- och kärleksrelationer. Kärleks- och vänskapsrelationer tenderar att vara personliga och selektiva, där inte alla är välkomna in i den värmande gemenskapen. I klostret måste kärleken till nästan istället omfatta alla medlemmar, och en munk eller nunna får inte föredra en viss broders eller systers sällskap framför en annans. En sådan ordning kan, påpekar Sundberg, leda till bildandet av informella grupper som kan hota sammanhållningen i klostret, men även utmana ledningens makt. I likhet med andra organisationer är kloster inte immun mot de problem som kan uppstå på grund av att informella grupper differentieras från den större gruppen. Den broderliga relationens företrädare framför alla andra relationer är garanten för att detta inte ska ske.

På grund av kravet på distans får budet om kärlek till nästan en specifik

Jesus: Förkunnar dubbla kärleksbud.

FOTO: AI-GENERERAD BILD FRÅN DREAMTIME

tillämpning i klostren: Alla bröder och systrar ska älskas som Guds avbilder, inte för att de är specifika personer med unika drag och egenheter. Vänskap är därför inte tillåtet. Munkarna och nunnorna i Sundbergs intervjumaterial är naturligtvis medvetna om att de går bättre ihop med vissa bröder eller systrar än med andra, men i klostret tvingas de arbeta med sig själva för att sätta sig över sådana naturliga tendenser.

Detta arbete tar ofta formen av vad Sundberg kallar "asketiskt ansvarstagande" (ascetic responsibilization). Med denna term avses att nunnorna och munkarna tar på sig ansvaret för att de inte lyckas känna eller uppfatta saker såsom de anser att de borde göra. De arbetar därför med sig själva för att bringa sina känslor och sitt beteende i överensstämmelse med de förväntningar som ställs på dem. En nunna kan till

exempel självkritiskt reflektera över att hon inte har större tolerans för en syster som uppträder dominant gentemot henne och uppfatta detta som en möjlighet för henne att lära sig större ödmjukhet. Det asketiska ansvarstagandet är, menar Sundberg, ett sätt för munkar och nunnor att själva ta på sig ansvaret för de problem som egentligen har sitt upphov i den spänning som oundvikligen existerar mellan det kristna kärleksbudet och ett liv i den frivilligt valda totala institution som klosterlivet utgör.

En central del av den broderliga relationen är att munkar och nunnor utövar en ständig självkontroll i sina interaktioner med andra medlemmar i gemenskapen. Ledningen i de kloster Sundberg besökte ogillade till exempel småprat, uppsluppna skämt, kritik eller skvaller. Alltför närgångna frågor om bröders eller systrars bakgrund eller om

deras uppfattningar i olika frågor accepteras inte heller, eftersom sådana ämnen lätt leder till spänningar som kan hota friden och stabiliteten i klostret. Munkar och nunnor behöver vara medvetna om vilka samtalsämnen som kan ha en destruktiv potential, så att de kan undvika dem och inte råka falla in i en oönskad konversation. Detta innebär att en munk eller nunna egentligen inte kommer att lära känna sina medbröder eller medsystrar i någon djupare mening, vilket förstås inte heller är meningen. En före detta trappistmunk som Sundberg intervjuade fann informella möten i klostret påfresande, eftersom några naturliga samtalsämnen knappast erbjöd sig. Det var därför »

"I dagens sociologi är intresset för religion inte lika stort som det var för ämnets klassiska författare. Detta beror naturligtvis till viss del på att religionen inte längre har samma betydelse i det moderna västerländska samhället som den tidigare hade."

en lättnad för honom när han kom på att frågan om vad en broder för tillfället läste alltid fungerade bra i en konversation.

En nytilkommen broder eller syster förväntas lära sig dessa mer eller mindre uttalade umgängesregler om vad som är lämpliga samtalsämnen i klostret. Om en medlem visar oförmåga att lära sig reglerna sina spontana infall och skadliga impulser, kan det av övriga medlemmar uppfattas som en indikation på att klostrelivet kanske inte är rätt plats för den personen.

Mikaela Sundberg har skrivit en stimulerande bok som sätter igång den sociologiska fantasin hos läsaren. *Fraternal Relations in Monasteries* vittnar

dessutom om hur spännande religions-sociologi kan vara, men även om ämnets relevans för sociologin i stort.

I det avslutande kapitlet diskuterar Sundberg likheter och skillnader mellan broderliga relationer i kloster och i andra organisatoriska sammanhang såsom Frimurarordnar och motorcykelgäng. Här presenteras flera goda uppslag för fortsatt forskning i ämnet, som samtidigt visar att begreppet "broderliga relationer, i en eller annan form, är applicerbart även utanför klostren. (Sundberg har, kan tilläggas, i en tidigare bok studerat livet i Främlingslegionen.)

Om Sundberg vill fortsätta att studera livet i katolska ordnar, anser jag att broderliga relationer i jesuitorden vore en naturlig fortsättning. Precis som cistercienser och trappister lever jesuiterna i broderliga relationer, men till skillnad från de förra lever jesuiterna inte i en total institution. Jesuiterna har frihet att komma och gå som de vill och har även många kontakter utanför sin gemenskap. De saknar gemensam dräkt och är inte heller bundna av en gemensam tidebön. Allt detta gör att den broderliga relationen i jesuitorden med sociologisk nödvändighet måste ha en annan dynamik än i cisterciensorden. ✨

Henrik Lundberg

**FRATERNAL RELATIONS
IN MONASTERIES
A LABORATORY OF LOVE**
MIKAELA SUNDBERG
Penguin Random
Routledge 2022

Fängelse: Skolboksexempel på en total institution.

FOTO: ADOBE STOCK

Sergej Lavrov i Afrika: Charmar sin sydafrikanska utrikesministerkollega Naledi Pandor.

FOTO: TT

Från Ryssland med kärlek

GEOPOLITIK

När Sydafrikas president Cyril Ramaphosa i augusti i år gjorde sig redo att ta emot sina kollegor inom samarbetsorganet Brics ställdes han inför ett genant dilemma. Om han skulle följa regelboken vore han tvungen att genast, i flygplatsens ankomsthall, låta gripa och fängsla den mest högprofilerade mötesdeltagaren, nämligen Rysslands president Vladimir Putin, som var efterlyst av Internationella brottmålsdomstolen i Haag på grund av kriget i Ukraina.

Varken Putin eller Ramaphosa ville vara med om en sådan scen. Lösningen blev att Ryssland istället skickade utrikesminister Sergej Lavrov, som med ett något ansträngt leende ställde upp på gruppfoto med ledarna för Brasilien, Indien, Kina och Sydafrika.

Trots det blev toppmötet en succé, enligt många bedömare. Brics – som snart måste byta namn – beslutade att ta in sex nya medlemmar: Argentina, Egypten, Etiopien, Iran, Saudiarabien och Förenade Arabemiraten. Många fler länder kör för att få ansluta sig.

Bricsländerna står redan för en fjärdedel av den globala handeln och representerar mer än någon annan sammanlutning den stora geopolitiska förändring som har ägt rum under senare decen-

nier. Ambitionen är att skapa en multipolär värld som ska ersätta den värld där endast två supermakter satte dagordningen.

Under kalla kriget var styrkeförhållandet mellan supermakterna synbarligen konstant, förutsägbart. Världens övriga länder var i allmänhet tydliga med vilken stormakt de förlitade sig på. Idag förefaller allt så mycket mer komplicerat. Den säkerhetsdoktrin som tidigare styrde USA:s internationella agerande, frammejslad med ärkefienden bakom järnridån i kikarsiktet, är inte längre lika tydlig. Landets globala ambitioner tycks hänga helt på vem som innehar presidentposten. Nästa man – eller kvinna – i Vita huset kan exempelvis skära ned stödet till Ukraina, med oanade konsekvenser för Europa, kanske för hela världen. Det internationella samfundets relationer till Moskva och Washington har blivit ett taktiskt spel där fördelar vägs mot nackdelar.

I Afrika är detta mycket påtagligt. Den afrikanska kontinenten var under flera decennier skådeplats för diverse proxykrig mellan supermakterna, och idag är det där president Putin hoppas kunna finna det han behöver för att få övertaget i sin strävan att återupprätta Rysslands forna storhet. I en brett upplagd och noga planerad kampanj försöker Kreml knyta till sig afrikanska stater. Det har provats förut, från 1960-talet och framåt, men allt fick ett abrupt slut 1991.

Man måste vara väldigt försiktig med kontrafaktiska spekulationer, alltså föreställningar om hur historien hade utvecklats om inte om hade varit. Sovjetunionens kollaps var dock en händelse av sådan enorm magnitud att den ursäktar en del gissningar. Man kan ta nutids-historiska dokument till hjälp för att försöka bygga en bild av vad som kunde ha hänt i södra Afrika om Sovjetunionen hade bestått och fortsatt på den inslag-na vägen.

Colin Legum var en sydafrikansk journalist och apartheidmotståndare som under sin livstid (han dog 2003) publicerade en mängd böcker och artiklar om sitt hemland. I en essä från 1976 resonerar han kring Sovjetunionens motiv för att stödja den sydafrikanska befrielserörelsen ANC. Sovjetunionen kommer troligen, skriver han, att försöka påverka händelseutvecklingen i Afrika som helhet på ett tämligen aggressivt sätt. Drivkraften är att begränsa det kinesiska inflytandet och en större målsättning är att bygga sovjetiska flottbaser i Indiska oceanen och Medelhavet. Södra Afrika, skriver Legum, blir den viktigaste arenan men även Afrikas horn blir betydelsefull för de sovjetiska maktambitionerna.

Han skriver om maktkampen mellan Sovjetunionen och USA när det gäller stöd till Egypten, Etiopien, Somalia, Jemen samt framförallt, länderna i södra Afrika. Hans text, som alltså är förfat-

>>

tad 1976, är häpnadsväckande profetisk om man betänker vad som hände från den tidpunkten och cirka 15 år framåt, då Moskvas politik i Etiopien och södra Afrika utvecklades just på det viset. Han förutspådde att Sovjetunionen med sin satsning i Afrika planerade att bygga ett motvärn till Nato, främst genom att anlägga militära hamnar på strategiska platser där de skulle kunna användas för att påverka den politiska händelseutvecklingen i sitt närområde. På samma sätt som

”Det behöver kanske inte påpekas att dessa vapenköp hade varit omöjliga utan det mycket generösa utvecklingsbiståndet från exempelvis Sverige.”

USA använde sin bas på ön Diego Garcia i Indiska oceanen för sina militära räder mot Irak och Afghanistan.

Kina, skriver Legum, vill snöpa Moskvas makt och det gör man genom att diskret etablera sig i ett flertal afrikanska länder där man erbjuder bistånd och handelssamarbete utan några tvingande villkor. Sovjetunionen kommer inte att gå med på det utan blir tvunget att sätta hårt mot hårt när det gäller inflytande över Afrika, världens största råvarureserv.

Så långt Colin Legum. När Sovjetunionen föll drogs afrikanska despoter med i fallet, eller bytte bara uniformen mot civil kostym. Den politiska kartan ritades om och den afrikanska socialismen skrotades över en natt. Som om den aldrig hade funnits. Det blev tydligt att de marxistiska fraserna bara hade varit läpparnas bekräftelse.

Det här är ett kapitel i historien om den ryska relationen till Afrika som till största del förbigås i den annars oerhört ambitiösa studien *Russia in Africa – Resurgent Great Power or Bellicose Pretender?* Författaren Samuel Ramani, statsvetare vid uni-

versitetet i Oxford och även författare till boken *Putin's War on Ukraine*, gör en genomgång av den ryska politiken gentemot Afrika, och den som vill säga sig vara bevandrad i det ämnet gör nog bäst i att läsa det han skriver. Det är en detaljspäckad tegelsten på 445 sidor. Inte lättläst, men innehållsrik. Ramani fokuserar på president Putin och dennes politik och presenterar en bild av de rysk-afrikanska förbindelserna som endast undantagsvis når svenska mediekonsumenter.

Ramani uppehåller sig huvudsakligen vid politiken under de senaste tre decennierna, och det är begripligt. Ett så stort ämne som de ryska relationerna med Afrika måste avgränsas i tiden för att bli hanterligt. Ändå saknar jag vid läsningen den fördjupning som skulle kunna sätta in händelseutvecklingen i ett tydligare historiskt sammanhang. Ramani skriver om det remarkabla toppmötet i ryska Sochi 2019 då ledare från hela 43 afrikanska länder samlades för att diskutera gemensamma frågor med president Putin. Han nämner dock inte den Sovjetsponsrade konferens som 1969 hölls i Sudans huvudstad Khartoum. Temat var då solidaritet med södra Afrikas folk och Portugals kolonier.

Drygt 200 delegater från ett 50-tal länder deltog. Det viktigaste resultatet av Khartoumkonferensen var att man där slog fast vilka befrielserörelser som var att betrakta som legitima, autentiska, och därmed godkända. De som kvalade in i denna illustra grupp var angolanska MPLA, PAIGC från Guinea-Bissau, Frelimo från Moçambique, ANC från Sydafrika, Swapo från Sydvästafrika och

– intressant nog – Zapu från Rhodesia. Inte Robert Mugabes Zanu, alltså, vilket berodde på att den rörelsen tidigt hade etablerat kontakt med Kina som på det viset hade slagit in en kil i det ambitiösa sovjetiska upplägget.

På konferensen fastslog man också att det fanns starka ideologiska band mellan dessa ovan nämnda grupper och dessutom en nära anknytning till Sovjetunionen. Det sistnämnda var inte minst viktigt eftersom Sovjet konkurrerade med Kina om de afrikanska motståndsgruppernas gunst, i medvetande om att dessa var att betrakta som *governments in waiting*, som det kallades. Blivande regeringar, förutsatt att de besegrade sina motståndare. Vilket de antogs kunna göra med sovjetiska vapen och annat stöd utifrån.

Planen lyckades, alla de Sovjetstödda grupperna – utom Zapu – tog makten i sina länder. Men som sagt, hela det ambitiösa upplägget kraschade 1991 då Sovjetunionen upplöstes. Annars hade vi idag troligen sett röda fanor vaja på många håll i Afrika söder om Sahara.

Likafullt så är det ett faktum att det till stor del var Sovjetunionen som skapade det postkoloniala Afrika. Genom att gynna de ovannämnda rebellgrupperna och missgynna andra etablerade Moskva sitt grepp om afrikansk politik. Om det inte hade skett, så hade kanske ANC i Sydafrika fått samsas med den zulubaserade rörelsen Inkhata. Frelimo i Moçambique hade kanske fått dela parlament med rivalerna Renamo, och MPLA i Angola med likaledes rivaliserande FNLA och Unita. Nu blev det inte så. Istället skapades enpartistater efter avkoloniseringsringen. En utveckling som naturligtvis passade Moskva men som även accepterades utan protester av Sverige och andra stora bidragsgivare till kampen mot kolonialismen och apartheid.

Rysslands starka ställning i stora delar av Afrika handlar mycket om att Sovjetunionen aldrig visade några koloniala ambitioner där. Minnet av det är starkt. Den sydafrikanska utrikesministern Naledi Pandor har sagt att relationen med Vladimir Putin är ”business as usual” och att det skulle vara förenklat och infantilt att kräva ett ryskt tillbakadragande från Ukraina.

Den kenyanske politikern Raila Odinga sade förra våren tvärtom, att hans land stödde sanktionerna mot Ryssland trots att det skulle kosta 100 miljoner dollar i förlorade exportinkomster. Kenya säljer tobak, kaffe, te och andra jordbruksprodukter till Ryssland. Den skarpa kenyanska kritiken föranledde ryske utrikesministern Sergej Lavrov att oväntat besöka Nairobi i våras. Hans besök tycks ha

Wagnergruppen: Påverkar utvecklingen på många håll i Afrika.

FOTO: TT

gett resultat. Kenya har tonat ned sin kritik och även inlett samtal med Belarus om samarbete kring jordbruksfrågor.

Under en omröstning i FN i mars 2022 gällande en resolution som fördömde den ryska invasionen av Ukraina röstade merparten av afrikanska länder för ett fördömande. Många avstod från att rösta och endast ett land, Eritrea, röstade emot.

Trots det är Ryssland nu tillbaka i Afrika. Ramani skriver att Moskva har slutit militär-teknologiska avtal med fler än 20 afrikanska stater och skaffat sig lukrativa kontrakt på utveckling av gruvor och bygande av kärnkraftsteknologi. Ryska privatarméer, främst Wagnergruppen, har aktivt påverkat den politiska utvecklingen i exempelvis Libyen, Mali och Centralafrikanska republiken. Rysslands vapenexport till Afrika är större än den sammanlagda exporten från USA, Frankrike och Kina.

Hur Wagnergruppens framtid i Afrika kommer att se ut efter ledaren Jevgenij Prigozjins plötsliga död i augusti vet vi ännu inte.

Ramani gör en mycket detaljerad genomgång av de ryska vapenaffärerna med afrikanska länder och kopplar dessa till de diplomatiska relationerna. Att Eritrea röstade mot att fördöma den ryska aggressionen mot Ukraina hänger intimt samman med vapenhandeln. Ryssland sålde vapen till både Etiopien och Eritrea då dessa länder drabbade samman i en gränskonflikt 1998. Under ett år köpte Etiopien ryska vapen till ett värde av 245 miljoner dollar och redan några år tidigare hade Eritrea köpt stridshelikoptrar som kom väl till pass i kriget mot grannlandet. Ryssland visade alltså prov på en total brist på sentimentalitet genom att stödja båda ländernas krigsansträngningar. Det behöver kanske inte påpekas att dessa vapenköp hade varit omöjliga utan det mycket generösa utvecklingsbiståndet från exempelvis Sverige.

Vapenexporten torde dock inte vara hållbar i längden. Ryssland behöver nu sina vapen i kriget mot Ukraina och exporten kommer sannolikt att minska väsentligt. Detsamma gäller för övrigt Ukraina som alltsedan Sovjetunionens upplösning har tjänat stora pengar på försäljning av vapen till framför allt afrikanska länder. Vilken morot ska då Moskva locka med för att få afrikanska länder att vandra åt rätt håll? Och vad är det som står på spel i Afrika?

Det ryska intresset handlar om att skaffa sig tillgång till råvaror, först och främst i form av mineraler och olja. Det handlar också om att knyta till sig afrikanska länders lojalitet i FN-samman-

hang. Att få afrikanskt stöd vid omröstningar är oerhört värdefullt, särskilt i dessa tider när Ryssland utsätts för sanktioner på grund av kriget i Ukraina. Därtill kommer den ryska exporten av spannmål. Det är en fråga av växande betydelse nu när Ukraina hindras att exportera vete. Under senare decennier har den relativt välmående medelklassen i många afrikanska länder fått smak på vetebröd som alternativ till mer traditionellt bröd bakat på durra eller majs. Vetebristen är redan konkret på den afrikanska kontinenten, och när en regering tvingas skära i vetesubventionerna med prisökning som följd, då mullrar det i folkdjupet. Fler än en afrikansk despot har drivits bort på grund av höjda brödkriser. Senast Omar Bashir i Sudan som störtades 2019. Sergej Lavrov har upprepade gånger försökt lugna sina afrikanska handelspartner, dock utan varaktig framgång.

Ramani radar upp en lång lista över ryska skumraskaffärer i Afrika under de senaste decennierna. Ryssland försåg rebeller i Liberia och Sierra Leone med vapen, vilket resulterade i ett ohyggligt lidande för den civilbefolkning som blev de stridande parternas främsta måltavlor. Ett stort antal ryssar deltog i den olagliga diamanthandlingen och tjänstgjorde även som piloter när vapen fraktades från Bulgarien och Albanien till huturebeller i Kongo vid slutet av 1990-talet.

På ett suggestivt sätt frammanar Samuel Ramani bilden av ett Ryssland som målmedvetet åter sig in i afrikansk politik i syfte att förvandla svaga stater till hjälplösa klienter som kan utnyttjas i det stora internationella spelet. Ett ryskt löfte om att modernisera Sudans krigsmakt besvaras med ett sudanesiskt erbjudande om att få bygga en rysk bas vid Röda havet. När Ryssland blockerar en omröstning i FN som ska fördöma sudanesiska milisers plundring av guld i regionen Darfur, så utmynnar det i att Ryssland och Förenade Arabemiraten (UAE) kan ingå ett strategiskt partnerskap, eftersom guldet från Darfur landade i UAE och stärkte det landets finanser.

När Afrikanska unionen 2013 krävde att Sudan skulle överlämna det oljerika området Abyei till den nybildade staten Sydsudan så vägrade Khartoum och fick stöd av Ryssland eftersom den gränskonflikten påminde mycket om det ryska anspråket på Krim. Och Khartoum har förstås svarat med att stötta det ryska övertagandet av Krim.

Sedan president Putins ”specialope-

Blodsdiamanter: Ryska fingrar finns med i spelet.

FOTO: TT

ration” i Ukraina inleddes har Rysslands ställning i världen förändrats dramatiskt. Hur ser då Moskvas framtid i Afrika ut om vapenexporten måste skäras ned kraftigt och exporten av jordbruksprodukter från Svartahavsregionen krymper? Dessa förändringar kommer inte att passera obemärkt. Afrika behöver kunna importera livsmedel, främst vete, annars är politiska oroligheter att vänta. Och när det sker vill de ofta mer eller mindre illegitima makthavarna ha vapen till sitt förfogande för att kunna kväsa det folkliga missnöjet – vapen som tidigare köptes i parti och minut från Ryssland. En akut vapenbrist står nog inte för dörren i Afrika men på sikt kan det få betydelse.

Det är ingen enkel ekvation. När Ryssland inte anser sig kunna avstå vapen utblir viktiga exportinkomster som behövs för att driva kriget i Ukraina vidare. När Ukraina hindras från att exportera sitt vete till Afrika samtidigt som Ryssland har svårt att ersätta dessa spannmålsleveranser, då uppstår brödbrist i viktiga afrikanska samarbetsländer och det kan väcka politisk oro. Omar Bashir var en nära förtrogen till Vladimir Putin och brödbristen bidrog starkt till hans fall. Nu råder inbördeskrig i Sudan som knappast gynnar relationen med Ryssland. Och vem vet hur en ny makthavare i Sudan ska förhålla sig till Ryssland och kriget i Ukraina?

Gissningsvis är det här parametrar att betänka när de totala konsekvenserna av det ryska angreppet på Ukraina ska utvärderas. ✱

Bengt G Nilsson

**RUSSIA IN AFRICA
RESURGENT GREAT
POWER OR BELLICOSE
PRETENDER?**

SAMUEL RAMANI
Oxford University Press 2023

Katarina Barrling

Den stora vreden

SÅ FICK VI DÅ TILL sist en lägereld att samlas kring. Alkoholbruket eller – efter Socialstyrelsens skärpta rekommendationer – alkoholriskbruket. Just som Sverige lämnat semesterns roséboxar för arbetslivets AW-öl släpptes bomben: Fyra små starköl vid ett tillfälle en gång i månaden – den som dricker en sådan mängd bör erbjudas vård.

All polarisering var som bortblåst. Totalt samförstånd över vänster-högerskalan, över Gal-tan-skalan, över alla tänkbara skalor. Upprördheten slog ut både skottlossningar och bombattentat. Till och med det stundande kungajubilandet hamnade i skuggan.

De, och de var många, som enligt Socialstyrelsen befann sig i den nya riskzonen kunde direkt dra slutsatsen att Socialstyrelsen hade fel. *Jag – i alkoholriskzonen?! Då är det något fel på måtten.* Till de protesterandes försvar bör nämnas att Socialstyrelsen inte verkar beakta hur mycket sämre många människor högst sannolikt skulle må om de inte finge dricka sin tidigare beskärda del alkohol.

Det var inte bara de gamla vanliga etablissemangskritikerna som protesterade. Från alla håll kom protesterna, med eftertryck – och raljans, en kraft långt värre än raseri.

Just när man som fatig syndig människa nästan lärt sig att man alltid skall lyssna till experterna så gällde detta påbud inte längre. Plötsligt var expertis och forskning en kontinuerlig process som bygger på ständig omprövning, preliminära sanningar, och ifrågasättanden. I alla fall något att glädjas åt, även om pendeln möjligen slog förvånansvärt långt, som den tenderar att göra i det här välsignade landet.

LYSSNA TILL EXPERTERNA gällde alltså inte längre. Möjligen rädde därför någon timme av skavande undermedveten kognitiv dissonans. Men räddningen var nära. Alla kunde dra en lättnadens suck när Agnes Wold, universalexpert på precis allt i hela universum (och möjligen utanför) tog till orda. Hon konstaterade att Socialstyrelsen feltolkar forskningen med kreativa metoder, moraliserar, väger in synpunkter från intresseorganisationer, och utgår

från ”samma gamla forskning som vi haft i 30 till 40 år som visar att ett intag av måttlig mängd alkohol varje dag är förknippat med en lägre dödlighet och hjärt- och kärlsjukdom”. Domen var inte helt lätt-tolkad. Var det ”samma gamla forskning” som haft fel i 30–40 år? Eller var det ”samma gamla forskning” som stått sig i 30–40 år? I det senare fallet verkar det ju röra sig om påfallande robusta forskningsresultat, och Socialstyrelsens senkomna anpassning till dessa rön borde välkomnas? Men, men – det krävs förstås expertis också för att avgöra vem som är expert.

MÖJLIGEN SPEGLAR reaktionerna den högspegningsledning som samhällets samlade alkoholmoral vilar på. Å ena sidan en institutionaliserad och strängt reglerad alkoholförsäljning med butiker som gör vad de kan för att kunderna inte skall köpa dess varor. Å andra sidan en mjödindränkt Frans G Bengtsson-kultur, där varenda ”pocent” är ett steg upp i livskvalitet, och där den

”Möjligen speglar reaktionerna den högspegningsledning som samhällets samlade alkoholmoral vilar på.”

som avstår alkohol utan att kunna åberopa några sakska ses som en kuf. Som sakska räknas graviditet, amning, sjukdom och bilkörning. Samt alkoholproblem. Eller nykterism. Nykterister ses visserligen också som kufar, men de har i alla fall sina högt ställda principer som ursäkt.

De som, liksom undertecknad, bara inte är så intresserade av alkohol, annat än som sällsynt vackert förpackade drycker, möts därför av frågande miner. Vi tillhör landets mest förbisedda minoritet, vi som dessutom skamlöst oförstående kan gå omkring med en kvarbliven Systemetkasse på stadens gator – snart saliga i åminnelse, för lagom till den borttagna plastpåseskatten tar Systembolaget bort sina praktiska plastpåsar. Den konspiratoriskt lagde anar såväl Socialstyrelsen som Finansdepartementets budgetavdelning här.

Men inget ont som inte har något gott med sig. Kanske slipper vi hädanefter gnattet om Socialstyrelsens [sic!] råd om 6–8 skivor bröd om dagen. Den nya rekommendation svenskarna må glädjas åt blir istället: 0–3 små starköl vid ett tillfälle i månaden. Skål! ✨

Erbjudande!
3 månader (12 nr)
för 198 kr.
Du sparar
870 kr!

Trött på att bli uppfostrad? Då är Fokus ditt andningshål.

Vi tror på fortfarande på nyfikenhet i en ängslig tid. Vi gillar klarspråk och god stilistik. Vi är oberoende, både politiskt och i förhållande till vår egen bransch. Vi finns i samtiden, utan att vara samtidens fånge.

ERBJUDANDE!

För 198 kr (ordinarie lös.nr pris 1 068 kr) ingår:

- 3 månader (12 nr) av Fokus
- Tidningen i brevlådan varje vecka
- Allt material på Fokus.se
- Nyhetsbrev
- Prenumerationen avslutas automatiskt

Ta del av erbjudandet
Scanna QR-koden
eller svara på fokus.se/axess

Johan Hakelius
Politisk chefredaktör

Vill du hellre prova Fokus Digital? Nu 6 månader för 79 kr!
För dig som endast vill få tillgång till allt material på fokus.se.
Ta del av erbjudandet på fokus.se/digital. Du sparar 815 kr!

TOG DU DEN DÄR GAMLA FRACKEN FRÅN GARDEROBEN?

Gör inte det. Hyr eller köp den hos oss istället.
Alltid perfekt passform. Alltid rätt.

grosshandlarn